

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ
імені Г.С.КОСТЮКА

*Г.С. Костюк –
особистість,
вчений,
громадянин*

До 110-ї річниці
від дня народження

Київ – 2010

ББК 88
УДК 159.9:929 Костюк Г.С.
К72

К72 Г.С.Костюк – особистість, вчений, громадянин / за ред. акад. С.Д.Максименка ; упоряд. канд. психол. наук В.В.Андрієвська. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 216 с. ISBN 978-966-521-581-3

Книгу присвячено Григорію Силівичу Костюку – фундатору сучасної психологічної науки в Україні, засновникові Інституту психології, академіку, професору, заслуженому діячеві науки, нагородженому орденами та медалями. Вона містить статті, в яких аналізується наукова діяльність Г.С.Костюка, а також список його основних праць, у тому числі тих, які не згадувалися в публікаціях попередніх років.

Вчений європейського масштабу, Г.С.Костюк приділяв першорядну увагу створенню національних кадрів у галузі психології – педагогічної, інженерної, вікової, психології мислення, психології творчості, психодіагностики, психології навчання, психології мистецтва, історії психології та спеціальної психології.

Спогади про Г.С.Костюка його сучасників – колег та учнів – яскраво характеризують його постать не тільки як вченого, але й як педагога і талановитого адміністратора, обдарованого широкою ерудицією, високою духовною культурою і людяністю.

Книга розрахована на освітян, молодих учених, всіх, хто цікавиться життям і діяльністю видатних українських діячів у галузі науки та культури.

**ББК 88
УДК 159.9:929 Костюк Г.С.**

ISBN 978-966-521-581-3 © Інститут психології ім. Г.С.Костюка
НАПН України, 2010

*Тригорій Сирович
Костюк*

До читача

Життєвий і професійний шлях Г.С.Костюка — це прекрасний зразок творчої самореалізації і водночас безкорисливого й натхненного служіння нації і суспільству. Його фундаментальні дослідження в галузі психології свідчать про колосальну ерудицію і є результатом глибоких роздумів великого вченого.

Пропонована книжка про Г.С.Костюка, в якій він постає не тільки як вчений, але й як Людина, великий Учитель, що його образ залишився в пам'яті і закарбувався в серцях численних учнів і колег — подарунок для всіх тих, хто починає свою наукову й педагогічну діяльність.

*Президент НАПН України
академік В.Г.Кремень*

Переднє слово

Багатою та різноманітною є наукова спадщина Григорія Силовича Костюка — дійсного члена АПН СРСР, професора і фундатора Науково-дослідницького інституту психології (нині Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України).

Науковий вклад Г.С.Костюка полягає у розробці методологічних і теоретичних засад психології, яку видатний український вчений називав «однією з наук про життя». Передусім слід зазначити, що Г.С.Костюк, розкриваючи взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку, фактично наголошував на необхідності здійснення системного підходу до формування будь-яких особистісних структур і якостей. Це настановлення вченого зберігає свою актуальність і нині.

Найбільше увиразнює, на наш погляд, вчення Г.С.Костюка тонке бачення його автором природи психічного як особливої форми життєдіяльності, яка

регулює суб'єктивний процес відображення об'єктів матеріального світу та їх перетворення на образи внутрішнього, ідеального світу. «Багатство суб'єктивного світу людини, — зазначав Г.С.Костюк, — її суб'єктивних властивостей та якостей визначається багатством її дійсних ставлень до об'єктивного світу — природного та суспільного». Розробка психологічних закономірностей, що визначають виникнення і розвиток суб'єктивного, посідає одне з чільних місць у науковій спадщині вченого.

Дослідження Г.С.Костюком таких проблем, як становлення зростаючої особистості, розвиток у дітей мовлення, здібностей і мислення, за характером методу та способом його застосування, виявляють генетичний підхід вченого до названих явищ, а саме: фіксацію їх зародження, переходів у новий стан і пов'язаних із цим нових функцій та способів дії.

У пропонованій книзі «Г.С.Костюк — особистість, вчений, громадянин» читачі знайдуть достеменні свідчення тих молодих людей, які прийшли до Інституту у повоєнні роки і пізніше (у 50-70-ті) з тим, щоб опанувати психологічну науку та розвивати її далі. Спогади аспірантів і тогочасних співробітників Г.С.Костюка вражають тим, що на кожному тексті, створеному ними, лежить відбиток чогось особливо близького, незабутнього і емоційно теплого, що подарували зустрічі з Вчителем.

Варто підкреслити, що багато авторів відзначають у своїх спогадах демократичний стиль взаємин Г.С.Костюка з усіма співробітниками Інституту. Особливого значення гуманні принципи Г.С.Костюка набирали у спілкуванні з аспірантами. «Це надихало, знімало напруження, — пишуть колишні аспіранти. — Ми розкріпачувалися, зникав страх «лягнути дурницю», а відтак починали розмірковувати і критично оцінювати прочитане». Додамо також: «І написане».

В атмосфері доброзичливості Г.С.Костюк непомітно «прищеплював» молодим спеціалістам головні засади наукової етики.

Покоління тогочасних аспірантів і науковців давно вже

перейшли до розряду маститих кандидатів і докторів психологічної науки. Проте слід сказати, що стиль взаємин вже з їх власними аспірантами лишився тим самим, який вони засвоїли у свій час від Вчителя, — толерантним, фасилітаційним.

Сприйнята від Г.С.Костюка його учнями і сподвижниками естафета гуманістичних цінностей не могла, як на нашу думку, не позначатися на тій атмосфері невимушеності і творчості, яка й до сьогодні панує в Інституті психології ім. Г.С.Костюка. За таких умов перед кожним молодим науковцем ясніє перспектива творчого зростання в галузі однієї з наук про життя і, заради самого життя, — психології.

Окремою книгою спогади видаються вперше. Зібрано й упорядковано їх було до 100-річчя від дня народження Г.С.Костюка (вони побачили світ у матеріалах III з'їзду Товариства психологів України — «Творча спадщина Г.С.Костюка та сучасна психологія» (2000р.)). У пропонованому виданні спогади доповнено.

*Директор Інституту психології ім. Г.С.Костюка
НАПН України акад. С.Д.Максименко*

Григорій Сирович

Костюк —

видатний вчений, фундатор
сучасної української психології

Г.О.Балл

Видатний український вчений — психолог і педагог Григорій Сирович Костюк¹ народився 5 грудня 1899 р. (н. ст.) у селянській сім'ї. Батьки завважили непересічні здібності сина й тяглися з останнього дати йому освіту. На щастя, ці здібності помітили й інші, тож хлопця взяли на повне утримання до Колегії Павла Галагана — середнього навчального закладу підвищеного типу, який існував у Києві з 1871 року й посів помітне місце в історії української освіти.

Дев'ятнадцятирічний Григорій почав учителювати в рідному селі Могильному, нині Гайворонського району Кіровоградської області. Не залишив він школи (викладав математику) і під час свого дальшого навчання (з 1920 по 1923 р.)

¹ Основні віхи життєвого шляху Г.С. Костюка та його наукової діяльності висвітлюються також у вступях до збірників праць ученого [8; 9] (автори вступів — Л.М.Проколієнко і Г.О.Балл), у присвячених йому розділах книг [12] і [13] та в інших джерелах.

на філософсько-педагогічному факультеті Київського інституту народної освіти (правонаступника Університету св. Володимира), де викладали прекрасні професори — С.Ананьїн, В.Асмус, О.Гіляров, Й.Селіханович та ін.

Підтриманий рекомендацією до аспірантури, молодий учений досліджує проблему розумового розвитку учнів. На підставі аналізу великого масиву даних він кидає виклик панівній тоді теорії константності показників розумових здібностей дитини, розкриває роль умов, за яких відбувається психічний розвиток.

Очоливши одну з дослідних шкіл Наркомосвіти України, Г.С.Костюк своєю принциповістю й відданістю справі завоював авторитет у викладачів (серед яких були цікаві особистості, досить назвати Степана Васильченка) і любов дітей, досягав дедалі кращих результатів. Після закінчення аспірантури він зосереджується на науковій діяльності і викладанні психології студентам, та найтісніший зв'язок із школою, глибоке знання її проблем і потреб зберігає на все життя.

Невдовзі Г.С.Костюк — один з провідних психологів України. У 30-ті роки він керівник кафедри психології Київського педагогічного інституту і завідувач психологічного відділу Українського науково-дослідного інституту педагогіки. Активна викладацька робота поєднується з ґрунтовними дослідженнями, наслідками яких були публікації наукових статей, одночасно працює над україномовним підручником із психології для вузів. Цей підручник [11], з 20 розділів якого 16 належать його перу, вийшов друком у 1939 р. Перевиданий у 1941 р., він у поновленому вигляді виходив ще тричі — у 1955, 1961, 1968 рр. 1976 року за редакцією Г.С.Костюка опубліковано навчальний посібник з вікової психології [1]. Костюківські підручники поєднують високий науково-теоретичний рівень, чіткість і доступність викладу, завдяки ним прилучилися до психологічної науки тисячі вчителів та фахівців з інших галузей.

У 1945 р. професор Г.С.Костюк виступає ініціатором створення Науково-дослідного інституту психології Наркомосвіти (згодом — Міносвіти) УРСР (нині Інститут

психології імені Г.С.Костюка НАПН України) і протягом 27 років як його незмінний директор спрямовує діяльність цієї установи за особисто розробленою програмою. Успішне дослідження психологічних проблем (здебільшого вельми значущих для освіти) і надання систематичної допомоги освітянам-практикам здійснював дібраний і згуртований Костюком колектив. Поряд з ученим його давні колеги — Олександр Миколайович Раєвський (1890-1971), Павло Романович Чамата (1898-1966), Дмитро Федотович Ніколенко (1899-1994) тощо, а також молодші за віком співробітники, чиєму творчому зростанню він всіляко сприяв. Інститут став (і залишається) важливим осередком психологічної думки, центром координації наукової діяльності українських психологів.

Ідеї Г.С.Костюка, передусім принципів положення його концепцій психічного розвитку і розвивальних педагогічних впливів, підтверджувалися, застосовувалися і конкретизувалися в багатьох експериментальних дослідженнях як самого Костюка (відзначимо, зокрема, працю з формування поняття числа у дітей [4]), так і його численних учнів. Про найважливіші результати цих досліджень учений доповів на XIV і XVIII Міжнародних психологічних конгресах (1954 р. у Монреалі та 1966 р. у Москві). Праці Г.С.Костюка (особливо з проблеми детермінації психічного розвитку) зацікавили іноземних психологів і педагогів. За кордоном їх було видано німецькою, японською, фінською мовами.

А які блискучі лекції з психології читав Григорій Силович у Київському педагогічному інституті ім. О.М.Горького (нині Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова), як турботливо спрямовував працю своїх аспірантів! Його виступи у найрізноманітніших аудиторіях — від наукових з'їздів до шкільних педагогічних рад — завжди викликали велике зацікавлення слухачів.

Широку ерудицію в найрізноманітніших галузях — від математики до музики — учений поєднував із сумлінним виконанням обов'язку неупередженого дослідника та зво-

рушливою увагою до своїх колег і учнів. Від спілкування з ним вони отримували величезну інтелектуальну насолоду і духовну наснагу.

Досягнення Г.С.Костюка здобули й офіційну оцінку: академік Академії педагогічних наук СРСР, заслужений діяч науки УРСР, кавалер кількох урядових нагород. Проте його професійна доля не могла бути безхмарною. Адже довелося працювати в історичний період, мало сприятливий для вільного розвитку наук про людину.

Посідаючи керівні посади, Г.С.Костюк змушений був публічно відгукуватися на «геніальні твори вождя народів», «історичні рішення партійних з'їздів» тощо. Але не дарма існує у психології закономірність опосередкування зовнішніх впливів внутрішніми умовами. Практично завжди залишалася можливість вибору: або бути, як-то кажуть, більшим католиком, ніж сам Папа римський, або крізь вимушені компроміси обстоювати неминущі наукові й людські цінності. Саме так діяв Григорій Силівич.

Ось кілька прикладів.

У 30-ті роки, змушений, як і всі радянські психологи, підтримати горезвісну постанову ЦК ВКП(б) про так звані педологічні збочення, вчений водночас активно виступив проти настійливих спроб ліквідувати разом із педологією і педагогічну психологію, звести нанівець її викладання у вузах. 1937 р. (варто звернути увагу на дату) він опублікував статтю «Про індивідуальний підхід до учнів у навчальній роботі» [3], де обстоював думку про потребу ретельного врахування індивідуальної своєрідності кожної дитини, давав учителям практичні поради, що не втратили значущості й сьогодні.

На початку 50-х років, після організованої сталінським ЦК так званої «павловської сесії» Академії наук і Академії медичних наук СРСР, взагалі було поставлено під сумнів правомірність існування психології як самостійної науки (деякі впливові діячі намагалися підмінити її фізіологією вищої нервової діяльності). За цих нелегких умов Г.С.Костюк – серед найактивніших поборників принципів науки, а не сваволі в ній. Він наполегливо і переконливо

обстоював специфічність психологічних закономірностей, неможливість звести їх до фізіологічних, потребу психологічних знань для суспільної практики. Можна послатися хоча б на його виступ на нараді з психології 1952 р. [5] і на статтю 1955 р. [6]. Що ж до відзначеної в них важливості для психології вивчення нейрофізіологічних механізмів психічних явищ, то така була його принципова позиція (на користь якої свідчить, до речі, практика міжнародних психологічних форумів).

За хрущовських часів, відгукуючись на партійні й державні рішення, спрямовані на «зміцнення зв'язку школи з життям» і підсилення трудової підготовки школярів, Г.С.Костюк рішуче протидівав відчутному антиінтелектуальному ухилові, яким була позначена практика реалізації цих рішень. Він підкреслював необхідність «всебічного насичення» виробничого навчання й праці учнів інтелектуальним, творчим змістом, виховання в них «якостей, які необхідні їм як майбутнім активним діячам технічного прогресу...» [8, с. 163]. І сьогодні ця теза, проголошена в далекому 1960 р., не втратила своєї актуальності.

У тоталітарні канони не вкладалися й інші сторони діяльності Г.С.Костюка як директора інституту. Так, він дбав, аби в інститутській бібліотеці була широко представлена література дореволюційного періоду, як і видана у 20-ті роки, до якої ставилися з підозрою (а то й взагалі вилучали). Використовував усі можливості, зокрема, свій міжнародний авторитет і зв'язки, щоб діставати іноземні книжки й журнали, організував перекладання і реферування праць зарубіжних колег. Щодо кадрових питань, то на відміну від переважної більшості адміністраторів, які дбали насамперед про анкетний «ажур», Г.С.Костюк послідовно, раз у раз викликаючи цим незадоволення «керівних інстанцій», залучав до інституту і всіляко підтримував здібних науковців, незалежно від їхніх біографічних і анкетних даних.

Самостійна позиція вченого дратувала чиновників, які керували освітою і наукою. На нього тим важче було тиснути, що він не був членом КПРС. Нарешті, під час чергових ідеологічних заморозків 1972 р. терпець в на-

чальства увірвався: Г.С.Костюкові не могли вибачити наявності у штаті Інституту психології осіб, підозрюваних у «буржуазному націоналізмі» (зокрема, Олексія Братка-Кутинського). Тож довелося залишити посаду директора. Проте вчений продовжував плідну роботу, очолюючи лабораторію психології особистості у рідному інституті і — аж до смерті 25 січня 1982 р. — Київську лабораторію розвитку мислення школярів Інституту загальної та педагогічної психології АПН СРСР.

Праці Г.С.Костюка залишаються на озброєнні психологів і педагогів. Пам'ятаємо і про його прекрасні людські якості — скромність, безкорисливість, активну доброту в поєднанні з чесністю, громадянською мужністю, відданістю справі науки і освіти. Не можна не сказати і про його пронесений крізь усе життя союз із вірною подругою — Мотроною Федорівною, про вихованих цим подружжям синів, які стали визначними вченими...

* * *

Наукова спадщина Г.С.Костюка велика й багатогранна. Відзначимо тут лише найважливіші складові його (і створеної ним наукової школи) внеску в розроблення фундаментальних проблем загальної, вікової та педагогічної психології.

Це передусім розкриття цілей, форм і змісту взаємодії психології як самостійної науки із суміжними дисциплінами — фізіологією, педагогікою, соціологією, логікою, кібернетикою, обґрунтування шляхів цієї взаємодії, які взаємно збагачують суміжні науки і забезпечують їх спільне плідне практичне застосування (зразком тут є активна співпраця Г.С.Костюка з академіком В.М.Глушковим: спільні публікації ([2] та ін.), дослідження і розробки психолого-кібернетичного напрямку в керованому Костюком інституті).

Це також аналіз структури діяльності. Мається на увазі:

по-перше, синхронічна структура, яка знаходить вияв у існуванні та взаємодії мотиваційної, змістової та операційної сторін діяльності. Вони тісно пов'язані одна з одною, але кожна з них потребує спеціальної уваги, зокрема в педагогічному процесі;

по-друге, діахронічна структура, що розкривається через характеристику систем розв'язуваних суб'єктом задач. Розуміючи останнє поняття дуже широко, Г.С.Костюк виділяв у діяльності (зокрема, здійснюваній учнем) різновиди задач, що визначаються типом психічного процесу (сприймання, пам'ять, уява, мислення), який відіграє провідну роль у їх розв'язанні. При цьому він наголошував на необхідності забезпечення центрального місця мисленевих задач у структурі процесу учіння. На цих засадах Г.С.Костюк і його учні обґрунтували і застосували у конкретних дослідженнях і розробках задачний підхід до дослідження й побудови діяльності.

Важлива складова наукового доробку Г.С.Костюка і його співробітників — з'ясування психологічних передумов ефективності педагогічних впливів, засад індивідуального підходу до учнів, вимог до методу навчання як способу організації дій учнів з навчальним матеріалом, а також до побудови останнього, як і навчальних ситуацій, де він функціонує.

І найголовніший, мабуть, напрям — вивчення закономірностей психічного розвитку, генези здібностей, становлення особистості, характеристика чинників і етапів цих процесів; розкриття ролі у їх детермінації активності суб'єкта, а також зовнішніх впливів, зокрема педагогічних. Уточнюючи тезу про істотну залежність змісту психічного розвитку від соціального середовища, Г.С.Костюк підкреслював, що вказаний зміст визначається діяльністю суб'єкта у середовищі. З огляду на це він вважав закономірними невдачі виховання, яке зводиться до сукупності «заходів», зовнішніх впливів на вихованців та ігнорує їхню власну діяльність та її мотиваційну основу — їхні потреби, почуття, прагнення.

Глибокому аналізу піддано у працях Г.С.Костюка властиві суб'єктові внутрішні суперечності як рушійні сили психічного розвитку. Це, зокрема, суперечності між новими потребами й прагненнями суб'єкта і наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; між рівнем розвитку, що його досяг суб'єкт, і функціями, які йому доводиться

ся виконувати; між тенденціями до інертності, сталості, з одного боку, і до рухливості, змін — з іншого. Педагогічні впливи повинні сприяти розв'язанню наявних суперечностей і водночас виникненню нових, без яких є неможливим подальший розвиток.

Сьогодні важливо не тільки оцінити результати наукових досліджень психологічної школи Г.С.Костюка, а й вихідні принципи й настанови, на яких вони ґрунтуються. Йдеться передусім про поєднання чіткості й послідовності обстоюваних ідей з широтою кругозору, відкритістю щодо різних поглядів, здатністю синтезувати їх раціональні елементи в теоретичній системі, що враховує суперечливість сутність досліджуваних процесів.

Учений постійно наголошував на величезній складності психіки — складності, що робить неадекватними однобічні тлумачення психологічних феноменів і закономірностей (коли, наприклад, розкриваючи передумови розвитку здібностей, віддають цілковиту перевагу чи то природженим задаткам індивіда, чи зовнішнім впливам на нього). Водночас складність, про яку йдеться, не свідчить про хаотичність згаданих феноменів, неможливість їх наукового пізнання. Зусилля дослідника мають бути спрямовані на розкриття, як казав Г.С.Костюк, «складної діалектики» процесів, що їх вивчає психологія, на з'ясування ієрархічних взаємозв'язків, які зумовлюють їх детермінацію. Так, щодо здібностей та впливу навчання на них, узагальнення експериментальних результатів дало змогу дійти висновку, що «у стереотипізованих, автоматизованих компонентах розумових здібностей діапазон їх часто звужується, у гнучких їх компонентах розширюється. Саме в останніх найвиразніше виступає індивідуальна своєрідність розумового розвитку кожної дитини» [7, с. 13].

Загальна настанова на подолання однобічності послідовно втілена у дослідженні Г.С.Костюком та його учнями психологічних проблем навчання і виховання. Тут щільно пов'язані дві ідеї: 1) активності суб'єкта діяльності, зокрема суб'єкта учіння, підкреслення ключової ролі, яку відіграє в розвитку цього суб'єкта розгортання і розв'язання

внутрішніх суперечностей; 2) раціонально організованого, науково обґрунтованого педагогічного керування зазначеною активністю. Слід уточнити, що поняття керування, як воно трактується Г.С. Костюком та його учнями, позбавлене авторитарного звучання. Водночас воно узгоджене із змістом однойменної кібернетичної та загальнонаукової категорії, яка охоплює такі впливи на об'єкт керування, що забезпечують дотримання певних параметрів його функціонування. При цьому способи керування мають повною мірою враховувати специфічні властивості об'єкта (коли йдеться про людину, то це, зокрема, її здатність до розвитку, саморуху, творчості), а мета керування цілком може передбачати вдосконалення зазначених властивостей.

Ідеї Г.С.Костюка про саморух особистості та необхідність його врахування у педагогічних впливах на неї розвиваються нині українськими психологами. Значення висунутої Костюком ідеї *сполучальності* цих процесів розкриває С.Д.Максименко: «адже ученє є суб'єктом власного розвитку, а керують цим розвитком ззовні, через навчання. Зрозуміло, звідки виникає сполучальність як напружена суперечлива єдність» [10, с. 124].

Подолання однобічності в педагогічній практиці (як і в будь-якій діяльності, спрямованій на людину) не менш важливе, ніж у теоретичній царині. Показово, що саме з таким подоланням (а не просто з толерантним зовнішнім оформленням здійснюваних впливів) пов'язував сутність педагогічного такту один з найближчих співробітників Г.С.Костюка Іван Омелянович Синиця (1910-1976). «Порушення педагогічного такту, — зазначав він, — якраз буває тоді, коли вчитель бачить один бік справи і не бачить другого, коли він робить висновок про вчинок односторонньо, поверхово, не заглиблюючись у його причини» [14, с. 15].

У неприйнятті однобічності полягав не тільки науково-методологічний, а й життєвий принцип Григорія Костюка. Він завжди був проти вульгаризації, догматизму, спрощеного тлумачення складних явищ, завжди прагнув гармонійного поєднання взаємодоповнювальних конструктивних засад, таких, скажімо, як високий теоретичний рівень

досліджень і їх тісний зв'язок із запитами практики, опертя на вітчизняні традиції і врахування досягнень світової науки.

* * *

Насамкінець наголосимо на найважливішому. Григорій Силович Костюк істотно збагатив психологічну науку, послідовно дбаючи при цьому про додержання методологічної культури, про системність у здобуванні, поширенні, вдосконаленні й застосуванні психологічних знань. Він зробив величезний внесок в організацію психологічних досліджень в Україні, підготовку педагогічних і психологічних кадрів. Не менш важливо, що крізь усе життя він проніс одержану в юності від своїх учителів естафету високої культури і передав її численним учням. За несприятливих історичних умов він підтримував і розвивав життєдайні освітні, наукові і загальнокультурні традиції. Саме за це ми найбільше вдячні видатному вченому.

Література

1. Вікова психологія / За ред. Г.С.Костюка. — К., 1976.
2. Глушков В.М., Костюк Г.С. та ін. Наукові проблеми програмованого навчання та шляхи їх розробки // Радянська школа. — 1966. — № 6, 7. (Передруковано: Психологія і суспільство. — 2007. — № 4).
3. Костюк Г.С. Про індивідуальний підхід до учнів у навчальній роботі // Комуністична освіта. — 1937. — № 8. (У скороченому вигляді стаття відтворена у збірнику [9]).
4. Костюк Г.С. Про генезис поняття числа у дітей // Наукові записки НДІ психології УРСР. — К., 1949. — Т. I. (Скорочений російський переклад статті включено до збірника [8]).
5. Костюк Г.С. [Выступление на совещании по психологии] // Известия АПН РСФСР. — 1953. — Вып. 45.
6. Костюк Г.С. К вопросу о психологических закономерностях // Вопросы психологии. — 1955. — № 1.
7. Костюк Г.С. Некоторые аспекты взаимосвязи обучения

и умственного развития // XVIII Международный психологический конгресс. Симпозиум 32. Обучение и умственное развитие. — М., 1966.

8. *Костюк Г.С.* Избранные психологические труды. — М., 1988.
9. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. — К., 1989.
10. *Максименко С.Д.* Генеза здійснення особистості. — К., 2006.
11. Психологія: Посібна книга для студентів педагогічних вищих шкіл / За ред. Г.С.Костюка. — К., 1939.
12. *Роменець В.А.* Історія психології. — К., 1978.
13. *Роменець В.А., Маноха І.П.* Історія психології ХХ століття. — К., 1998.
14. *Синиця І.О.* Педагогічний такт і майстерність учителя. — К., 1981.

Т.С. Костюк

і генетична психологія

С.Д.Максименко

У сучасній психології існує багато досліджень, які фіксують моменти за-родження, виникнення психічних явищ, перерв поступовості (інсайт, продукти інтуїції тощо), стрибкоподібні переходи їх у новий стан, до нової функції, до нового способу дій.

В цьому плані оригінальне дослідження Г.С.Костюка, яке можна без перебільшення вважати чисто генетичним за своєю сутністю предмета дослідження, методу і продукту, одержаного в наслідку. Про результати свого дослідження Г.С.Костюк повідомив у 1962 році, виступаючи на Всесоюзній нараді з філософських питань вищої нервової діяльності та психології.

Предметом дослідження був процес створення образу при сприйнятті предмета в утруднених умовах. Моделлю процесу стало зображення предмета, розташованого у темній камері, який раз у раз освітлювався спалахом електронно-

імпульсної лампи. Короткочасність освітлювання не давала можливості роздивитися і побачити предмет повністю: піддослідному давалось щось, недоступне свідомості у плані форми і змісту.

Внаслідок численних освітлювань імпульсами світла відбувалася акумуляція інформації у полі зору піддослідного, і поступово вибудовувався образ предмета, що сприймався.

В процесі побудови образу виразно виступає складна взаємодія рефлекторних актів, які набувають форми специфічних пізнавальних дій (сенсорних, перцептивних, репродуктивних, розумових), спрямованих на розв'язання перцептивної задачі: виділення ознак об'єкта, що сприймається, їх структурування, усвідомлення класу об'єктів, віднесення об'єкта до певної категорії. На підставі минулого досвіду і фрагментарних перцептів у суб'єкта виникають судження, гіпотези, які впливають на хід даного процесу і, разом з тим, зазнають певних змін залежно від результатів перцептивних дій. Неадекватні гіпотези, що не підтверджуються перцептивними даними, замінюються правдоподібнішими здогадами.

Розв'язання задачі в таких умовах часто є процесом розв'язання суперечностей між очікуваннями, що виникають у суб'єкта, а також передбаченнями і перцептивною інформацією, яку він отримує. Цей процес являє собою складну пізнавальну діяльність, яка вербалізується тією чи іншою мірою на всіх її етапах, починаючи з усвідомлення задачі і закінчуючи впевненим її розв'язанням.

Це яскравий приклад становлення «суб'єктивного образу об'єктивного світу», який неможливо зрозуміти без аналізу його психологічних складових. Необхідність такого аналізу переконливо виступає при переході до ще складніших виявів пізнавального і, тим більше, духовного життя особистості, її різноманітної творчої діяльності.

Таким чином, своєрідність психічного найкраще можна зрозуміти, якщо підходити до нього генетично, якщо придивитися до того, як у ході розвитку відображувальної роботи мозку змінюються реальні взаємовідношення живої істоти із зовнішнім світом, виникають нові їх системи.

Який гносеологічний смисл наведених результатів дослідження? Що приховано за зовнішньою простотою оригінального досліду? Ось, коротко, основні компоненти предмета діяльності експериментатора.

Перший — *чутливість* зорового аналізатора, який отримав енергію зовнішнього впливу і через малу її потужність не був здатен перетворити її у факт свідомості.

Другий — вимальовування предмета, що сприймається, — виникнення його на сітківці ока і *становлення* його абрису з невизначеними межами та з порожнинами в його цілісному образі.

Третій — пізнавальні дії (сенсорні, перцептивні, репродуктивні, мислительні), що здійснюють *зміни* образу і фіксації відмінностей, перетворюючи енергію впливів у визначений образ.

Четвертий — *рух* наявної, але не досить повної інформації про предмет. Створюються гіпотези-образи, які замінюються більш правдоподібними.

П'ятий — *розвиток образу* внаслідок відображення предмета і його об'єктивація шляхом виокремлення його ознак, структури, віднесення його до певної категорії, вербалізації і аж до впевненого розв'язання перцептивної задачі.

Шостий — *творчість*. Аналіз психологічних складових (характеристика психічного), який необхідний при переході людини від перцептивних задач до більш складних форм пізнавальної, духовної та продуктивної діяльності.

Із результатами описаного дослідження є співзвучним відоме положення Г.С.Костюка, за яким психічний розвиток дитини не є безпосереднім результатом навчання. Розвиток має свої особливості, свої закони, пов'язані з законами навчання і виховання, але не тотожні їм; свої специфічні рушійні сили.

Список основних праць

Г.С. Костюка

1. «Про порівняльну вартість зорового і слухового способів тестування успішності учнів // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. 1928. № 2 (9). С. 99-131.
2. До питання про порівняльну оцінку тестових форм // Український вісник експериментальної педагогіки та рефлексології. 1928. № 4 (11). С. 75-102.
3. Про проблему константності індивідуальних інтелектуальних різниць у дитячих групах // Зб. праць Науково-дослідної кафедри педології. Київ, 1930. Т. 1. С. 78-146.
4. Педологія. Підручник для педагогічних технікумів (Співавтори Видро, Чамата) / За редакцією Г.С.Костюка. — Харків; Київ, Рад. школа, 1933. — 292 с. (I розділ. С. 3-29; II розділ: 1. Марксо-ленінське розуміння розвитку людини (у співавторстві з Видро І.Д.). С. 30-41; 3. Дитина і

-
- оточення. С. 56-66; 4. Основні періоди розвитку дитини. С. 66-75; IV розділ: 1. Марксо-ленінське розуміння розвитку психіки. (у співавторстві з П.Г.Чаматою) С. 120-129; 4. Сприймання пам'ять дитини. С. 148-158; 5. Розвиток уваги в дитини. С. 158-163. 6. Розвиток мислення і мови. С. 173; V розділ: 1. Переддошкільне дитинство. С. 174-185; 2. Дошкільне дитинство (у співавторстві з П.Г.Чаматою). С. 185-193; 3. Молодший шкільний вік. С. 193-205).
5. О некоторых очередных задачах советской психологии // Советская педагогика. 1937. № 3. С. 140-146.
 6. Про індивідуальний підхід до учнів у навчальній роботі // Комуністична освіта. 1937. № 8. С. 52-64.
 7. Психологія. Посібна книга для студентів педагогічних вищих шкіл. Київ, 1939 (переиздание без изменений — Київ, 1941): Передмова. С. 3-4; Глави: I. Предмет психології. С. 5-21; II. Психофізична проблема в її історичному розвитку. С. 21-49; III. Методи психології. С. 49-69; VI. Історичне виникнення і розвиток людської свідомості. С. 128-136; VIII. Свідомість особистості і її основні прояви. С. 150-157; IX. Відчуття. С. 157-214; X. Сприймання. С. 214-255; XI. Пам'ять. С. 255-308; XII. Уява. С. 308-331; XIII. Мислення. С. 331-375; XIV. Мова. С. 375-408; XV. Почуття. С. 408-456; XVI. Увага. С. 456-479; XVII. Воля. С. 479-507; XIX. Здібності. С. 536-553; XX. Темперамент і характер. С. 553-573.
 8. Карл Маркс про свідомість людини // Наукові записки Науково-дослідного інституту педагогіки. Київ, 1940. Т. 1. С. 35-62.
 9. Основні принципи радянської психології // Радянська школа і організація її роботи. Київ, 1940. Вид. 2. С. 14-36.
 10. О роли наследственности, среды и воспитания в психическом развитии ребенка // Советская педагогика. 1940. № 6. С. 15-40.
 11. Основні умови психічного розвитку дитини // Комуністична освіта. 1940. № 4. С. 98-113.
 12. Ушинський як психолог // Комуністична освіта. 1941. № 2. С. 75-88.

-
13. Про психологічні ідеї М.Горького // Радянська школа. 1946. № 3. С. 13-23.
 14. Основні принципи радянської психології та їх педагогічне значення // Радянська школа та організація її роботи. Київ, 1946. Вид. 3. С. 16-43.
 15. Здібності та їх розвиток у дітей // Радянська школа 1946. № 6. С. 4-14.
 16. Психологічні погляди В.Г.Белінського // Радянська школа. 1948. № 3. С. 27-38.
 17. Психологія в середній школі: Методичні вказівки. Київ. 1948. 82 с.
 18. Питання дитячої і педагогічної психології. Наукові записки НДІ психології УРСР. Київ, 1949. Т. I: Передмова. С. 3-9; Про генезис поняття числа у дітей. С. 10-32.
 19. Психологічні погляди Т.Г.Шевченка // Радянська школа. 1949. № 2. С. 36-41.
 20. Актуальные вопросы формирования личности ребенка // Советская педагогика. 1949. № 11. С. 73-101.
 21. Про психологічні передумови поліпшення якості шкільного навчання // На допомогу шкільному інспектору. Київ, 1950. С. 104-145.
 22. Вчення академіка І.П.Павлова про вищу нервову діяльність і його значення для психології. Київ. 1950. 36 с.
 23. Питання педагогічної психології: Наукові записки НДІ психології УРСР. Київ, 1950. Т. II: Передмова С. 3-7.
 24. Нариси з історії вітчизняної психології XVII-XVIII ст. Київ. 1952: Передмова. С. 3-7; Психологічні погляди М.В.Ломоносова. С. 135-160; Психологічні погляди Г.С.Сковороди. С. 160-168; Психологічні ідеї О.М.Радищева. С. 216-254.
 25. Питання психології пізнання в «Педагогічній антропології» К.Д.Ушинського // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. Київ, 1952. Т. 4. С. 5-18.
 26. Питання психології почуттів і волі в «Педагогічній антропології» К.Д.Ушинського // Ушинський К.Д. Твори: В 6 т. Київ, 1952. Т. 5. С. 5-21.
 27. Некоторые вопросы психологической науки // Советская педагогика. 1953. № 8. С. 52-68.

-
28. О развитии мышления у детей: Доклады на XIV Международном психологическом конгрессе (Монреаль, 1954). М., 1954. С. 41-48; [Перевод на франц. яз.]. С. 49-56.
 29. Психологія. Підручник для педагогічних вузів. Київ, 1955; Передмова. С. 3-4; Предмет, завдання і методи психології. С. 5-17; Виникнення і розвиток психіки. С. 52-87; Основні форми психічної діяльності людини. С. 87-98; Мислення. С. 234-279; Почуття. с. 310-341; Увага. С. 341-360; Здібності. С. 476-491.
 30. Нариси з історії вітчизняної психології ХІХ ст. Київ, 1955. Ч. І: Передмова. С. 3-5; Психологічні ідеї В.Г.Белінського. С. 26-68; Питання психології в працях О.І.Герцена. С. 69-97.
 31. К вопросу о психологических закономерностях // Вопросы психологии. 1955. № 1. С. 18-28.
 32. Большая советская энциклопедия. 2-е изд. М., 1955. Т. 35: Психика. С. 234-236; Психология. С. 238-244; Психофизическая проблема. С. 248.
 33. О взаимоотношении воспитания и развития ребенка // Советская педагогика. 1956. № 12. С. 60-74.
 34. Вопросы мышления в советской психологии // Вопросы психологии. 1957. № 5. С. 66-91.
 35. Досягнення радянської педагогічної психології за 40 років // Радянська школа. 1957. № 11. С. 51-61.
 36. Значение трудов И.М.Сеченова для развития материалистической психологии // Труды Одесского гос. ун-та: сборник, посвященный 50-летию со дня смерти И.М.Сеченова. Одесса. 1957. Т. 147. с. 29-36.
 37. Психологічні питання дальшого вдосконалення виробничого навчання // матеріали республіканської конференції з питань виробничого навчання в школах Української РСР. Київ, 1958. С. 60-85.
 38. Радянська психологічна наука за 40 років. Київ, 1958: Вступ. С. 3-6; Проблеми психології мислення. С. 137-225.
 39. Некоторые вопросы взаимосвязи воспитания и развития личности // Вопросы психологии. 1959. № 5. С. 3-14.
 40. Вопросы психологии мышления // Психологическая наука в СССР. М., 1959. С. 357-440.

-
41. Психологические вопросы соединения обучения с производительным трудом // Вопросы психологии. 1960. № 6. С. 3-21.
 42. Психологія: Підручник для педагогічних вузів. 2-е доп. вид. Київ, 1961: Передмова. С. 3-5; Предмет, завдання і методи психології. С. 5-20; Природа і сутність психіки. С. 20-55; Виникнення і розвиток психіки. С. 55-93; Основні форми психічної діяльності людини. С. 94-105; Мислення С. 254-304; Почуття. С. 337-372; Увага. С. 372-391; Здібності. С. 526-546.
 43. М.В.Ломоносов о психологии познания (к 250-летию со дня рождения) // Вопросы психологии. 1961. № 5. С. 9-24.
 44. Здібності та їх розвиток у дітей. Київ, 1963. 80 с.
 45. Навчання і розумовий розвиток учнів // Радянська школа. 1963. № 2. С. 17-25.
 46. [Выступление на Всесоюзном совещании по философским вопросам физиологии высшей нервной деятельности и психологии] // Философские вопросы физиологии высшей нервной деятельности и психологии. М., 1963. С. 531-535.
 47. Передові ідеї в психологічній спадщині К.Д.Ушинського // Психологічна спадщина К.Д.Ушинського: Збірник. Київ, 1963. С. 3-25.
 48. Костюк Г.С. Избранные психологические труды / Сост. и авт. коммент. В.В.Андриевская, Г.А.Балл, А.Т.Губко, Е.В.Проскура. – М., Педагогика, 1988. – 304 с.
 49. Костюк Г.С. Навчально-психологічний процес і психічний розвиток особистості / За ред. чл.-кор. АПН СРСР Л.М.Проколієнко; упор. та авт. комент. В.В.Андрієвська, Г.О.Балл, О.Т.Губко, О.В.Проскура.
 50. Психологічні питання виховуючого навчання // Радянська школа. 1965. № 9. С. 19-26.
 51. Научные проблемы программированного обучения и пути их разработки. Киев. 1966. 31 с. (Соавторы: В.М.Глушков, Г.А.Балл, А.М.Довгялло, Е.И.Машбиц, Е.Л.Ющенко); [Перевод на укр. яз.]. Радянська школа. 1966. № 6. С. 17-23; № 7. С. 6-16.

-
52. Вклад психологов Украины в развитие советской психологической науки // Вопросы психологии. 1967. № 3. С. 3-18.
 53. Психологічні дослідження в УРСР за 50 років // Народна освіта і педагогічна наука в УРСР за 50 років. Київ, 1967. С. 17-21.
 54. Психологічна наука // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967). Київ, 1967. С. 421-471. (Соавтор: А.Н.Раевский)
 55. Проблема развития ребенка в советской психологии // Вопросы психологии. 1967. № 6. С. 23-45.
 56. Психологічна наука служить практиці // Радянська психологічна наука за 50 років. Київ, 1967. 61 с.
 57. Развитие и воспитание // Общие основы педагогики. М., 1967. С. 139-197; [Перевод на нем. яз.] // Allgemeine Grundlagen der Padagogik. Berlin, S. 127-182; [Перевод на финск. яз.] // Kehitys ja kasvatus. Helsinki, 1981. S. 125-175.
 58. Психологія: Підручник для педагогічних вузів. 3-тє вид. Київ, 1968: Передмова. С. 3; Предмет, завдання і методи психології. С. 3-18; Природа і сутність психіки. С. 18-53; Виникнення і розвиток психіки. С. 53-91; Основні форми психічної діяльності людини. С. 91-103; Мислення. С. 250-300; Емоції і почуття. С. 333-368; Увага. С. 368-387; Здібності. С. 516-535.
 59. Принцип развития в психологии // Методологические и теоретические проблемы психологии. М., 1969. С. 118-159; [Перевод на нем. яз.] // Methodologische und theoretische Probleme der Psychologie. Berlin, 1977. S. 98-127.
 60. Роль професійного самовизначення в формуванні особистості // Питання професійної орієнтації учнів. Київ. 1969. С. 3-14.
 61. Елементи діалектики у психологічних поглядах Г.С.Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С.Сковороди. Київ, 1972. С. 33-52.
 62. Про психологічні основи оптимізації шкільного навчання // Радянська школа. 1972. № 3. С. 4-16.

-
63. О задачном подходе к исследованию учебной деятельности // Вторая Пражская конференция «Психология человеческого учения и решение проблем». Резюме. Прага. 1973. 70 с. (Соавторы: Г.А.Балл, Е.И.Машбиц)
 64. Прогресивні психологічні ідеї в педагогічній антропології К.Д.Ушинського // Радянська школа. 1974. № 2. С. 15-24.
 65. Психологические вопросы основы педагогической антропологии К.Д.Ушинского // Вопросы психологии. 1974. № 2. С. 19-32.
 66. Вікова психологія. Київ. 1976: Передмова. С. 3-5; Предмет вікової психології, її історія і методи. С. 5-28; Загальна характеристика онтогенезу людської психіки. С. 28-52.
 67. Психологічна наука в УРСР за 60 років // Психологія. Київ. 1977. Вип. 16. С. 19-34.
 68. Навчання і психічний розвиток учнів // Психологічна наука, вчитель, учень. Київ, 1979. С. 19-32.
 69. Психологические аспекты опытно-экспериментальных педагогических исследований // Теория и практика педагогического эксперимента. М., 1979. С. 174-190.
 70. Хаттацу то кёйку (Развитие и воспитание). Серия «Избранные знаменитые зарубежные авторы». Т. 106. Токио, 1982. 201, VI с. [Содержит переводы на японский язык работ: «О роли наследственности, среды и воспитания в психическом развитии ребенка» (1940); «Актуальные вопросы формирования личности ребенка» (1956); «Развитие и воспитание» (1967)].
 71. Сравнительное исследование индивидуального и совместного решения мыслительных задач младшими школьниками // Психологический журнал. 1983. Т. 4. № 5. С. 23-31 (Соавторы: В.В.Андриевская, Г.А.Балл, З.Г.Кисарчук, С.А.Мусатов, Т.К.Чмут).

Спогади про *Т.С. Костюка*

Про мого батька

П.Г.Костюк

Якось важко собі уявити, що вже минуло 100 років з дня народження мого батька, і що вже 17 років, як він пішов з життя. Часи нашого дитинства та юнацтва, які минали поруч із ним, були такими щасливими і відіграли таку визначальну роль у подальшому житті, що спогади про них весь час повертаються як чудові яскраві образи зовсім недавнього минулого.

Досить закрити очі, і я бачу батьків кабінет з величезною бібліотекою і росялем, письмовий стіл з лампою під зеленим абажуром і його схилену постать за роботою. Напружена праця, книжки і музика — це був той фон, на якому розвивалось все наше життя, і завдяки якому склалось і моє розуміння його найбільших цінностей. До цього треба додати і чудові людські якості Григорія Силевича — його надзвичайну доброзичливість, терпіння, вміння зрозуміти іншого і знайти найкращу форму спілку-

вання з ним. Саме ці властивості, мабуть, і зумовили вибір моїм батьком свого фаху — педагогічної психології. Я яскраво пам'ятаю чудову показову школу №61 ім.Франка, якою він завідував до початку своєї основної наукової діяльності, і в якій гармонійно поєднувалось навчання з фізичною працею, прекрасні майстерні та садки, в яких діти охоче працювали; сумно, що ця школа, яка була центром української культури, була потім ліквідована (як і 92-а школа, що берегла традиції колегиї Павла Галагана, в якій вчився батько).

Мабуть, ці якості схилили мого батька і до того наукового напрямку, якому він присвятив значну частину свого творчого життя — дослідженню ролі спадковості, середовища та виховання у розвитку дитини і визначенню на цій основі оптимальних для її наступного дорослого життя навчальних підходів. На жаль, цей напрямок, як і ряд інших найважливіших наукових напрямків (наприклад, генетика) був розчавлений партійною машиною, для якої кожна дитина повинна була бути чистим аркушем, де можна записати все, що заманеться комуністичному керівництву. Можна тільки дивуватись, яким чином батька в страшні 30-ті роки не спіткала та трагічна доля, що судилась багатьом видатним діячам української науки. Без сумніву, він зберіг свої наукові переконання і у всіх своїх наступних працях обстоював необхідність врахування педагогами наявних психологічних особливостей учнів, врахування індивідуальної своєрідності розумового розвитку кожної дитини. М'який, делікатний і навіть поступливий у житті, він у таких ситуаціях був до кінця принциповим і твердо відстоював свої погляди. Так він себе поведив і під час горезвісної Павловської сесії 1950 року, коли мало місце ще одне намагання (будемо сподіватись, що останнє) групи авантюристів використати політичну систему для розправи з чесними працівниками науки і підмінити об'єктивний науковий пошук політичною фразеологією.

Відповідний підхід у Григорія Силевича був і до своїх дітей. Я не пам'ятаю випадку, коли б він чинив на нас якийсь психологічний тиск, що суперечив би внутрішній

схильності до сприйняття того чи іншого матеріалу. Він створював всі умови для того, щоб дитина сама пізнала свої внутрішні схильності і максимально використала їх у своєму подальшому розвитку. Я згадую, що коли він вперше повів мене на симфонічний концерт у філармонію — це було для мене непомірним вантажем, і я ледве витримав його до кінця. Батько більше не наполягав, але щось прокинулось у моїй душі, і на наступний концерт я вже сам попросився. Так було і з вибором нашої майбутньої спеціальності. Чомусь мені більше подобались природничі науки, і я став фізіологом. Може, тут певну роль відіграла моя мати Мотрона Федорівна, яка була хіміком-аналітиком і часто водила мене в свою лабораторію, де мене зачаровували хімічні прилади і ряди пробірок з різнобарвними розчинами. В цій науці мене зацікавила, мабуть, чи не найскладніша проблема — як працюють нервові клітини, і як вони створюють весь той фантастичний світ відчуттів, образів, почуттів та думок, який формує нашу особистість. Проблема виявилась настільки складною, що для її вирішення, мабуть, необхідні будуть зусилля ще не одного покоління вчених. Разом з тим, те, що вдалось зробити в напрямку розкриття механізмів роботи окремих нервових клітин і навіть макромолекул, з яких вони складаються, — це захоплює цікаво, і мені здається, що батько дуже радів моїм успіхам. А мій брат Олександр, навпаки, лишився вірним психології. Але в іншій комбінації — в сплученні з музикою. Тут відкривається не менш захоплююча можливість проникнення в одну з найпрекрасніших сторін людської психіки — здатність творити та сприймати музику, яка може дарувати нам одну з найвищих емоційних насолод і допомагати долати такі численні життєві труднощі.

Хотілося б згадати ще один прекрасний момент дитинства. У нас вдома інколи збиралось невелике коло співробітників мого батька, і ми співали українські народні пісні. Особливо чудово заспівував Павло Чамата. Я глибоко ціную класичну музику, яка також завжди звучала в нашій оселі, але українські пісні своєю неперевершеною мелодійністю і глибиною почуттів, здається, не мають собі рівних у

всьому світі, і коли вони звучать в дитинстві — це залишає
десь в глибині душі на все життя почуття причетності до
нашого народу і до його багатостраждальної історії.

Мені радісно, що пам'ять про нашого батька так шану-
ється в українській психологічній науці, що його іменем
названо загальноосвітню середню школу в селі Могильне
Гайворонського району, де починав свій життєвий шлях
батько, створений ним Інститут психології, та що буде про-
ходити велика наукова конференція, присвячена 100-річ-
чю з дня його народження. Хочу в ці святкові дні щиро
побажати всім психологам України нових успіхів на ниві
одного з найбільш людяних напрямків світової науки.

Погляд зблизька. Спогади племінниці

К.Г.Міхновська

Наш рід — споконвіку селянський.

Сила Варфоломійович та Марфа Дмитрівна Костюки — батьки Григорія Силевича, а мої дід і баба — усе життя працювали на землі.

Сила Варфоломійович Костюк походив із бідної родини. Прослужив 10 років у царській армії, там навчився читати і трохи писати. Повернувшись після служби у рідне село, одружився з Марфою Дмитрівною, яка була на 17 років молодша за нього. Обидві сім'ї були бідні, не мали чим допомогти молодим, отож Сила Варфоломійович узяв в казні кредит під великий відсоток і все життя важко працював, щоб сплатити борг (переважно сів і продавав пшеницю).

Вже й після революції продовжував сплачувати державі той відсоток, і до 1928 року майже все сплатив.

Сила Варфоломійович був чорнявий, енергійний. А у Марфи Дмитрівни до старості була така довга (за коліна!)

і товста коса, що вона мусила вистригати добрий жмут волосся на потилиці, щоб легше носити. Пам'ятаю, як вона розчісувала свою косу великим дерев'яним гребенем.

Марфа Дмитрівна була дуже набожна, все молилася до ікон, яких у неї було чимало різних.

Розповідали, що коли вона була маленькою, всі навколо хворіли на чорну віспу, в тому числі і діти — її брати та сестри. Але прийшла якась циганка, глянула на малу Марфу і сказала: «А оця дитина не помре, вона житиме до ста років».

Так і сталося. Ще в свої сто років бабуся рвала вишні і навіть піднімалась драбиною на горище. А вже після ста сказала: «Ну, все, мабуть, скоро помру». І в сто два роки померла, переживши свого чоловіка на 33 роки.

Було у Костюків дев'ятеро дітей, але більшість померли — хто малими, а хто вже й дорослими. Лишилось двоє: син Григорій та дочка Ганна (моя мама).

Характерний епізод. Одну дитину Марфа Дмитрівна народила в жнива, просто на полі. Урожай був добрий, снопів нав'язали багато, і всі їх треба було завезти додому, бо насувався дощ. Місця на возі для породілі не було, то батько ніс новонародженого на руках, а вона дибала додому пішки, тримаючись за край мотузки, якою були обв'язані снопи.

Вважався Сила Варфоломійович заможним селянином, і колективізація важко ударила по ньому. Якби мав землі на дві десятини більше — не уникнув би розкуркулення. А так прийшли на подвір'я і почали забирати реманент, виводити коней і волів. «Я ж вже за все розплатився! Там копійки залишилися», — гарячкував Сила Варфоломійович. Тоді якийсь активіст вистрелив йому над головою (і досі на хаті є слід від того пострілу). Сів господар на порозі, вилаявся і сказав: «Забірайте».

В колгосп не пішов. «Все життя працював, старався коло землі. Сина вчив. Нікуди не піду — вже старий».

Було, їде на його волах новий господар-колгоспник, а воли все повертають до своїх воріт. Старий Сила не витримує, плаче. А погонич кричить: «Сило! То ти був хазяїн, а тепер я!» «Ти був ... і є ...», — нечемно відповідає Сила.

Коні й воли, яких дбайливо вигодував Сила Варфоломійович, в колгоспі швидко передохли. А той чоловік, активіст, помер в один день з Леніном, ховали його без попа, з музикою і прапорами. «Собаці собача смерть», — сказав Сила.

Найбільшою втіхою Сили і Марфи були двоє дітей, що лишила їм доля. Діти змалечку працювали по господарству. Так, Григорій ще маленьким хлопчиком ходив з батьком у поле, поганяв волів під час оранки.

Не у вересні, а вже наприкінці жовтня відвів його батько до школи — після того, як зібрали городину, зорали під ярові, посіяли пшеницю, коли вже не треба було пасти корову.

Хлопчик боявся йти до школи, бо чув від знайомих людей, що вчитель б'є дітей лінійкою. Але дуже швидко він зрозумів, що вчитель б'є не всіх дітей, а тільки двоюрідного брата Тимоху, хлопця дуже шкодливого, — та й то за капості. Відтоді вже школи ніколи не боявся, завжди учився з великою охотою, дуже багато читав (книжки давав учитель).

А як виповнилося синові 12 років, батько запряг коней і повіз його в Немирів (Вінницької обл.) — продовжувати науку. В Немирові була одна з кращих в Україні гімназія, яка мала давні традиції і славилася тим, що давала учням глибокі знання.

Далі навчання продовжував у колегії П.Галагана в Києві, куди відбирали дітей з усієї України.

Щоліта гімназист, а потім студент приїздив у село — і не задля відпочинку. Літо проходило у праці, — скільки міг, допомагав батькам. Було, зійде з поїзда («мотузьяна» їхала довго, надовго зупинялася), пройде 6-7 км пішки до села — і того ж дня починає працювати. Руки у нього були золоті — робити умів усе.

З перших студентських підробітків купив батькам косарку. Сила Варфоломійович був приголомшений — боявся, сердився, хвилювався, погано спав ніч. Коли вранці, ще росою, поїхали на поле і почали косити — недовіжливо йшов за косаркою і все перевіряв, чи достатньо коротка стерня. А Марфа Дмитрівна чудувалася: «Та так швидко

косить, що не встигаю за нею снопи в'язати!»

А для села це була сенсація. Надійшли сусіди — просили й у них скосити. Косили і сусідам, а ті потім допомагали молотити.

...Все життя Григорій Сирович допомагав своїй родині. Бабуся Марфа Дмитрівна жила з нами, тобто в сім'ї своєї дочки. Григорій Сирович все клопотався, чи не краще забрати її в місто.

У них з Мотроною Федорівною було двоє синів — Платон і Олександр, а, крім того, роками жили ще й четверо племінників. Я сама і школу у них закінчила, і медичний інститут, і заміж мене віддали, як належить. П'ять років жив у них, тоді ще на вул. Саксаганського, мій брат Всеволод (закінчив КПІ, зараз проживає у Новосибірську, до речі — копія Григорія Сировича), довго жили племінник і племінниця Мотрони Федорівни. Різниці між своїми і чужими дітьми не робилось — вимоги до всіх були однакові, всі були зайняті, всі мали обов'язки по господарству.

І багато в цій родині співали. Сам Григорій Сирович мав гарний голос (тенор) і слух. На всі свята приходили сусіди — родина Чамат, і тоді вже співам не було кінця. Григорій Сирович хвалився, що коли вони з Павлом Романовичем поверталися з евакуації (а їхали два тижні!), то весь час співали на два голоси і «жодного разу не повторились»!

Психолог століття

О.Т.Губко

Так, Григорій Силевич Костюк є найвидатнішим українським психологом ХХ століття. І це за умови, що в цьому столітті в Україні було блискуче сузір'я як дореволюційних, так і післяреволюційних психологів. Він найбільш гармонійно й плідно поєднав у своїй особі таланти організатора науки, теоретика психологічної науки, вихователя студентської й наукової молоді і просто вражаючі карби яскравої, високодостоїнної особистості.

Протягом півстоліття Григорій Силевич був лідером української психологічної школи, яка, дякуючи йому, здобула світового визнання. В Україні не було жодного психолога й педагога, який би не зазнав благодійного впливу його потужного інтелектуального й морального силового поля. Тому кожний з нас сприймав нашого Навчителя не тільки як керівника, незаперечного наукового авторитета, але й глибоко особистіс-

но, інтимно — як другого свого батька і наставника, душо-пастира, духівника. Він був справді володарем наших дум і душ, плекальником наших наукових і життєвих доль. І залишається в цій іпостасі й донині, хоч неблаганний час усе стрімкіше віддаляє від нас ті щасливі миті, коли ми бачили свого Батька і Учителя живим, усміхненим, осяяним якоюсь особливою чистою й ясною аурою доброти, доброзичливості, високої духовності, глибокої душевності й потужної, аналітичної мислі.

І коли нині печаль огортає душу при спогляданні торжества суетного й нищого, ти викликаєш в уяві той світлий образ і мовби очищаєшся в катарсисі і знову налаштуєшся на хвилю високу й святочну. Та езотерична магія дарування людям і по смерті своїй душевного очищення запевне дається лише натурам високим і обраним. Тож не тільки науковий спадок їх інтелекту, але й нетлінні скарби їхнього духовного, душевного світу є національним надбанням і має бути занесено до Червоної Книги планетарного Духу. То ж дякуємо Вам, Григорію Силовичу, за цю безцінну людську науку не менше, ніж за науку фахову, психологічну.

Про Григорія Силовича Костюка я узнав понад півстоліття тому. Власне, з першого курсу відділення психології філософського факультету Київського університету, де в 1948 року почав студіювати психологію за його знаменитим підручником. Доводилося чути й окремі виступи Г.С.Костюка перед ученою громадськістю, і то були перші чарівні моменти єднання з цим високим інтелектом, чудуватися якому я не втомлювався всі наступні десятиліття — аж до сьогоднішнього дня.

А ще у нас з першого ж курсу викладав його син Платон Костюк, молодий тоді науковець, а нині уславлений український фізіолог, віце-президент нашої Академії наук, багаторічний директор Інституту фізіології ім. О.Богомольця. У ті ж роки на відділенні логіки й психології філологічного факультету опановував науку другий син Олесь, нині директор Інституту етнографії, мистецтвознавства та фольклору ім. М.Рильського. Сини підхопили й погли-

били двоєдине рiчище наукових зацiкавлень свого батька — прородничих та гуманiтарних. То ж маємо рiдкiсний феномен: в українських енциклопедiях стоятимуть поряд аж три довідки про Костюкiв — батька й двох його синiв — академiкiв.

Та найбільш повно й глибоко я зацiзнався з цiєю видатною людиною лише тодi, коли з 1961 року почав працювати в Інститутi психологiї, який нинi заслужено носить його iм'я. Тож хочу зараз узагальнити свої багаторiчнi враження й роздуми, якi в мене з'явилися дякуючи цьому щасливому випадку в моєму життi.

Праведне й одухотворене життя i подвижницька, високоталановита наукова дiяльнiсть Григорiя Костюка мали епохальне значення для розвитку української психологiчної й педагогiчної науки. Хоч він ще в 20-х роках заявив про себе, як про обдарованого дослідника, однак саме з 1930 року, коли він очолює психологiчну кафедру Київського педiнституту та психологiчний вiддiл УНДi-ПУ (Українського науково-дослiдного iнституту педагогiки), Григорiй Силович Костюк на все своє наступне життя стає всiма визнаним i одноосiбним лiдером психологiчної науки. Так само, вносячи в педагогiку (разом з О.С.Залужним, А.С.Макаренком, В.О.Сухомлинським та iн.) потужний психологiчний струмiнь, він став класиком i цiєї науки. Саме Г.С.Костюк найбільш повно після К.Д.Ушинського реалiзував класичну тезу про те, що без психологiчного пiдґрунтя педагогiчна наука неможлива — тезу, яку, на жаль, в останнє столiття по-справжньому розумiли лише поодинокi, найбільш проникливи педагоги, що й є головною причиною трагiчного вiдставання їхньої науки.

Що зумовило видатний успiх Г.С.Костюка як вченого з свiтовим iм'ям, як класика свiтової психологiчної науки? Це, передусiм, його видатний теоретичний хист, його потужно розвинене теоретичне мислення. Теоретики у кожнiй науцi цiнуються найбільше, бо це не тiльки найважлившiй, але й найрiдкiснiший дослiдницький дар. Не так уже й багато справжнiх теоретикiв i у нас, психологiв, хоч

наша наука за самою своєю природою схиляє до філософського, теоретичного мислення. Дякуючи цьому психологія як наука навіть у найскрутніші, найчорніші смуги животіння радянських гуманітарних наук стояла на порядок вище, скажімо, за педагогіку.

Теоретичний апарат ученого дозволяв йому братися за найскладніші методологічні, філософські проблеми своєї науки і блискуче розв'язувати їх. У золотий фонд світової науки ввійшли дослідження Г.С.Костюка з питань однієї з найскладніших світових проблем – співвідношення виховання, навчання та психічного розвитку особистості. Розпочаті ще до війни (надто в його капітальних підручниках з педології й психології), ці дослідження були найбільш фронтально розгорнуті й завершені у наступні 40-70-ті роки. Водночас вони становили теоретичну платформу сучасної української наукової психології, родоначальником якої і слід вважати Г.С.Костюка.

Ці теоретичні здобутки значною мірою були підсумком колективної мислі всієї української психологічної школи, заснованої й виплеканої дякуючи організаційному й педагогічному таланту нашого ювіляра. Створення цієї наукової школи вимагало від Григорія Силовича не тільки воїстину титанічних зусиль, але й справжнього морального подвигу жертвовного самозречення.

Кращі десятки років своєї наукової зрілості наш наставник потратив на марудне шліфування праць своїх співробітників й аспірантів, на цілу Говерлу усіляких (здебільшого маловдячних) організаційних заходів та іншої адміністративної маруди. Цю роботу з успіхом могли б робити люди меншого масштабу. То ж ця жертвовна каторга була стрілянням з гармати по горобцях. Свій високий теоретичний талант наш корифей змушений був розтрачувати на дрібнички. А залишились нездійсненими десятки масштабних теоретичних досліджень, безліч ненаписаних капітальних наукових праць. То все недолугість й нелюдськість пережитих нами епох, які ніколи не цінували й не берегли високі таланти, а навпаки, все робили для того, щоб вони не могли реалізувати своє покликання. Їхній талант згорав

у безкінечних засіданнях десятків комітетів, колегій, вечних і невчених рад, товариств, громадських організацій.

Однак тут трагічно позначилась і висока моральність цього жертвовного служіння науці й людям. Коли інші директори й «організатори науки» в основному займалися організацією своєї власної кар'єри, визискуванням інтелектуальних негрів, що писали їм дисертації, монографії, статті, та брали їх у фіктивне співавторство десятків науково-технічних відкриттів, винаходів та рацпропозицій, то Григорій Силевич не тільки ніколи не дозволяв собі чогось подібного, а й навпаки, писав за інших, так рясно правлячи редакovanі праці різних не завжди кваліфікованих авторів, що це по суті було цілковитим переписуванням недолугого тексту статей, книг і дисертацій. А це робота просто кваліфікованого редактора. Цим корифей науки не повинен займатися. Він покликаний до високого служіння Істині, до творчих осяянь, до прокладання магістральних шляхів у науці. І знову кажу: безумно шкода змарнованих могутніх творчих сил, не зrealізованого повністю таланту.

І все ж, дякуючи *феноменальній працьовитості, саможертвовному подвижництву*, цей Великий Трудівник зробив в науці більше (навіть у чисто фізичному вимірі — скажімо, щодо обсягу надрукованих праць), ніж будь-хто з тих, які за його надійною спиною могли цілий день займатися «чистою наукою». А ним усе робилося ночами, після цілоденної марної колотнечі, після якої знеможені люди, як правило, вже ні на що не здатні. То ж яку фізичну міць селянського сина і одержимість ученого-фанатика треба було мати, аби після такого нервового, виснажливого дня сидіти над рукописом до опівночі, а часто і далеко за опівніч!

Щедро віддаючи людям свій час (власне, все своє життя), Григорій Силевич був дуже скупим щодо часу для себе. Він навіть не ходив додому обідати (хоч там було ходи якихось 15 хвилин) і підоби́дував прямо в своєму кабінеті. Та й того скромного бутерброду йому не давали спокійно спожити. Не дивлячись на обідній час, до його кабінету раз у раз зазирали різні безсовісні прохачі. І всіх він

манив до себе рукою, коли вони пробували зникнути (чи вдавали, що хочуть це зробити), і, жуючи свій сухий наїдок, вислуховував їх. Він взагалі соромився не працювати навіть у вихідні, свята та відпустку. Ясна річ, такий нещадний до себе режим не міг минати безслідно для здоров'я. І хоч у нащадка хліборобського роду той міцний організм запевне був розрахований на 100 років (його мама навіть перейшла була цей рубіж), його не стало дочасно, хай і в поважному віці (на 83 році життя).

Був взагалі дуже скромним і розумно ошадним у задоволенні своїх життєвих потреб. Завжди мало їв, не знався з тютюном і спиртним. Навіть під час вимушеної участі в офіційних бенкетах епохи «застою» (яку справедливо перейменували на «епоху застілля») він не приділяв ніякої уваги наїдкам і напоям, від яких ломився стіл, а лише мудро й лукаво посміхався, споглядаючи гастрономічні надмірності пияків і чревоугодників. Раз ми з ним удвох були на львівській конференції. Перед сном ходили вулицями Львова, наслуговуючи, як музику, українську мову перехожих — це так контрастувало з чужинецькою мовою зрусифікованого Києва! Повечеряли одним кефіром. Мене, правда, як це буває у відрядженнях, палила спрага і я взяв у буфеті цілу пляшку кефіру, а Григорій Сілович обмежився однією склянкою... За контрастом згадується колишній директор одного з Інститутів. Той під час відрядження в ході організованого в його честь рясного колективного застілля від душі пив і закушував, а коли десь опівночі публіка розходилася по домівках, він залигував місцевого зверхника за гудзика і хрипло бубонів:

— Ты вот что... Организуй небольшой междусобойчик, чтобы можно было немножко выпить и закусить.

Точнісінько так, як у того старого боцмана: коли сатана спитав, які йому блага дати за душу, той подумав і сказав:

— Багато тютюну і багато рому.

— А ще що? — допитувався сатана.

Ще тяжче задумався старий боцман і нарешті прохрипів своїм прокуреним і пропитим басом:

— Ще трохи тютюну і трохи рому.

А ми хочемо, щоб такі керманічі науки з колом інтересів цього дрімучого боцмана здійснювали «всебічне й гармонійне виховання!» До речі, після одного з таких «міжсбойчиків» з тим сіячем «розумного, доброго, вічного» стався банальний «бенкетний інфаркт». Він приїхав до Києва й помер.

А поле духовних зацікавлень Григорія Силовича увібрало в себе все розмаїття культурних надбань людства. Він знав світову науку в усіх її неосяжних вимірах — від філософії до фізіології. Цікавився світовою культурою. Разом із синами бував на концертах класичної музики. То ж передав і їм свої мистецькі захоплення. Платон Григорович, крім студіювання фізіології, паралельно учився ще й в консерваторії, добре грав на фортепіано. Олександр Григорович тепер очолює мистецькі дослідження в своєму інституті.

А Григорій Силович ще раз довів світові, що людина лише тоді є справжнім психологом, коли в її душі поєднується мислитель-філософ, універсальний природодослідник і такий самий всебічний гуманітарій. А у нас тепер набула масовості порочна практика, коли людина закінчить кількомісячні курси практичного психолога і вже скрізь гордо афішує себе як професійного психолога. Навіть недбало перепитує:

— Костюк? Це хто такий?

Зміщення Г.С.Костюка і призначення на його місце нікому не відомого суб'єкта пригломшило не тільки українську громадськість, але й наших колег у Москві, в усіх республіках і за рубежом. Григорій Силович якось одразу зломився, став якимось безпорадним, дитинним. Але продовжував керувати двома лабораторіями — київською та московською, яка працювала на базі нашого інституту. І він продовжував бути науковим керівником і духовним пастирем інституту. З усіх наукових справ йшли саме до нього.

Які були останні дні Григорія Силовича? Саме над його кабінетом стали протікати дах і стеля. Перестали гріти батареї.

Ми всі сиділи у пальтах, похилий старець стоїчно висиджував у скутому вологістю й памороззю кабінеті. І лише в одному костюмі, хоч я його благав одягти пальто. То були моторошні, чорні дні з передчуттям непоправного. Григорій Силевич ніколи й нікому не скаржився на свої життєві негаразди. То в ньому говорила героїчна й трагічна водночас здатність нашої нації до кінця витримувати будь-які, навіть смертні муки.

Ніби відчуваючи, що йдуть останні дні земного буття нашого Патріарха, я в ті дні особливо часто розмовляв з ним (наші кабінети були поруч). Його духовність, здавалося, вже зовсім розчинила в собі його плоть і та вже якось навіть не помічалася — світився лише його Дух, ласкаво й мудро жевріли його золотисто-карі очі й жебонів лагідний, душевний голос. У ньому вже важко було пізнати колишнього Трибуна й Борця за істину, Лідера цілої науки. Так було зламано високоталановитого вченого, який ще міг працювати й працювати на благо свого народу.

Не змогли лише забрати його щиро українську душу, яка в ньому палахкотіла до останнього подиху.

І ось сталося те, що й мало було статися. Як рокований грім, увір-валася чорна звістка: «Григорій Силевич тяжко хворий! Запалення легень!» А там одразу інсульт і кончина. У труні в білосніжному обрамленні покривал лежав красивий сивий мудрець із високим чолом мислителя. Він перейшов в ідеальний світ безболісно, бо завжди жив у царстві духа. То ж на обличчі застиг лише урочий супокій.

Ми всі заціпеніли в своєму страшному горі.

Григорій Силевич був національно свідомою людиною, хоч і змушений був глибоко ховати це. Три десятки років у нашому інституті панувала українська мова й український дух, хоч всі інші інститути вже давно були русифіковані. І цю традицію не змогли зламати у нас і після смерті Г.Костюка. «Білою вороною» він був і тим, що 60 років відмовлявся вступати в правлячу партію. В усьому Союзі таких безпартійних директорів інститутів було лише одиниці.

А його дивовижна чарівність, що одразу скоряла серця! А безприкладний демократизм і приступність (хто хотів,

той і позичав у нього гроші...). І вже зовсім несподівана в такому рафінованому інтелігенті мужність і хоробрість. Одного разу ми полізли скидати з даху сніг. Без будь-якого страхування. Крутий слизький спуск і нічим не захищений обрив з п'ятого поверху. Це взагалі було безумство. Та найбільше безумство, що з нами був... Григорій Силович, хоч як ми його відмовляли!

Нам ще належить остаточно осмислити «феномен Костюка» — і як Ученого, і як Людини. Таких людей зустрічаєш раз у житті, і вони — свято, що завжди з тобою!

Як добре, що він був, що він залишається

М.В.Вовчик-Блакитна

Я прийшла в Інститут психології в 50-му році (з рекомендацією в аспірантуру), закінчивши новостворене відділення логіки, психології та російської мови Київського університету. Психологію представляли там, головним чином, закохані в свій предмет Олександр Миколайович Раєвський та Дмитро Федотович Ніколенко. Якщо перший заглиблював студентів у вічні психолого-філософські таємниці людської душі, то другий демонстрував широкі можливості дослідного вивчення й практичного застосування чудесної науки.

Григорій Силович Костюк, на мою думку, щасливо поєднував обидва ці підходи до явища. Був взагалі напрочуд гармонійно складеною людиною — математик за першою освітою, він глибоко відчував природу і музику, прекрасно сам співав. Був дуже сильним, широко мислячим теоретиком, але й сповненим сміливими сучасними ідеями дослідником-

експериментатором, відомим у світі науки від Харкова до Ленінграду, від Леонтєєва й Теплова до Валлона й П'яже (мовою яких, до речі, як і англійською, вільно володів).

Був гарним і зовні. Уважний і дуже доброзичливий погляд темних очей, щирий усміх, а головне — непідробний інтерес до співбесідника, кожного його слова (будь то поважна, з Міністерства, особа, чи просякнута димом, обшарпана жінка, давня однокурсниця). Вже це схилило до довірливої розмови, налаштувало на спокій. Можливо, тому кожен аспірант чи вже й науковий співробітник Інституту вважав своїм неписаним правом іти до директора, тобто Костюка, як до рідного із своїм експериментальним добром (часто-густо емпіричним хаосом) і теоретичними міркуваннями (на повірку — нововідкритим велосипедом).

Проскочивши через заслон вченої секретарки Клавдії Львівни, що безуспішно намагалась обмежити «розгул демократизму» і захистити робочий спокій Григорія Силевича, кожен знав, що його успіхам той буде радий, як своїм власним, а критичні зауваження не будуть ні образливими, ні, тим більше, знищувальними, а неодмінно спрямують на «путь істинний».

І ніколи — нетерпіння чи досади від того, що знову відірвано від безупинної роботи, зокрема, й від того постійного редагування мало не всієї продукції, виданої на-гора науковцями (тези, статті, розділи підручників), що ставало звичним явищем. Чи задумувались відвідувачі (в тому числі і автор цих рядків), що на власну докторську дисертацію Григорію Силевичу сил уже може й не стачити...

Коли оглядаюся на ті, такі далекі вже, роки, задеться мені, що Григорію Силевичу якимось неочевидним способом вдалося помістити кожного в найзручніше, найсприятливіше для нього місце в інститутській спільноті: наймудрішому історику психології Пелеху — одне, нашому вундеркінду Баллу або захопленому ідеєю Контрологафа Цурковському — інше, на всі руки майстрові Юрі Маламеду — своє, ще інше — Жаворонко, інше — першокласній друкарці Тоні Залевській, молоді — особливе.

Кожен вів свою партію в загальному хорі. Із цих, таких різних за віком, досвідом минулого життя, цінностями, моральними постулатами людей складалася ота інститутська сім'я, із своїм інститутським патріотизмом, взаємоболіванням, де всі відчували свою потрібність усім, де, загалом, усім було затишно.

І тепер я добре розумію, що всі ми в ті часи (мій інститутський період тривав від 1950 до 1960 року) почували себе такими захищеними й безтурботними (як у бога за пазухою, як за кам'яною стіною) тільки тому, що в захисті стояв наш, на вигляд такий небойовий, Григорій Силівич. Він амортизував ті удари, що вимотували нерви, відбирали час.

Ох вже ті комісії, оті перевірки...

То виявлялось, що обрані науковцями теми не відповідають черговим новаціям Міносвіти та рішенням чергових партійних з'їздів і конференцій, то кадрова політика викликала підозри — чому затонкою є компартійна «прослойка», чому так багато євреїв і високий відсоток перспективних передпенсійників, так мало вихідців із виробництва, недостатньо вчителів школи, чому аспіранти-агітатори не сидять належні 4-5 годин на виборчих дільницях, чому в Інститут потрапили не такі, як треба (а з «дикого Заходу») українці і т.д., і т.п.

Не завжди моє покоління добре усвідомлювало, якою дорогою ціною платить Костюк за спокійну і доброзичливу атмосферу в інституті, безумовні пріоритети порядності в ставленні до людей (яку, на жаль, не завжди демонструють і самі науковці).

Згадується бурхливе обговорення (в присутності представників якогось керівництва) робіт В.Сухомлинського. Григорій Силівич зайняв принципову чесну позицію, підтримавши талановитого молодого вченого, над головою якого зібралися великі хмари (йому закидали пропаганду вільного виховання, аполітичність, ігнорування виховного впливу радянської дійсності, комуністичної партії).

Неабияку стійкість духу потрібно було, гадаю, виявити Г.С.Костюку, щоб зберегти в інституті Т.В.Косму та

В.В.Містюк, чоловіків яких було репресовано в 30-ті роки, щоб прийняти Б.Ф.Баєва (в майбутньому перший доктор наук в інституті), що в часи війни лишався на окупованій території та ще й (на думку тодішнього парторга інституту) був дуже схожий на Махна (!).

Довелося, думаю, поборотися йому й за задиристого «західника» Є.Сверстюка, що не дуже старався тримати язика за зубами і любив ділитися своїми міркуваннями з народом.

Та й до мене самої радили Григорію Силівичу добре придивлятися. Адже, партизанка чи не партизанка, а батько ж — той самий націонал-ухильник Блакитний, твори якого були заборонені, а мати не реабілітована після «перевиховання» в далекосхідних таборах.

Про те, що був такий супроводжувальний “сигнал” при моїй появі в інституті, я ще не знала тоді, коли готувала (під час педагогічної практики) лекцію на тему «Мова і мовлення». У мене виникла проблема в зв'язку з тим, що я — як не старалась — не змогла відшукати якогось більш-менш раціонального зерна в «геніальній праці» Й.В.Сталіна про мовознавство. Ну і, звісно, я повідомила Григорію Силівичу, що не буду використовувати це рекомендоване джерело. Але реакція його була, цілком несподівано для мене, дуже жорсткою: «А я Вам кажу, що це потрібно, це необхідно зробити. Я нічого не хочу слухати», — повторював він, підкреслюючи на полях славнозвісної брошури два абзаци, які я, позичивши в Сірка очі, й зачитувала студентам педінституту.

Про «сигнал» і попередження мова зайшла вже пізніше, в той день, коли по радіо сповістили про смерть Сталіна. Пам'ятаю, серед інститутської громади, що зібралася в коридорі, панувала якась розгубленість і сум'яття. Багато хто з дівчат плакав, заплакала і я, нічого хорошого я не чекала від цієї події, а злого — скільки завгодно. Можлива війна. Можливі арешти, адже деякі з маминих товаришок відбувають вже повторні терміни на висилці.

Я не зразу помітила Григорія Силівича, що ішов коридором. «Зайдіть до мене», — сказав він, і як тільки я пере-

ступила поріг кабінету, спитав тихо, з якимось особливим виразом обличчя: «І Ви теж плачете? Чому? Чому Ви плачете?»

Не знаю, як в мене само вирвалось (адже в ті часи відвертість була річчю недоречною, чи й небезпечною), що плачу я зовсім не за Сталіним, якого вже давно (ще з 37-го) не маю підстав ні любити, ні поважати. І що боюсь того, що може статися далі. «Я певен, що гірше не буде, а буде краще», — почула я. «Вітайте свою маму і заспокойте її», — порадив мій керівник, що я з охотою і зробила.

Коли я розповіла про цю розмову мамі, вона зауважила, що навряд чи таку помітну постать, інтелігентну й порядну людину, як Костюк, обійшли стороною лихоліття тридцятих років. Мабуть, і в нього немає підстав тужити за Сталіним.

Вона як у воду дивилася, хоча в ті часи я ще не знала, що Григорій Силевич був глибоко причетним до педології. І можна уявити собі, яким страшним був той удар на стрімкому злеті творчої його роботи, коли розгромлено було обрану ним науку, затавровано цілу проблему вікових особливостей, коли його однодумці і друзі були або знищені фізично, або розсіяні по світах, сфера дослідження й застосування психології, що так плідно розвивалась в Україні, катастрофічно звузилася...

Такі удари не минають безслідно, часом вони ламають людину до невпізнанності. І тим більше поваги і шани викликають люди, що все ж не зійшли з обраного шляху і не перестають боротись за свою мрію. Григорій Силевич створив прекрасний інститут психології і не залишив його, скільки вистачило життя. Його учні, що виростили під його добрим крилом у кандидатів, докторів наук, професорів — це продовження життя Григорія Силевича, здійснення його мрій.

Як добре, що він був з нами. Як добре, що він залишається з нами.

А я згадую, як співав він разом з Павлом Романовичем Чаматою: «Запрягайте коні в шори, шори золотії, та й поїдем доганяти літа молодії...»

Г.С. Костюк —
наш редактор

М.І.Алексєєва

Як керівник інституту психології Григорій Силевич Костюк був ініціатором нових досліджень в різних галузях психологічної науки, зокрема, педагогічної та вікової психології. Саме він започаткував наприкінці 50-х років дослідження проблем мотивації поведінки і діяльності особистості, які продовжуються до теперішнього часу. Г.С.Костюк не тільки сприяв постановці цих досліджень, а й впливав на них своїми ідеями і задумами, надавав теоретико-методологічну допомогу в їх опрацюванні.

Одним з видів допомоги була його редакційна діяльність.

Літературна вартість його редагування праць аспірантів, колег, всіх тих, кому пощастило з ним працювати, виявлялося у надаванні чіткості формулюванню думок, ясності і водночас справжньої науковості викладу складних психологічних проблем. Ця допомога надавалася з притаманною йому душевною тактовніс-

тю і підтримкою почуття гідності кожного, чию статтю чи тези він редагував. Наприклад, він говорив авторові праці: «З вашою статтею у мене не було клопоту, подивіться мої “правки”, може вони будуть слухними». Недарма книги, які вийшли за його редакцією вважаються авторськими: підручник «Психологія» Г.С.Костюка та ін.

Любов і шана його учнів і послідовників — закономірний результат впливу Г.С.Костюка на становлення їх як науковців. Запорукою цього була справжня інтелігентність Г.С.Костюка, ознаки якої: абсолютна простота у спілкуванні і почуття власної гідності.

Із спогадів про
Григорія Силевича
Костюка

О.В.Скрипченко

Життя і конкретні вчинки Григорія Силевича можна зрозуміти тільки в контексті загального політичного становища України на час діяльності Григорія Силевича.

Відомо, що у 1921 р. Г.С.Костюк був на короткий час зарештований за зв'язок із особою, що мала відношення до Українського визвольного руху. Я чув, що Г.С.Костюк виступав на секції (чи може це по-іншому звалось), пов'язаній з освітою, в Українській Центральній Раді. Все це, звичайно, слід перевірити, зважаючи на доступ до матеріалів 20-х років.

Можна думати, що перебування Г.С.Костюка в ЧК мало вплив на його подальшу поведінку. У розмовах з співробітниками він був дуже обережним, коли мова йшла про політику, але у своїх діях він оберігав НДІ психології і окремих співробітників української патріотичної орієнтації (Є.Сверстюк та ін.). Прикла-

дів тут можна навести багато. Але досить пригадати, що коли після війни і аж, приблизно, до 1955 р., йшов наступ на український націоналізм, на космополітизм, на єврейських лікарів тощо, коли в інших навчальних і наукових закладах після бурхливих засідань, а то й під час них, арештовували науковців, то нічого подібного не траплялося в НДІ психології. Думаю, що це — заслуга Г.С.Костюка і його заступника П.Р.Чамати (Г.С.Костюк не був членом партії, а П.Р.Чамата, як партійний, відповідав за кадрові, виконував своєрідну функцію «комісара»).

Григорій Силович не любив розповідати про себе, про своє минуле, але це інколи робив П.Р.Чамата, який дуже поважав Г.С.Костюка (між ними майже не було конфліктів). Думаю, що деякі із згадок П.Р.Чамати будуть цікавими.

1. П.Р.Чамата пригадував, що Й.Б.Селіханович, який у 20-і роки проводив семінарські заняття з майбутніми науковцями, пророкував Г.С.Костюку великі успіхи у науці: «Цей слухач буде вченим європейського значення».

2. У розмові із І.О.Синицею і мною Павло Романович якось зауважив, що Григорію Силовичу дуже поталанило тоді, коли він був директором школи ім. І.Франка. У Києві на той час було дві зразкових чи експериментальних школи: школа ім.Т.Г.Шевченка (розташована на вул. Тургенівській, де тепер музично-педагогічний факультет Педагогічного університету) і школа ім. І.Франка, після війни там було військове училище (КВІРТУ(р)). Школою І.Франка керував у той час Григорій Силович Костюк. До школи ім.Т.Шевченка, як до зразкової, приїхала комісія із Москви і Ленінграду. Ця комісія зробила висновок, що в цій школі готують українських націоналістів. Що сталось з керівництвом цієї школи і старшокласниками — неважко здогадатись. На щастя, ця комісія не відвідала другу зразкову школу — школу ім. І.Франка, а там був завучем відомий український письменник національної орієнтації Васильченко. Обидві школи були українськими.

3. Г.С.Костюк був дуже обережний у розмовах і вчинках. Цю рису відзначав і П.Р.Чамата. Ось один спогад: коли

постало питання про захист Григорієм Силовичем докторської дисертації (це було в часи так званої «відлиги», коли вже змінилось і ставлення до педології), він вирішив залучити до своїх робіт до захисту і деякі розділи із свого посібника «Педологія», що вийшов на початку 1936 р. Проте жодного примірника цієї книги не було в жодній бібліотеці. Якось я зайшов до П.Р.Чамати і він мені показав цей посібник. «Ось, який обережний Григорій Силович, навіть побоявся тримати у себе свою книгу. А я зберіг і ось приніс йому». Проте в останні роки Григорій Силович дозволяв собі виявляти симпатії до деяких співробітників, які були предметом уваги певних органів. Пам'ятаю, коли ми були у Кіровограді на черговій науково-практичній конференції, після виступу одного з літераторів, який побудував свій виступ на цитатах лідерів партії, Г.С.Костюк сказав: «Євген Сверстюк зробив би таку доповідь куди краще». Це було в той час, коли Є.Сверстюк вже не працював в Інституті психології.

Декілька власних спогадів.

1. Після закінчення війни я служив у Читі. Тоді військовим дозволили заочно навчатися в інституті. Я там закінчив перший курс фізмату, а вже у Києві після демобілізації продовжив навчання. Так сталося, що я потрапив не на фізмат, а на педагогічний факультет, де читав лекції Г.С.Костюк. У мене тоді були вагання, чи лишитись на цьому факультеті, чи перейти на фізмат. Вирішальними тут стали лекції Г.С.Костюка. Думаю, що він був на той час найкращим лектором інституту.

2. Пам'ятаю, як у 1951 р. нас відвідала комісія з міського комітету партії. Вона готувала матеріали для слухання роботи Інституту психології, її керівництва. Одного разу мене і М.В.Вовчик-Блакитну викликали члени комісії. Вони зачитували нам уривки із статей Григорія Силовича, з I і II випусків Наукових записок Інституту психології. Нас настирливо запитували: «Чи не є це ідеалізмом?» Проте ми, хоч і не вступали у дискусію (бо були ще молодими науковцями), але заперечували. Думаю, що шукали серед працівників таких, які б виступили з нищівною критикою

праць Григорія Силовича. Пам'ятаю, що слухання про роботу інституту в партійних органах все відкладалось. Так що розгрому не вийшло.

3. Посилився наступ на Григорія Силовича Костюка з приходом на посаду Третього Секретаря ЦК партії Маланчука. Довгий час було невідомо — чому, але пізніше з'ясувалось. Особистий друг Маланчука В.Войтко (який писав з ним спільні статті) написав доповідну записку про стан психологічної науки на Україні. Досі В.Войтко час від часу відвідував Інститут, приймав екзамени з філософії у аспірантів Інституту. Ніхто тоді і гадки не мав, що В.Войтко готується замінити Г.С.Костюка. Та й В.Войтко був далеким від психології — працював у галузі історичного матеріалізму, наукового комунізму. Але все скінчилось тим, що В.Войтка призначили директором Інституту. Так Г.С.Костюка позбавили посади директора Інституту. Думаю, що тут вирішальною була дружба Маланчука і Войтка.

Хочу пригадати один факт, який, хоч був і незначним, на перший погляд, але спричинив появу у НДІ психології перших докторів психологічних наук. Відомо, що ще до війни Г.С.Костюк був професором, але він не був доктором наук. П.Р.Чамата у вузькому колі провідних науковців Інституту говорив, що, оскільки Г.С.Костюк не є доктором наук, то й іншим співробітникам незручно буде захищатись. Знаю, що Є.О.Мілерян готував роботу до захисту, не знаю, які думки були у І.О.Синиці та інших. Я, чесно кажучи, на той час, і на думці не мав захисту докторської дисертації, хоч мав багато експериментальних матеріалів. Проте трапився такий випадок вже у часи, коли державою керував М.Хрущов. Тоді почали відвідувати Інститут науковці-психологи з інших країн. Їх приймав у своєму кабінеті Григорій Силович із своїми помічниками. Було задумано привести цей кабінет до належного стану, купити два невеликі китайські килими тощо. І раптом вийшла чергова постанова, в якій йшла мова про надмірне витрачання коштів на обладнання приймалень різних установ. Прийшла одна особа перевірити виконання цієї

постанови в Інститут психології і побачила щойно згадані килими. Вона запропонувала Григорію Силовичу здати їх. Як правило, Григорій Силович в подібних випадках не йшов не конфлікт, але у даному разі запротестував. Тоді ця особа посилила перевірку і виявила, що, згідно з існуючими на той час положеннями, Григорій Силович Костюк отримує платню доктора наук, а має отримувати як кандидат наук (звання професора у науково-дослідних інститутах не враховувалось). Тоді постало питання про захист Г.С.Костюком докторської дисертації. Правда, не можна сказати, що це питання виникло у Григорія Силовича тільки після зазначеної події. Після війни він мав намір написати велику працю з проблеми генезису виникнення уявлень і понять про кількість, число. Але чому він не здійснив цього задуму — невідомо. Можна думати, що було дві причини: перша — експеримент у ті часи було здійснювати ризиковано, бо такі роботи на той час зараховувались до педологічних з усіма негативними наслідками для експериментатора. По-друге, — напевно, важко було інтерпретувати дані дослідження, дотримуючись тільки положень марксизму. Але це лише наші здогади. Експериментальну роботу Г.С.Костюк полишив після відомої постанови 1936 року, але у нього багато було теоретичних праць. Ось на ґрунті цих праць Григорій Силович за сукупністю праць захистив докторську дисертацію. Так був відкритий шлях і до захисту докторських дисертацій провідними науковцями Інституту психології. Шкода лише те, що не встиг захистити докторську дисертацію П.Р.Чамата, але він підготував (приблизно на 1000 ст.) роботу до захисту.

5. Г.С.Костюк любив працюючих та допитливих аспірантів і співробітників. Він давав їм змогу «увійти у науку». Багато з нас згадували, що якби з першого року роботи в інституті до нас, точніше до написаних ними робіт були серйозні вимоги, то чимало з нас не залишилось би в інституті. Григорій Силович терпляче ставився до молодих науковців, аспірантів, показував, як необхідно оформлювати наукові статті, тези. Знаю по роботі вже із своїми аспірантами, що переважна більшість труднощів, що вини-

кають у аспірантів, пов'язана з літературним оформленням експериментальних даних. Лише окремі аспіранти приходили з достатньо сформованим писемним мовленням. До таких науковців Григорій Силевич ставився з особливою симпатією. До них належала, наприклад, М.В.Вовчик-Блакитна. Проте, на мою думку, симпатія Григорія Силевича до М.В.Вовчик-Блакитної ґрунтувалася також і на тому, на моє переконання, що її мама відбула 8 років у радянських таборах, а батько врятував багатьох українських інтелігентів від застінків ЧК (О.Вишню, О.Довженка та ін.).

В один рік із М.В.Вовчик-Блакитною до аспірантури був прийнятий Іван Павлович Смолій, до якого Григорій Силевич виявляв також помітну симпатію, але вона, на мою думку, базувалась дещо на іншому. І.П.Смолій до війни навчався у Варшавському університеті, де одержав ґрунтовні знання з психології та філософії. Рівень навчання там був досить високий. Наприклад, від студентів вимагали читати в оригіналі Гегеля, Спенсера тощо (такі вимоги у нас і тепер не ставляться навіть перед аспірантами). Під час війни І.П.Смолій був у Червоній Армії, але у тилкових частинах, фактично на підсобних роботах в частинах, які працювали для потреб фронту. Закінчення аспірантури І.П.Смолієм збіглося із постановою (листом) ЦК партії, в якому йшлося про національні кадри у Союзних Республіках (правда, ця постанова протрималась недовго і скоро була засуджена, як антипартійна, антидержавна). Але на той час відділ кадрів Міністерства Освіти звернув увагу на позапартійного І.П.Смолія. Йому запропонували посаду проректора одного із вузів у Західних областях України з наданням квартири та інших вигод. І.П.Смолій не був схильний до кар'єризму, він був науковцем і чесною людиною. Думаю, що найкращим місцем для його роботи був би НДІ психології, навіть не викладацька робота. Відмовитись від пропозиції, яку він одержав у відділі кадрів Міністерства освіти, І.П.Смолій побоювся, не зміг, бо це могло бути розцінене як негативне ставлення до існуючої влади вихідця із Західних областей України, а тоді ще відбувався збройний

опір національно зорієнтованих людей. І.П.Смолій звернувся за допомогою до Г.С.Костюка. Г.С.Костюк не любив ходити до «високих» установ, але, як виняток, пішов у відділ кадрів і домігся, щоб І.П.Смолія послали на роботу викладачем психології в один із вузів Західних областей України.

Допомога Г.С.Костюка аспірантам і молодшим науковцям, як правило, полягала у науковому і літературному редагуванні статей і тез. Багато хто з нас після такої редакції вже не міг впізнати свою роботу. Вона була дрібним почерком Г.С.Костюка майже переписана. Хоч Г.С.Костюк при цьому говорить: «Та я тут трішки підправив».

6. Можливо, що цікавою буде і розповідь Г.С.Костюка про зустріч з міністром освіти П.Тичиною. Про це Г.С.Костюк розповів на одному семінарі, який він проводив з аспірантами та молодшими науковими працівниками. П.Тичина особисто прочитав Звіт про роботу Інституту психології і після цього викликав до себе Г.С.Костюка. Після схвалення «Звіту» П.Тичина, за словами Г.С.Костюка, зробив зауваження: «Тут мало стояків». Що мав на увазі П.Тичина під поняттям «стояки», Г.С.Костюк не пояснив. Слухачі семінару по-різному зрозуміли зміст цього поняття. Я, наприклад, подумав, що П.Тичина так образно назвав «узагальнення», «висновки».

7. Як я вже відзначав, Г.С.Костюк не любив із власної ініціативи ходити до «високих» установ. Але при підготовці там чергових постанов його, як і інших керівників інститутів, запрошували. Одного разу він мені, так би мовити, поскаржився, заявивши: «Оце був у ЦК, там обговорювався проект постанови (якої я не пам'ятаю). Написана вона була дуже неграмотно, як з наукової так і літературної сторони... І треба ж було мені зробити зауваження... Краще б промовчав... А тепер доводиться щодня ходити без паперів, сидіти в окремії кімнаті і редагувати її тексти».

Кращі роки життя

В.Г.Ткаченко

З Григорієм Силівичем я познайомилася ще студенткою, в Педагогічному інституті (тепер Педагогічний Університет імені М.Драгоманова) — на відділенні логіки і психології він читав курс історії психології. За його рекомендацією вступала до аспірантури на кафедру психології цього інституту, але з різних мотивів не була зарахована. Проте Григорій Силівич не забув про мене і запропонував мені самостійно здійснювати дослідження з історії психології. А за першої ж можливості, в 1956 р., зарахував мене до штату Інституту психології. Кілька років працювала під безпосереднім керівництвом Григорія Силівича, під час створення наукових збірників з історії психології, головним редактором яких він був.

Григорій Силівич опікувався і побутом, долею своїх працівників, брав участь в громадських заходах, святах, відвідував театри, концерти, зокрема в

60-х роках інститут мав абонементи у Національну Філармонію, і Григорія Силевича можна було часто бачити на концертах класичної музики. Мав свої політичні переконання, і можна з певністю твердити — був патріотом України, як міг, підтримував всіх, кому загрожувало переслідування влади. Так в часи, коли не можна було навіть квіти покласти до пам'ятника Тарасові Шевченку 22 травня, Григорій Силевич просив мене не ходити туди в цей день і з сумом додав: все одно Ви нічого не зміните. А коли мене звільнили з інституту, і я зайшла до Григорія Силевича попрощатись (він вже не був директором), він вражено охнув, а потім мовчки похилив голову. Так і запам'ятався він мені з похиленою головою. І тепер, на старості, перебираючи в пам'яті прожиті роки, я неодмінно згадую Григорія Силевича. Йому я зобов'язана кращими роками свого життя.

У затишному інституті
професора
Т.С. Костюка

Є.О.Сверстюк

То був рік чудес, коли прорвало незриме греблю, і застої води понесло поза прокладене річище.

Усі звикли, що вождь вічний і незмінний, а тут раптом смерть Сталіна.

Усі відчували всемогутність і всюдисущість таємних органів, які можуть схопити вас вночі, вдень, в дорозі, на роботі, в ліжку. А тут раптом розстріл Л.Берії.

Було тоді багато дивних пригод і в моєму особистому житті. Але чи не найбільш доленосна почалась з акуратної відповіді на мою заяву про вступ до аспірантури і з виклику на вступні екзамени — за підписом Клавдії Опришко і Григорія Костюка. Побачити автора підручника, за яким була черга в студентській бібліотеці — теж диво.

Маленький Інститут психології на п'ятому поверсі справив враження родинного затишку, в якому життя *оберталося* навколо свого світила (якби не світило — то був би такий собі психоло-

гічний куточок на п'ятому поверсі УНДІПу).

Перше пам'ятне знайомство з Григорієм Силовичем було на моєму вступному екзамені з психології. Додаткове запитання про перспективи вчення І.Павлова для психології поставив мені, мабуть, П.Р.Чамата. Я ще в студентські роки сприймав ті обов'язкові і набридливі “матеріалістичні обґрунтування психічних процесів” як практиковані в ті часи обов'язкові додатки до дефіцитного товару.

— Я думаю, всі павловські обґрунтування вже написані, і дальших перспектив на цьому шляху нема.

— Як, ви не бачите перспектив у дальшому вивченні Івана Петровича Павлова? — наче здивовано спитав Григорій Силович.

— Далше вивчення *ведеться* і буде *вестись*, але я маю на увазі саме вплив його на психологію.

— А що ви читали академіка Павлова, що так певно говорите?

— Читав «Умовний рефлекс», «Павловские среды». Загалом сам я більше покладаюся на павловців, які спеціально вивчали і вже познаходили у Павлова все, що можна було знайти.

Міни моїх екзаменаторів були трохи скептичні і все ж я був здивований з їх толерантності. Звичайно, жодний розумний на вступних екзаменах так не говорив би. Мабуть, і професор Костюк, і доцент Чамата були трошки дисидентами, коли поставили мені «5».

У світі зформалізованому і заідеологізованому Інституті, куди мене прийняли до аспірантури, здавався світлим острівком.

Тут панував лад і трохи культ Григорія Силовича. До його кабінету «без стуку» не входили. В його присутності підтягувалися.

Його лекцій не пропускали. На засіданнях Вченої Ради під час довгих виступів усі перешіптувалися, а коли говорив Григорій Силович — розмови стихали. Він говорив стисло і предметно.

Однак мені здавалося, що парторг входив до кабінету Григорія Силовича впевнено і без церемоній. Це було враз-

ливе місце, яке малокультурні люди використовували, на-
кидаючи безпартійному директорові свій рівень.

Людина високо освічена, він був затиснений в рам-
ки «єдино вірної методології», апробованої чиновни-
ками з Міністерства Освіти. Вчений великої культури,
він «демократично» уживався з малокультурним рівнем
кон'юнктурного совка. Ідеалізований директор інституту,
чия порядність була поза сумнівом, змушений був «вико-
нувати доручення», «враховувати директиви» і «оператив-
но реагувати» на телефонні дзвінки. Багато сил його йшло
на урівноважування, примирювання і згладжування го-
стрих кутів. В результаті Інститут психології *тримався* лі-
беральним острівком посеред ідеологічних штормів. Ідей-
но і класово пильні говорили про Г.С.Костюка, що він «не
наша людина», що він «покровитель сіоністів» і інших під-
озрілих осіб, але вкусити його не могли.

Ідейних помилок він, здається, не припускався. Для на-
уковця то не комплімент. З його науковим і культурним
потенціалом хотілося б мати автора сміливих і яскравих
власних концепцій. Але за такі концепції били.

Мені не подобалася позиція уміркованості, з якою
Г.С.Костюк критикував теорію мотивації О.Леонтьєва (у
своїй дисертації я її акцептував беззастережно) і вже зо-
всім не подобались деякі дисертації, написані під його ке-
рівництвом.

Усі аспіранти хотіли б мати Григорія Силовича своїм
керівником, якби це від них залежало. Мені здавалося, що
сам Г.С. унікав плавань у бурхливе море і дивився на ті
дисертації прагматично, як на контрольні роботи.

Інститут цілим гуртом зустрічався щочетверга на Вче-
ній Раді. Але зібрання не творило свята — за браком ін-
телектуальної та естетичної розкоші. Наперед відомо, що
скажуть завсідні оратори. Жарти з приводу їх виступів теж
збаналізувались.

Г.С. буде уважно слухати всіх, щоб записати живу
крупику для свого резюме і не образити нікого неуваж-
ністю. Він знав про записних ораторів те, що й всі знають,
але 7 раз по 7 хоче дати їм свободу вислову, не допускаючи

ніякого тиску, ніякого насильства навіть у вигляді жарту.

Проте він не може приховати свого більшого інтересу до коректного виступу Б.Баєва, до реалістичної живинки у виступі І.Синиці, до скрупульозних і, на жаль, не актуальних «в світлі рішень» розкопок П.Пелеха.

Г.С. дуже уважно прислухається до думок О.Братка-Кутинського і жваво реагує на явні фантазії, щоб обмежувати «поезію і правду».

Г.С. за характером служби консерватор — з симпатіями в бік лібералізму і в бік конструктивізму.

Нові вітри з боку літератури торкнулися й Інституту.

Здається, за рекомендацією Міністерства Освіти було відзначено в Інституті ювілей Т.Шевченка і потім — Ольги Кобилянської в 1963 р. Мені запропонували зробити коротенькі доповіді. Вийшло дещо інше: інший образ, мало схожий на «всім відомого».

Г.С. якось дуже особисто відреагував на розповідь про психологічні новели Кобилянської, її модернізм, її симпатії до духовного аристократизму.

— Та це ж треба надрукувати, — сказав він мені.

— Ніхто цього не надрукує.

— Але ж чому? Це ж об'єктивний аналіз фактів творчості.

— Є хрестоматійний стереотип, соціально закомплексований: бідність трудящих, боротьба за власність на землю і т.д.

— Шкода. — Якось скрушно повернувся до реальності Григорій Силович, хоча на обличчі ще залишався слід від зустрічі з «гірською орлицею».

Взагалі він не любив розмов, за якими полювали і доносили. Як раціоналіст, уникав глухих кутів безперспективності. Як естет, якоюсь мірою меломан, прагнув згармонізованості і світлої перспективи.

«Понурі погляди» були йому несимпатичні. Правда, в ті часи «понурими» називались погляди без офіційної дози рожевого.

І тут доводилося триматися тактики в межах дозволеного. Ті межі настільки хиталися, що І.Синиця на засіданні

Вченої Ради сформулював: «Треба триматися не того курсу партії, який був вчора, і не того, що буде завтра, а того, що є сьогодні».

Григорій Силевич не відреагував на це посмішкою: було не до жартів. Він волів «ідеологічні вихватки» зводити до ускладнених психологічних формулювань. В практиці лютих років навчилися користуватися методом переформулювань: наприклад, націоналізм чи троцькізм записували як «гнилий лібералізм». Звичайно, вся порядна і в міру можливості безпартійна інтелігенція того покоління носила вірус «гнилого лібералізму».

В очах агресивних активістів Інститут психології під керівництвом Григорія Силевича був саме тим «класово притупленим» і «абстрактно гуманістичним» осередком гнилого лібералізму.

Звісно, за таких умов мусив бути «цілком довірений» парторг, з яким Г.С. зображував на обличчі однодумно нібито спільну ділову заклопотаність.

Треба сказати, що після XXII з'їзду партії клімат різко змінювався, парторги націлювалися не на «навішування ярликів», а на «виробничі процеси». Пригадую, на відкритих партійних зборах несподівано запропонували мені висловитися з приводу закритого листа М.Хрущова.

Я намалював рожеву ідилію в стилі: у нас вже більше ніколи не буде псевдовчених, що вискакують на класовій пильності, догматів, які замінюють наукове дослідження, аморальної атмосфери страху і підозрливості, яка знижує рівень кожної особи до покірної пересічності... На обличчі Г.С. було блаженство, хоча всім було зрозуміло: це саме та «отсебятина», за яку били і битимуть.

Гострі проблеми виникали в Інституті часто, бо агресивна пересічність нового випуску визначала дух часу. А проте якихось 10 років директор Інституту міг почувати себе до певної міри господарем.

Роки аспірантури (1953-1956) були гарним періодом історії.

В 1959 році Г.С.Костюк *узв* мене старшим науковим співробітником, очевидно, просто зі співчуття. Десь за пів-

року довелося мене звільнити за телефонним дзвінком КГБ, і тут він явно нічого не міг зробити, бо за телефонним правом аргументів не *висували* ніяких.

Але справа скидалася вже на потаємне Никодимство, коли я, вже одіозно прогримівши в літературі, знову був *зарахований*. За конкурсом у 1963 році. Тоді була опублікована погромна стаття про мої публікації. Григорію Силовичу і Павлові Романовичу заімпонувала моя позиція як психологічно глибша, і вони критично поставилися до моїх критиків.

Але там були уже елементи доносу, там вже ховалися «початки шістдесятництва», і мені явно було простягнуто руку.

Г.С.Костюк перейшов межі обережності, бо саме за це викликали його (директора інституту!) в КГБ після мого арешту в 1972 році. Він написав обтічне пояснення (залучене до моєї «кримінальної справи»).

Коли мене звільняли в 1965 році з інституту за «ідейно-шкідливий» виступ перед педагогами Волині, Г.С. зайняв позицію оборонну: Вчена Рада інституту не підтримала поліційних вимог нібито «Колегії Міністерства освіти». Тоді його почали викликати. Він раптом змарнів, аж почорнів. Для нього не могли бути таємницею мої позиції, бо ще раніше заступник директора П.Р.Чамата з якоїсь партійної наради приносив інформацію: «Сверстюк виступає проти політики партії, а не проти окремих недоліків».

Мені не хотілося, щоб хтось ділив зі мною відповідальність за мої дії, і я подав заяву про звільнення «за власним бажанням». В той час вже були і інші погляди на це, наприклад: «А чому, власне, ти один маєш і виступати, і нести відповідальність? Хіба тут твоя особиста справа?»

Можливо, Григорій Силович теж про це задумувався. Інститут я лишав цього разу з почуттям моральної переваги. Коли я зайшов до кабінету Г.С. попрощатися, він жалкував, що не вдалося відстояти, а на моє вибачення за прикрощі дав зрозуміти, що співчуває мені на цій важкій дорозі, яку я обрав. Ми потиснули один одному руки і більше не зустрічалися ніколи.

На «неідеологічній» роботі в «Українському ботанічному журналі» мені випало співпрацювати також з людиною великої культури і порядності, *рідкісної сумлінності*, абсолютного авторитету і енциклопедичних знань. Він донедавна також був безпартійним директором інституту (ще за сталінських часів «тягнувся» такий привілей для поважних науковців).

Отже, другим моїм потаємним Никодимом був акад. Дмитро Костьович Зеров.

Звичайно, усі науковці тієї формації пережили епоху важкого терору і школу послуху. Проте в акад. Зерова зовсім не було захисної офіційності і обачності. *Попри всю свою академічну коректність і висоту*, Зеров не *дотримувався* дистанції. В його домі я був частим гостем, він читав самвидав, і ми дебатували «на рівних». Все ж таки характер науки і становище її в поліційній державі позначається і на способі життя науковця.

На Байковому цвинтарі, серед хрестів, постаментів і бюстів *виділяється* величезний камінь у вигляді гранованого куба.

Там написано **ГРИГОРІЙ СИЛОВИЧ КОСТЮК**. Без титулів, без символів, без інформації. Хто впізнає це ім'я — нехай *поклониться праху людини, що була витвором і вицвітом нашої землі, де вітри, бурі і грози котили і різьбили той правічний камінь, на якому — невидима пам'ять століть*. Що на ньому з атмосфери тисячолітнього *селянського* роду, котрий ніс у собі плоть і дух української традиції, а що насічено лютими вітрами більшовицької епохи — про це камінь мовчить. Але він був і буде. Він *вписався* в крайобраз України, як *вписався* в пам'ять покоління розумний професор, що *обстоював* людські вартості пером і громадянською поставою — скільки сили людської.

Краса мудрості

А.Денисюк

«Мала людина і на горі мала, а велетень великий і в ямі» — ці слова М.В.Ломоносова стосуються великої мудрої людини Григорія Силовича Костюка.

Ще й досі не хочеться вірити, що Григорія Силовича немає. Пам'ятаю його молодим, красивим, повним невсипучої енергії і бажання працювати, улюбленим студентів далеких 50-х років. Григорія Силовича поважали за принциповість і віру в добро, справедливість, за глибоке знання предмета.

Ми, його учні, захоплювалися його інтелігентністю, життєрадісністю, уважністю і привітністю. Пригадую, лекції Г.С.Костюка в студентській аудиторії (а він в той час (1950-53 рр.) їх читав на факультеті педагогіки і психології Київського державного педагогічного інституту ім. Горького, були надзвичайно цікавими; вражала його здатність чітко висловлюватися так, що навчальний ма-

теріал глибоко усвідомлювався студентами. Пам'ятаю, як Григорій Силович на лекції розкривав питання про умови переходу до вищої форми відображення — людської свідомості. Він не читав заздалегідь написаного тексту, не диктував матеріал, на занятті панувало інше — глибока думка, доступні слова, чітке формулювання основних понять і категорій, повторення при необхідності найскладніших моментів.

Ми, студенти, часто задумувалися над тим, у чому суть його педагогічних секретів? Як вдається цій людині створити унікальний навчальний процес, зацікавити студентів? Мені хочеться назвати це красою педагогічної мудрості. Григорій Силович не лише відомий учений, але й людина дивовижної внутрішньої краси. Він був доброзичливий і простий у спілкуванні з людьми, скромний і принциповий, не гордився своєю освіченістю, не ставив себе вище над іншими. Григорій Силович проявляв глибокий інтерес до кожної конкретної особистості, з якою доводилося зустрічатися, він відчував життя іншої людини так само, як і своє. Дивився на світ не тільки своїми очима, а й очима іншого, безпомилково визначаючи, яке ставлення викликав у нього до себе.

Після закінчення вузу багато хто із нас працював на периферії. Мене направили у Кременецький педінститут працювати асистентом кафедри педагогіки та психології. Проте завжди приїжджала на консультацію до інституту психології, на семінари, де слухала лекції Григорія Силовича з проблеми: «Психологія навчання», та Дмитра Федотовича Ніколенка (мій перший декан педфаку) — «Психологія виховання». Конспекти цих лекцій зберігаю і часто перечитую. Вони не втратили свою актуальність і сьогодні.

Григорій Силович мав гуманну установку на допомогу людям, він відкрив дорогу в життя багатьом молодим спеціалістам. Здібній, талановитій молоді допомагав вступити до аспірантури, захистити кандидатську дисертацію.

Зклопотаний неймовірною кількістю справ, Григорій Силович знаходив час сказати добре слово та підтримати у скрутну хвилину. Він володів даром відчуття людей. Гри-

горій Силович, як правило, не ухилився відповідати на запитання. Думки його завжди були аргументованими, точними та зрозумілими. Допомагав нам, коли зверталися до нього, коли переживали свої невдачі, не вірили в свої здібності. Він умів мудро, красиво повести «на рівних» чисто-сердечну бесіду з нами — аспірантами, примусити відчувати сили і загальмувати почуття, яке послаблювало волю, спонукало до неадекватних дій.

І сьогодні вчимося в нього краси мудрості людської.

Працювати під керівництвом Григорія Силовича було важко і водночас радісно. Роки навчання в аспірантурі, при Інституті психології, стали для мене і багатьох інших його вихованців школою справжнього співробітництва.

Досягаючи зрілого віку, людина мимоволі починає підсумовувати, що вдалось зробити в житті, чим збагатитися. Серед моїх друзів-колег ніхто не став багатим у прямому розумінні цього слова. Багатство, досягнуте нами, — це спілкування з людьми, які залишили слід у нашому житті. І коли я починаю струшувати свою скарбничку, чую, як в ній дзвенить дорогоцінна монета із золота найвищої проби — зустріч в моїй долі з Григорієм Силовичем Костюком.

Людині властиво пам'ятати й забувати. Та є таке, про що не забуваєш, бо стоїть перед очима образ незабутній, світлий.

Пам'ять про цю душевну, чесну, благородну та принципову людину буде завжди з тими, хто його знав.

«Ловити місячне світло...»

Л.В.Котлярова

Важко ділитися спогадами про людину, з якою не мала безпосередніх стосунків. Григорій Силович не був моїм керівником, і консультуватися не доводилося часто. А час вимиває з пам'яті окремі факти й деталі інститутського життя і залишає тільки загальне враження, яке мало що може додати до висвітлення суті цієї вищою мірою інтелігентної людини.

Доля подарувала мені нагоду близько спілкуватися не з ним, а з одним з найрідніших йому людей, який навчав і виховував мене в роки навчання в університеті. Це був настільки високий рівень викладання, поводження і ставлення до студентів, що мимоволі виникало запитання — в яких аристократичних палацах можливо дістати таке виховання.

Питання було вичерпане, коли наступного, після випуску з університету, року я вступила до аспірантури у Інституті психології. Як відомо, в кожній уста-

нові бувають різні люди. Різними були й працівники інституту, і нікого б не здивували прояви конфліктних ситуацій між людьми з різними характерами й уподобаннями. Але в ті часи нічого подібного не було. Психологічний клімат цілком залежав від директора. Навіть не від стилю керівництва (демократичного, авторитарного тощо), а від самої особи керівника. Не пригадую, щоб Григорій Силович розмовляв з кимось підвищеним тоном або зневажливо. Коли ж доводилося робити зауваження, складалося враження, що він не дорікає, а доброзичливо радить, як слід було б повестися в тому чи іншому випадку або як краще виправити помилку.

Авторитет його як людини і науковця безсумнівний, але далеко не все можна пояснити тільки авторитетом. Цікаво, що вплив на людей відбувався настільки непомітно, що після короткого спілкування з Г.С. людина була впевнена в самостійному виборі рішення. Для нас, аспірантів, це було серйозною підтримкою і додавало впевненості у власній спроможності. Така ж непомітність впливу спостерігалася в поведінці людей в присутності Григорія Силовича. Навіть затятий холерик мимовільно стримував свої імпульсивні реакції і поводився спокійно й благопристойно.

В житті доводилося мати справу з різними керівниками, серед них були й дуже добрі, але Григорія Силовича можна вважати взірцем керівника, тим більше, такої установи як Інститут психології.

Через деякий час доля знов привела мене в Інститут психології вже на посаду наукового співробітника відділу дошкільної психології. До цього часу тема моїх досліджень обиралася з орієнтацією на можливість застосування об'єктивних методик, які були б адекватні предмету дослідження. Суб'єктивні методи, м'яко кажучи, не схвалювалися. А тут довелося взяти на себе таку незручну для дослідження частину спільної роботи, як почуття й емоції дітей. Здавалося, що невдача неминуча, а труднощів ніхто не зрозуміє. Хотілося навіть не допомоги, а моральної підтримки. І вона прийшла. Під час обговорення теми перед її затвердженням Григорій Силович щодо мого напрямку

висловився так: «Це ж все одно, що ловити місячне світло рибальською сіткою». І стало ясно: на той час доведеться обмежитися зовнішніми проявами емоцій, які в «сітку» потрапляють, а саме внутрішню, власне психологічну сутність подавати як гіпотезу або, взагалі, облишити до кращих часів.

Після цього випадку пройшло не одне десятиріччя, а те, про що сказав Григорій Силевич, діє до цього часу, і далеко не лише під час вирішення наукових питань, але й в широкому плані: не розглядай тонких матерій, користуючись грубою апаратурою, — нічого не побачиш.

Перші зустрічі

Н.Гродська

Григорій Силович Костюк. Засновник Інституту психології, академік-засновник АПН СРСР. Психолог. Учений, наукову спадщину якого ще й досі належно не оцінили і не встановили критеріїв, за якими її слід оцінювати.

Учитель, наш учитель...

Із здивуванням і радістю пригадую спілкування з ним — великою людиною, невеличкою на зріст, з тихим голосом і вишукано-простими манерами...

Отже, перші спогади

1954 рік, осінь. Яскравий, теплий день. Щойно закінчилась остання лекція в Харківському педагогічному інституті, але ми, студенти, не поспішали додому. Нам сказали, що приїхав і зараз виступатиме Костюк.

«Костюк? А хто це?» «Ну хіба ж ти не знаєш? Це ж його український підручник «Психологія». Він оце приїхав з Міжнародного конгресу в Монреалі і буде про це розповідати».

Коли протиснулися до найбільшої 29 аудиторії, то через студентський натовп вже не вдалося його побачити, але було зовсім тихо і чути було все. Григорій Силевич розповідав про нашу делегацію, про Париж і Монреаль, про Жана П'яже. І ми, студенти, перші спогади яких були пов'язані з війною, які уявляли світ назавжди жорстко поділеним на біле — «ми» і чорне — «вони», які все життя жили під тінню залізної завіси, засліплені якщо не ненавистю, то вже обов'язково підозрою, раптом почули, що є велика світова спільнота, спільнота науковців, психологів, що ця спільнота доброзичливо і з повагою ставиться до наших науковців, що навіть великий Жан П'яже охоче вислухав нашу критику, правда зауваживши на це, що він вже й сам відмовився від деяких своїх наукових поглядів 20-30 років...

1958 рік. Надіславши документи і вступний реферат до Інституту психології, я, провінційна вчителька «без роду і племені», отримала виклик на вступні іспити. Інститут психології тоді весь містився на одному поверсі будинку на колишній вулиці Леніна. Я піднялась на 5 поверх і побачила, що йде ремонт, коридор заляпаний крейдою, а всі двері позачинювані. Що ж робити? Вирішила постояти і зачекати, поки хтось йтиме і підкаже, де займаються аспірантськими справами. Незабаром з'явився якийсь чоловік, невеликий на зріст, звичайно вбраний, з увічливою посмішкою. «Вибачте, — звернулася я до нього, — чи не маєте ви якогось відношення до вступних іспитів? Тут ремонт, і я не знаю куди йти». «Ходітьте», — відповів чоловік і відвів мене до вченого секретаря Клавдії Львівни. За декілька днів я складала свій перший екзамен — психологію. Я вже знала, що в екзаменаційній комісії повинні бути Г.С.Костюк, завідувач відділу загальної психології професор О.М.Раєвський, секретар парторганізації В.В.Містюк і голова профспілки М.Ю.Малков. Ну, Містюк і Малкова я «вирахувала» одразу, а от хто Раєвський, а хто Костюк — визначити було непросто. Один з них виявився тим доброзичливим чоловіком, хто відвів мене до секретаря, а от другий... — це був імпозантний добродій з випещеним обличчям і поблажливою посмішкою. Саме він ставив дуже складні запитання

і одразу ж заперечував деякі мої школярські твердження. «Ну, ясно, — подумала я, — це Костюк». А одного разу, коли я спробувала наполягти на якійсь своїй думці, мене несподівано підтримав мій знайомий: подумки я була йому дуже вдячна. «Який гарний цей професор Раєвський», — думала я. І яким же було моє здивування, коли після екзамену я довідалася, що прискіпливий екзаменатор — це О.М.Раєвський, а мій оборонець — Г.С.Костюк. Незабаром я довідалася, що Григорій Силович взяв мене до себе до аспірантури. І почалися чи не найщасливіші роки мого життя...

Щоб хоч трохи передати емоційне тло, що створював Григорій Силович навколо себе, в якому розкошували його учні — спочатку просто із здивуванням, а далі все з більшим розумінням, шанобливістю, пістетом — хочу пригадати ще один, нібито незначний, але типовий епізод з перших днів мого учнівства. В інституті психології не було свого гуртожитка, і аспіранти за домовленістю з адміністрацією жили в гуртожитку педагогічного інституту на Бехтерівській. Щоб я могла там оселитись, Григорій Силович пішов зі мною до педінститутського начальства. Чогось нам довелося чекати у великій приймальні, де було багато людей і стояв телефон. Григорій Силович підійшов до телефону і почав кудись дзвонити. Раптово якесь молодесеньке дівчисько, дрібненька секретарка, підбігла до нього, вихопила слухалку і почала щось торохтіти. І Костюк, Григорій Силович Костюк, професор, постійний член Ученої ради педагогічного інституту, — не обурився, не запротестував, не намагався доводити своїх прав, а просто не зреагував на цю вихватку. Звичайно, я була здивована і розгублена. За моїми тодішніми уявленнями великий, знаменитий Костюк мусив «поставити на місце» нахабне дівчисько. І тільки згодом, маючи щасливу змогу щоденно спілкуватися з ним, почала розуміти класичний афоризм, що Юпітер не лише має більше прав, але й те, що личить бикові, не личить Юпітерові... Починалися роки мого учнівства, але це вже інша історія...

Зачарування інтелектом

О.С.Васильєва,
В.І.Бутовська

Поріг Інституту психології як науковий співробітник я переступила 15 лютого 1960 р. До цього Григорія Силовича Костюка безпосередньо не знала, якщо не зважати на офіційну зустріч при спробі скласти іспити до аспірантури після закінчення Київського університету ім. Т. Г. Шевченка.

Моїми вчителями, що збудили інтерес до психології і лишилися у пам'яті, були О. Р. Раєвський, Т. В. Косма. Перші роботи — в журналі, в райкомі комсомолу — не задовольняли мене. Інститут психології лишався моєю мрією. Забігаючи туди зі своєї роботи, відчувала якусь особливо привабливу атмосферу. В чому вона виявлялась, я ще тоді не могла досягнути.

І ось, після багатьох життєвих потрясінь, моя мрія здійснилась: я — в інституті. Григорій Силович, після тривалої розмови про моє дипломне дослідження, про те, які питання мене цікавлять в

психології, бере мене на роботу. Якраз потрапляю на весняну Звітну конференцію. І от доповідь Григорія Силовича. Чесно — не пам'ятаю ні назви, ні змісту, але незабутніми лишилися в свідомості переживання особливого емоційного стану, душевного підйому, захоплення від причетності до глибини міркувань, роздумів доповідача. Можливо, це була мить зачарування потужністю інтелекту, логічного мислення, красою доказовістю думки. Неначе якесь світло затріпотіло в мені. Ні, мабуть не доберу слів, щоб описати свій стан.

Пам'ятаю, було велике бажання зробити щось приємне Григорію Силовичу. Але підійти, щось сказати, звичайно, не наважилась.

І взагалі за всі 15 років роботи в інституті завжди при зустрічі з ним відчувала себе скуто, ніяково. А того весняного дня свою потребу у вдячності виявила тим, що у перерві між засіданнями купила маленький букетик фіалок і непомітно поставила його на стіл перед Григорієм Силовичем. За життя мені довелося вислухати не одну цікаву доповідь, але такого стану натхнення я не переживала.

Минуло багато років. І ось в Америці, у Філадельфії 1998 року я зустрілась з Вірою Бутовською, з якою працювали разом в інституті. Спогади, спогади... Передусім — про інститут, про Григорія Силовича. Віра вчилася у нього в Педагогічному інституті, слухала лекції і, як активний член нашого колективу, часто спілкувалась з Григорієм Силовичем, як з директором, і консультувалась з питань своєї роботи.

Про Григорія Силовича вона могла говорити нескінченно і так душевно, тепло, неначе бачила і спілкувалась з ним зовсім недавно. Наводила його висловлювання, згадувала конкретні поради щодо своїх дослідницьких концепцій. І ми удвох дійшли висновку: нам пощастило працювати поруч з Григорієм Силовичем. Думаю, до нас можуть приєднатись і наші колеги по інституту.

Григорій Силович зранку приходив на роботу і часто в його кабінеті до пізнього вечора горіло світло. Як людина — це був інтелігент, всебічно освічений, тактовний, над-

звичайно толерантний. Він подавав нам приклад дисципліни. Ніколи не робив зауважень, навіть коли бачив, що ми зайняті розмовами, а не роботою.

Вражала його енциклопедична обізнаність. Григорій Силевич вмів подивитися на проблему з оригінальної, нової точки зору; надихав нас не тільки своїми глибокими знаннями психології, а й творчими ідеями та відданістю цій науці.

Григорій Силевич заклав в нас прагнення, смак до інтелектуальної діяльності. Це припало на молоді роки і збереглося в наших душах назавжди.

Відомо, що філософ Сенека, прощаючись із своїми учнями, заповідав у спадщину свій спосіб життя. І для нас особистість Григорія Силевича як справжнього вченого, його спосіб життя стали зразком для наслідування.

Мої зустрічі з *Т.С. Костюком*

В.І.Чепелєв

В квітні 1959 року за конкурсом я був призначений завідувачем сектором шкіл робітничої і сільської молоді Науково-дослідного інституту педагогіки України. Інститут знаходився у будинку № 10 по колишній вулиці Леніна. В цьому ж будинку розташовувався й Науково-дослідний інститут психології, директором якого був Г.С.Костюк.

Саме у вестибюлі цього будинку я вперше його зустрів. Він звернув увагу на нову людину, ввічливо привітався і запитав — чи не шукаю я інститут психології. Ні, відповів я, розпочинаю нову сторінку свого життя в інституті педагогіки, а раніше працював у вищій школі. І додав, що почуваю деякий неспокій. У Львівському педінституті, де я працював раніше, у мене було, як-то кажуть, все гаразд, а як буде працюватися в нових умовах — не знаю. Григорій Силович мене заспокоїв, сказав, що при бажанні і

старанності все буде добре і запропонував свою допомогу, якщо в ній буде потреба.

Мене вразило його чуйне ставлення до зовсім незнайомої людини, впали в око його інтелігентність, висока культура.

В цьому ж році відбулася наукова сесія з питань розвитку педагогічної науки в колишній УРСР, а згодом — з'їзд вчителів України. На цих форумах були присутні й численні гості, серед яких відомі педагоги і психологи колишнього СРСР. Приємно було спостерігати їх шанобливе ставлення до відомого українського вченого-психолога Г.С. Костюка.

Характерним є й такий факт. У 1967 році за редакцією відомих російських педагогів Ф.Ф.Корольова і В.Ю.Гмурмана вийшла друком фундаментальна монографія «Загальні основи педагогіки». Ф.Ф.Корольов подарував мені примірник цієї монографії і порадив детально познайомитися з розділом «Розвиток і виховання», який написано, як він зауважив, киянином, відомим психологом Г.С. Костюком і додав, що він є чи не найкращим у монографії.

В 60-х роках в Україні, як і в усьому світі, було поширеним захоплення програмованим навчанням. Дослідженням з проблем програмованого навчання в Інституті педагогіки керував я, а в Інституті психології — його директор Г.С.Костюк. Ми досить часто зустрічалися з питань перебігу та наслідків дослідження, умов і меж застосування програмованого навчання. У грудні 1963 року відбулася перша республіканська конференція з програмованого навчання. На ній я виступив з доповіддю «Деякі дидактичні питання програмованого навчання», яку підготував спільно з М.И.Розенбергом, а проф. Г.С. Костюк — з доповіддю «Психологічні основи програмованого навчання». Ми погоджували між собою тексти доповідей. Григорій Силевич надав мені значну допомогу у підготовці доповіді «Стан і перспективи дослідження проблем програмованого навчання в Україні», яку я, вже як директор Науково-дослідного інституту педагогіки та член делегації педагогів

колишнього СРСР, виголосив на Міжнародному семінарі з питань сучасної концепції основної загальної освіти, що відбувся у Празі 22 – 25 березня 1966 року.

У 60-ті роки між інститутами педагогіки і психології встановилися добрі, творчі зв'язки. Особливо вони виявлялися під час дослідно-експериментальної роботи із запровадження нового змісту шкільної освіти. Інститут педагогіки, і я безпосередньо, здійснював методичне керівництво цим дослідженням. Як відомо, зміни у змісті шкільної освіти, що відбувалися у ті роки, були спричинені головним чином необхідністю привести його у відповідність до стану розвитку тогочасної науки, техніки і культури, а також із змінами строків навчання в середній школі з 11 до 10 років.

Зміст освіти зазнав змін на різних ступенях навчання. Так, вивчення програм початкової школи обмежувалося трьома роками, з четвертого класу починалося систематичне вивчення основ наук. Частина матеріалу старших класів, скорочених до двох років навчання, було перенесено у восьмирічну (основну) школу. Все це вимагало підготовки нових підручників, значних змін вимагали і методи навчання.

В ході дослідно-експериментальної роботи з апробування нового змісту освіти було виявлено низку недоліків у нових пробних підручниках, утруднення в опануванні нового змісту освіти в частини дітей, зокрема у тих, хто не був достатньо підготований до школи, або у тих, які мали уповільнений розумовий розвиток.

Особливо це виявилось у початкових класах, де, поряд із скороченням на один рік терміну навчання, відбувалося істотне підвищення теоретичного рівня освіти. В реалізації нового змісту освіти відчували труднощі й окремі вчителі.

Про ці та інші труднощі я розповів Г.С.Костюку. Ми домовилися обговорити перші наслідки експериментальної роботи на спільній нараді науковців педагогів та психологів. На нараді в Інституті психології я доповів про перші наслідки дослідження. Під керівництвом Г.С.Костюка відбулося жваве обговорення доповіді.

В результаті були здійснені заходи щодо поліпшення дослідно-експериментальної роботи, залучення до неї і психологів, а також заходи щодо поліпшення підготовки дітей до школи у дитячих садках та у сім'ї. Висувалася пропозиція про необхідність вивчення доцільності та можливості створення груп вирівнювання для тих учнів початкових класів, які зазнавали труднощів у опануванні нового змісту освіти. Було вирішено також підвищити рівень пропаганди нового змісту освіти серед вчителів та громадськості.

Як голова науково-методичної ради з пропаганди психолого-педагогічних знань при республіканському правлінні Товариства «Знання» України Г.С.Костюк вжив заходів щодо посилення пропаганди серед вчителів та громадськості нового змісту освіти, суті змін у ньому, їх необхідності, важливості застосування нових методів навчання та ін. Це сприяло виконанню однієї з головних умов успішного здійснення реформи шкільної освіти — забезпечення розуміння вчителями і громадськістю необхідності змін освіти та шляхів їх здійснення.

В ті роки існувала добра традиція щорічно на республіканських семінарах обговорювати стан та завдання удосконалення пропаганди психолого-педагогічних знань в республіці.

На семінарі голова науково-методичної ради, Г.С.Костюк, як вище зазначалося, ставив завдання на наступний рік. На мене, як його заступника, було покладено вивчення і узагальнення стану психолого-педагогічної пропаганди, кращого позитивного досвіду, наявних недоліків та повідомлення про його результати учасникам семінарів, що були організаторами поширення психологічних і педагогічних знань серед вчителів, батьків та громадськості у регіонах.

Працювали ми з Григорієм Силевичем дружно. Він був вимогливим керівником і разом з тим доброзичливою, толерантною людиною. Працювати з ним було приємно і легко.

Близькі контакти з Григорієм Силевичем я мав і під час спільного редагування рубрики з газети «Правда України»,

що мала назву «Педагогічні бесіди». Наприкінці 60-х — початку 70-х років у цій рубриці газети друкувалися статті з актуальних питань навчання і виховання підростаючого покоління.

За дорученням редколегії газети редагування матеріалів цієї рубрики спочатку здійснювали В.О.Сухомлинський та я, а після смерті Василя Олександровича — Г.С.Костюк і я. Матеріали, що надсилали до редакції газети психологи, педагоги, вчителі та батьки, ми розглядали та редагували спільно. Слід відзначити, що і В.О.Сухомлинський, і Г.С.Костюк дуже відповідально добирали статті із згаданих питань та їх редагували.

Численними були мої зустрічі з Г.С.Костюком впродовж роботи в Академії педагогічних наук колишнього СРСР. Ми часто спільно обговорювали питання, яким було присвячено зборам академії, брали активну участь в усіх її заходах. Я з приємністю відзначав повагу до метра української психології з боку відомих вчених — членів академії М.К.Гончарова, Д.Б.Ельконіна, О.В.Запорожця, О.М.Леонтьєва, Д.О.Лордкіпанідзе, О.Р.Лурії, Н.О.Менчинської, А.О.Смирнова та ін.

Звертатися до Григорія Силовича і радитися з ним мені довелося і під час виконання завдання колишнього міністра освіти України А.Г.Бондар щодо підготовки проекту записки міністерства про недоцільність і неможливість реалізації в Україні безглуздої пропозиції М.С.Хрущова обмежити загальну середню освіту восьмирічною школою, а у подальшому продовжувати її у вечірніх (змінних) школах, поєднуючи навчання з продуктивною працею. Ми були одностайні в тому, що крім негативних соціальних, економічних і фінансових наслідків, реалізація цієї пропозиції неминуче призведе до зниження інтелектуального рівня суспільства.

Як член колегії Міністерства освіти колишньої УРСР я був свідком нетактовного, якщо не сказати образливого ставлення до Г.С.Костюка. Його звинувачували у втраті пильності, аполітичності та інших «гріхах». А справа була в тому, що на зборах вчителів однієї з західних об-

ластей співробітник Інституту психології Євген Сверстюк виступив на захист української мови і культури, проти русифікації школи. Як впливало з виступів деяких членів колегії, Г.С.Костюк не реагував критично на промову Є.Сверстюка. Вони вимагали покарання директора Інституту психології аж до звільнення його з посади.

Я був обурений таким ставленням до Г.С.Костюка і досить емоційно виступив на його захист, нагадавши присутнім, що вони засуджують не тільки видатного психолога України, а й усесвітньо відомого вченого. Мій виступ, як мені здається, сприяв пом'якшенню покарання Григорія Силевича.

Є.Сверстюк, як порядна людина, подав заяву про звільнення з роботи в Інституті психології, щоб не бути приводом переслідування свого вчителя. Як відомо, нині доктор філософських наук Є.Сверстюк поважна в республіці людина, яка самовіддано боролася за незалежну, самостійну Україну.

На все життя в мене лишилися приємні спогади, почуття подяки видатному українському психологу, Григорію Силевичу Костюку, який в моєму житті був добрим радником, щирим другом, зразком самовідданого служіння науці, своєму народові.

Григорій Силівич,

ЯКИМ Я ЙОГО ЗНАВ

Ю.І.Машбиць

Майже двадцять років минуло з того часу, як Григорій Силівич Костюк пішов від нас. За цей час з'явилося нове покоління психологів, обізнане з працями Григорія Силівича, але не знає, якою він був людиною, не знає, що він був не лише визначним психологом, а й неординарною людиною. Для багатьох з тих, хто його знав, він був і залишається в пам'яті не лише як видатний вчений, а й як взірець людяності, порядності, високої моралі.

Я знав Григорія Силівича і як наукового керівника, і як директора, і як редактора, але хочу розповісти про те, що характеризує його насамперед як особистість. Наші регулярні контакти розпочалися понад сорок років тому, невдовзі після того, як мене було призначено редактором відділу журналу «Радянська школа», членом редколегії якого був Григорій Силівич. Не можу не сказати про те, що з усіх членів редколегії він був

найбільш поважаним. І не тільки тому, що був бездоганним автором (засвідчую, що він був єдиним автором, рукописів якого не торкалося редакторське перо). У зв'язку з цим була навіть приказка: «Правок не потребують лише класики і Г.С.Костюк». Він був пунктуальною людиною і завжди дотримував свого слова і щодо своїх рукописів, і щодо рецензій.

Як члену редколегії йому були властиві, з одного боку, висока вимогливість до рукописів, а з другого — тепле, навіть зворушливе ставлення до авторів, готовність надати допомогу.

Пригадую такий випадок. Якось я надіслав Григорію Силівичу редакційний висновок (стаття була слабенька, і хід міркування автора був дуже плутаним). Григорій Силівич цілком погодився із зауваженнями, однак у дуже делікатній формі рекомендував дещо змінити висновок, додавши до висновку «стаття не може бути надрукована» кінцівку: «в такому вигляді і потребує вдосконалення». При цьому Григорій Силівич додав: «Автору треба надавати шанс». Ці слова надовго запам'яталися, і ось вже понад сорок років я намагаюсь дотримуватися цієї вказівки.

Без усякого перебільшення можна сказати, що чимало статей, особливо початківців, Григорій Силівич буквально «витягував» своїми порадами, рекомендаціями, а нерідко й правками, які надавали статтям чіткої спрямованості, обґрунтованої аргументації. Хотів би наголосити, зауваження будь-якому автору, навіть початківцю, Григорій Силівич завжди робив дуже делікатно, ведучи розмову як з рівним партнером.

Пригадується такий випадок. Якось на початку березня 1966 року мене викликав Григорій Силівич і повідомив, що отримав запрошення від голови оргкомітету всесоюзної конференції з програмованого навчання М.Ю.Прокоф'єва (він тоді був заступником союзного міністра вищої освіти, а згодом очолив союзне міністерство освіти). Було запропоновано спільно з директором Інституту кібернетики АН УРСР В.М.Глушковым підготувати доповідь від імені

двох інститутів. При цьому було наголошено, що ця доповідь має бути основною і нею буде відкрито роботу конференції. Зауважимо, що у ті часи такі доповіді доручалися лише науковцям Москви і тому це запрошення було визнанням того, що у цій справі наші інститути тримають першість. Було створено робочу групу, до складу якої увійшли з нашого інституту Г.О.Балл і автор, а з Інституту кібернетики АН УРСР — К.Л.Ющенко і О.М.Довгялло. Всі ми добре знали один одного, мали досвід спільної роботи, і тому робота здійснювалася у дружній обстановці. З приємністю пригадую цей період, досить частими були зустрічі і з Григорієм Силовичем, і з Віктором Михайловичем. Були живі розмови, які часто виходили безпосередньо за межі доповіді: про шляхи розвитку педагогічної психології, перспективи використання комп'ютера в навчальному процесі та ін.

Нарешті передостанній варіант було передано на розгляд Григорію Силовичу і Віктору Михайловичу. Григорій Силович схвалив текст в цілому, зробив кілька зауважень і водночас досить категорично висловив своє незадоволення тим, що авторами доповіді було названо лише двох: його і Віктора Михайловича.

Наше пояснення, що це по суті доповідь двох інститутів і тому має бути представлена першими особами, не було взято до уваги, так само і той аргумент, що ми не знаємо, як до цього поставиться В.М.Глушков. Реакція Григорія Силовича була категоричною: «Передайте Віктору Михайловичу, що я наполягаю на тому, щоб до складу авторів було включено всіх членів групи. Втім, я думаю, що й Віктор Михайлович також дотримується цієї думки».

Григорій Силович мав рацію. Невдовзі з'явився О.М.Довгялло, який висловив аналогічну пропозицію Віктору Михайловича. Цим і пояснюється наявність шести авторів доповіді «Наукові проблеми програмованого навчання і шляхи їх розробки».

Григорій Силович був не лише сам вимогливий до співробітників, а й вчив нас бути вимогливими до себе. Водночас він поєднував цю вимогливість із довірою. Проте, наскільки він довіряв співробітникам, красномовно

свідчить наведений нижче випадок. Якось у 70-му році наш інститут одержав завдання з'ясувати ефективність нових навчальних програм для початкової школи. Для виконання цього завдання в Інституті було створено робочу групу, до складу якої увійшли В.В.Андрієвська, С.А.Гончаренко, Р.Ю.Таращанська і автор. Ми поставилися до завдання відповідально, розробили систему тестових завдань і ретельно перевірили їх як на учнях початкової школи, так і на інших групах. Причому деякі з завдань пропонувалися навіть співробітникам Інституту.

Ми ознайомили Григорія Силовича із тестами, після чого він передав матеріали до міністерства освіти. Через кілька днів Григорій Силович повідомив, що чиновник міністерства (прізвища якого не пам'ятаю) забракував нашу роботу, мотивуючи це тим, що завдання, мовляв, досить легкі, і що з ними добре впораються всі молодші школярі, в тому числі й учні, яких навчали за старими програмами. Ми виявилися дещо розгубленими. Як довести чиновникам нашу правоту? Адже для цього необхідно зібрати значний матеріал у школах різних регіонів, а це неможливо зробити без дозволу міністерства. Під час бесіди з Григорієм Силовичем хтось із членів групи поцікавився, чи справився із завданням цей чиновник, чи правильно він виконав усі завдання.

Цікаво було б побачити його результати.

Хтось висловив упевненість, що він навряд чи правильно виконав усі тестові завдання. І випадково виникла ідея — запропонувати ці тести вчителям початкових шкіл, нехай вони їх оцінять. А згодом ідея набула дещо іншого спрямування: а якщо вчителі виступатимуть не як експерти, а як піддослідні? Було висловлено думку, що не всі вчителі зможуть дати правильну відповідь на всі завдання. Григорій Силович уважно вислухав ці пропозиції і звернувся до нас із запитанням, чи впевнені ми в тому, що такі завдання вчителі не вважатимуть занадто легкими.

Наша відповідь була позитивною: якщо вони самі спочатку спробують виконати всі завдання, навряд чи вважатимуть їх легкими.

Григорій Силевич виявив повну довіру до нас і запропонував міністерству взяти в якості експертів вчителів початкових класів з однією умовою: вони спочатку самі мали виконати тестові завдання. Міністерські чиновники погодилися з тим, щоб запропонувати вчителям тестові завдання, причому, як згодом виявилось, мали на меті довести нашу неспроможність. Саме в той час проходив семінар для вчителів початкових класів, і ми провели тестування великої групи вчителів (цю групу виділили міністерські клерки, вони ж брали участь в аналізі результатів). Після перевірки виявилось, що, як ми й очікували, лише незначна кількість вчителів правильно виконала всі завдання.

Спроба чиновників «поставити нас на місце» зірвалася завдяки наполегливості Григорія Силевича (а, як з'ясувалося згодом, він взяв на себе відповідальність за апробацію тестів на вчителів, розуміючи, який розголос був би в тому випадку, коли б з'ясувалося, що ці завдання були легкими).

Григорій Силевич був визнаним лідером українських психологів, його не тільки шанували, а й любили. Втім, його шанували не лише в Україні. Дуже тепло і з великою повагою ставилися до нього московські психологи, причому не тільки тоді, коли він очолював Інститут психології. Представники старшого покоління, з якими мені довелося спілкуватися, завжди просили передати свої вітання й найкращі побажання. З великою шаною до Григорія Силевича ставилися і представники молодшого покоління: В.В.Давидов, В.П.Зінченко, Л.Л.Гурова, А.В.Брушлинський та інші. Навіть «вічний опозиціонер» Г.П.Щедровицький, відомий своїми критичними, часто досить в'їдливими зауваженнями на адресу представників старшого покоління, завжди виявляв шанобливе ставлення до Г.С.Костюка.

Іншим було ставлення міністерських чиновників. Це зумовлено насамперед тим, що Григорій Силевич аж ніяк не був схожий на бійця ідеологічного фронту, сліпого виконавця вказівок вищестоящих радянських і партійних відомств. Так, він наполегливо і послідовно протидіяв

намаганням чиновників міністерства освіти перетворити Інститут психології на щось на зразок кишенькового методичного кабінету, основне завдання якого — надавати наукоподібний блиск черговим ініціативам міністерства.

Не заперечуючи проти доцільності узагальнення передового педагогічного досвіду, він наголошував, що це не є генеральним шляхом розвитку педагогічних наук. «Наука, — неодноразово вказував Григорій Силевич, — має йти попереду досвіду і вказувати йому шляхи».

Зазначимо, що в кінці 50-х та в 60-х роках висувалося чимало ініціатив щодо поліпшення системи освіти, однак вони, як правило, були декларативними, не мали під собою належного наукового підґрунтя, причому кожна чергова ідея розглядалася як панацея. Одну з таких «панацей» вбачали у політехнізації системи освіти і в трудовому навчанні школярів. Григорій Силевич виступав проти надмірного і бездумного захоплення цими ідеями, неодноразово зазначав, що самі по собі вони не можуть вирішити проблеми шкільної освіти, що залучення школярів до праці ще не забезпечує належного дидактичного і виховного ефекту, що лише той труд, що має розвивальний характер, може дати належний педагогічний результат, сприятиме розвитку особистості школяра.

Послідовно виступав Григорій Силевич і проти однобічного тлумачення сутності профорієнтаційної роботи і підкреслював, що необхідно враховувати не лише вимоги суспільства, а й схильності особистості, її інтереси і здібності.

Саме послідовна позиція Григорія Силевича спричинила помірковане ставлення науковців Інституту до запровадження кабінетної системи навчання. Це йшло всупереч позиції і міністерства освіти і партійних органів, адже кабінетна система сподобалася самому В.В.Щербицькому, тодішньому першому секретареві ЦК КПУ, і цього було досить, щоб всі засоби масової інформації, і особливо педагогічна преса, всіляко розхвалювати кабінетну систему навчання.

Як справжній учений, Г.С.Костюк, вимагав від співробітників вивчення праць зарубіжних психологів, нерідко

вказував на їхні цінні здобутки. Сьогодні така вимога здається звичайною, але ж нагадаємо, що це було тоді, коли навіть нейтральна оцінка праць зарубіжних психологів таврувалася як об'єктивізм, причому у поєднанні з епітетом «буржуазний».

Високопорядна людина, він не дотримувався погляду, згідно з якою моральним вважалося все те, що сприяє ... спочатку йшлося про сприяння революції, а потім побудові нового суспільства. У нього були інші моральні переконання. Тому й не дивно, що Григорій Силевич не завжди підтримував кадрову політику партії, багато що зробив для збереження наукового потенціалу Інституту. Так, практично безболісно для молодого тоді інституту пройшла кампанія боротьби проти космополітизму та інші кампанії.

Однак не завжди зусилля Григорія Силевича давали належний ефект. Я хочу розповісти про один з таких випадків. У 1956 році я поступав до аспірантури і був рекомендований Інститутом.

Моїм науковим керівником було рекомендовано Є.О.Мілеряна.

Прийшов час, усіх абітурієнтів було зараховано, крім мене. На якій підставі? На тій, що Є.О.Мілеряна не було затверджено керівником.

Хоч Григорія Силевича і не можна назвати занадто наївною людиною (його життєвий шлях був досить тернистим), однак він, можливо, ще сподівався, що в разі зміни наукового керівника все обійдеться. Тому він запропонував науковим керівником Т.В.Косму (на що я радісно погодився) і звелів продовжувати відвідування семінару для аспірантів. Після ж того, як і її не було затверджено, хоч у Тетяни Василівни було чимало аспірантів, у Григорія Силевича, мабуть, вже не лишилося сумнівів щодо дійсних причин незарахування. Вимога міністерства призначити моїм науковим керівником доктора наук, професора була відпискою. Такої вимоги не було поставлено щодо жодного іншого абітурієнта (зауважимо, що тоді в Україні був лише один психолог, що мав науковий ступінь доктора — це професор Д.Г.Елькін, завідувач кафедри психології Одеського

університету). Цим самим було зроблено досить прозорий натяк, що мене не слід зараховувати і водночас надано можливість «зберегти обличчя» керівництву Інституту, пославшись на міністерство.

Однак Григорій Силевич і тут не виправдав сподівань міністерства. Він зателефонував Давиду Генріховичу, домовився з ним про мій приїзд до нього і направив мене до Одеси. Бесіда з Д.Г.Елькіним була дуже короткою. Він сказав, що Григорію Силевичу не може відмовити і одразу ж вручив у письмовому вигляді згоду на наукове керівництво.

Але цілком зрозуміло, що дійсна причина була не в керівникові. На цей раз було винайдено таку причину: Д.Г.Елькіна не можна призначити керівником, оскільки він не працює в Інституті, а оскільки в Україні в той час не було іншого доктора наук з психології...

Така поведінка Г.С.Костюка була, безперечно, не до вподоби чиновникам, і тому ставлення начальства до нього було двоїтим. З одного боку, це вчений світового значення, до того ж безпартійний (а міф про блок комуністів і безпартійних всіяко підтримували), а з іншого — людина, що має своє бачення дійсності, принципова, яка не бажає діяти по команді «струнко».

Тому, офіційно проголошуючи заслуги Г.С.Костюка, міністерські чиновники намагалися «поставити його на місце».

Хвилі начальницького гніву, як правило, не виходили за межі директорського кабінету. Лише одного разу я цілком випадково став свідком начальницького тиску. Під час розмови у кабінеті Г.С.Костюка пролунав телефонний дзвінок. Я не прислухався до розмови, але побачив, як раптом змінилося обличчя Григорія Силевича: він аж пополютив. І раптом почув, як звертаючись до співбесідника (я зрозумів, що це був заступник міністра освіти), він промовив: «Я не згоден. Передайте Аллі Григоровні (ім'я та по-батькові тодішнього міністра освіти А.Г.Бондар), що вона кандидат технічних наук, а я доктор педагогічних наук». Це було сказано відверто роздратованим тоном, абсолютно не власти-

вим Григорію Силівичу, і можна тільки здогадуватися, наскільки дошкульними були «цінні вказівки».

А незадовго до цього сталася подія, яка сколихнула весь колектив Інституту. Спочатку були чутки, а згодом про це почали говорити вголос: Г.С.Костюка збираються звільнити з посади директора. Той, хто не був свідком події, ніколи не здогадається про те, як мотивувалося це рішення міністерства. Григорія Силівича збиралися звільнити за ... некомпетентність. Він, мовляв, не має ступеня доктора наук, тому і не може очолювати Інститут.

Без усякого перебільшення можна сказати, що всі ми були приголомшені такою звісткою. Коли про це повідомили московських психологів, вони блискавично організували засідання спеціалізованої Вченої Ради Інституту загальної і педагогічної психології АПН РРФСР (колишня назва Психологічного інституту РАО) по захисту Григорієм Силівичем докторської дисертації на підставі опублікованих робіт. Як пізніше згадував Д.Б.Ельконін (він брав активну участь у засіданні Вченої Ради), воно скоріше було схожим на відзначення ювілею: всі присутні дуже високо оцінювали наукові здобутки Григорія Силівича, ВАК досить швидко затвердив рішення Вченої Ради, і намагання міністерських чиновників не здійснилися. Але вони продовжували дошкульяти...

Хочу розповісти про один випадок, що красномовно свідчить про справжнє ставлення міністерських чиновників, випадок, справжнє значення якого я усвідомив значно пізніше. Влітку 1972 року мене запросив Г.С.Костюк і повідомив, що міністерство освіти хоче закрити нашу тему. Це було дуже несподівано.

По-перше, тема була госпдоговірною, по-друге, на нашу роботу не було ніяких нарікань ні з боку замовників, ні з боку наукової частини, ні з боку контролюючих органів. Роботу ми виконували спільно з Інститутом кібернетики АН УРСР, і в нашому колективі було чимало досить відомих і авторитетних науковців.

Бачачи мою розгубленість, Григорій Силівич промовив: «Я нічого не можу вдіяти. Зверніться до Глушко-

ва». Він знав, що у нас були добрі стосунки з Віктором Михайловичем, на той час було опубліковано чимало спільних праць, що, власне кажучи, цю госпдоговірну тему ми одержали завдяки його рекомендації.

Не минуло й години після розмови, як разом із заступником директора А.О.Стогнієм, який брав активну участь у нашій роботі, ми були в кабінеті В.М.Глушкова. Він досить спокійно відреагував на повідомлення, поставив кілька запитань і промовив: «Продовжуйте спокійно працювати, все буде гаразд». Це заспокоїло мене, адже Віктор Михайлович завжди виконував обіцяне. Коли я повідомив Григорія Силевича про нашу розмову, він поцікавився, чи зв'язувався Віктор Михайлович з кимось і, почувши негативну відповідь, промовив: «Ну що ж, побачимо».

Чекати залишилося недовго. Не минуло й тижня, як Григорій Силевич повідомив, що мене викликає до себе начальник фінансового відділу міністерства О.М.Качанов, причому наказує з'явитися негайно. Не буду описувати свій настрій і розгубленість, коли О.М.Качанов після загальних слів і запитань досить несподівано звернувся: «А яка вам потрібна допомога?» І, бачачи мою розгубленість, дав прочитати документ: це був лист В.М.Глушкова до міністра освіти А.М.Маринича, в якому було сказано про важливе народногосподарське значення розроблюваної теми і про бажаність надання нам необхідної допомоги.

Коли я повідомив про це Г.С.Костюкові, він, що мене дуже здивувало і вразило, не виявив ніякої радості чи задоволення, мовчки вислухав і нічого не сказав. Багато років я не розумів його реакції і не міг витлумачити репліку А.О.Стогнія, якого я повідомив про результат: «Справа не в тобі, а зовсім в іншому. Справа була досить складною, і Віктору Михайловичу довелося не обмежитися телефонною розмовою, а й надіслати спеціального листа» (копію його він мені дав на пам'ять).

Навіть тоді, коли невдовзі після цієї події Григорія Силевича було звільнено з посади директора, я не міг уловити зв'язку між цими подіями. Адже це звільнення мотивувалося піклуванням про здоров'я Г.С.Костюка, про до-

цільність зосередити сили видатного вченого на наукових проблемах і увільнити від адміністративної роботи. І лише через багато років, коли я дізнався від Л.М.Проколієнко, чому ЦК категорично заперечує проти присвоєння нашому Інституту імені Г.С.Костюка, я зрозумів, що це був третій дзвоник, що цим самим міністерство хотіло показати Г.С.Костюку, що він не є господарем в інституті, що воно може робити з Інститутом що завгодно.

Отже, Григорія Силовича було звільнено з посади директора, причому аж ніяк не через похилий вік. Це був лише привід, а про дійсну причину звільнення майже ніхто не знав протягом багатьох років і навіть сьогодні жоден із співробітників нашого інституту, до яких я звертався, не знає, як було насправді сформульовано наказ міністерства. Мовчав про це й Григорій Силович. І важко навіть уявити, як він страждав, коли невдовзі після звільнення його намагалися зовсім відлучити від Інституту, який він створив і якому віддавав свої сили понад чверть століття.

Згодом його було навіть звільнено із штату Інституту, і останні роки свого життя він залишався працювати лише на посаді завідувача лабораторії Інституту загальної і педагогічної психології АПН СРСР.

Чимало психологів колишнього Радянського Союзу було скривджено. Але більшість з них, принаймні ті, хто зазнавав переслідувань у післявоєнні роки, були реабілітовані ще за життя. А Григорій Силович пішов від нас, залишаючись скривдженим. І як насмішка і блюзнірство звучать заклики зберігати в нашому Інституті дух Г.С.Костюка, бо йшли від тих міністерських чиновників, що добре знали, як знущалися з нього, і самі брали участь у його цькуванні.

Існує така думка: справедливість завжди торжествує. Вона торжествує і в нашому випадку: ось уже майже п'ять років як наш Інститут носить ім'я засновника, видатного вченого світового рівня Григорія Силовича Костюка. І мені дуже хотілося б, щоб і майбутні покоління психологів знали Г.С.Костюка не лише як визначного психолога, а й як прекрасної душі людину.

Особиста думка

Г.О.Балл

Я хочу розповісти — без коментарів — кілька епізодів свого спілкування з Григорієм Силовичем Костюком.

Епізод перший (1958 рік). Я без роботи (хоча щойно закінчив з відзнакою Київський політехнічний інститут). За місцем призначення не взяли через реорганізацію установи, а в інших місцях відмовляють (у тому числі керівники, які викладали у нас в КПІ і добре знали мене як студента-відмінника). Приводи висувають різні, хоч справжня причина всім зрозуміла: «п'ята графа». Та якось моя мати, зустрівши у черзі за яблуками свою давню знайому Августу Миронівну Гольдберг, розповідає їй про мої невдачі. Та каже: «А у нас в Інституті психології якраз шукають інженера. Нехай ваш син підійде до Григорія Силовича!» Я іду, хоч не дуже сподіваюсь на успіх, маючи вже негативний досвід. Костюк зустрічає мене привітно: «Покажіть, будь ласка, додаток до диплому... О, такі ціка-

ві предмети! І все п'ятірки... Такі фахівці нам потрібні. Та, розумієте, це має вирішити завідуючий відділом Євген Олександрович Мілерян. Але я висловлю йому свою позитивну думку».

Через тиждень я вже працюю у відділі Мілеряна.

Щоправда, Григорій Силович пам'ятав мене як одного з дітей, чії здібності за 13 років до того досліджувала Тамара Володимирівна Рубцова. Але ж інші згадані вище керівники знали мене в п'ятдесят восьмому році набагато краще.

Епізод другий (1963 рік). Я працюю в Інституті психології інженером, підготував кандидатську дисертацію з технічних наук, водночас потроху прилучаюсь до психології. Г.С.Костюк пропонує мені перейти на наукову посаду до лабораторії програмованого навчання, яка створюється. Я дякую, але висловлюю певний сумнів:

— Щось у тому, що я читав з цієї теми, мало науки...

— То це ж від вас залежить внести туди науку, — посміхаючись відповідає Григорій Силович.

Епізод третій (невдовзі після попереднього). Мене викликають до директора.

— Я чув, у вас через місяць захист. Тож, мабуть, чимало клопоту? — запитує Костюк

— Не без цього, — погоджуюсь я.

— То я запросив вас, щоб сказати, що ви можете не приходити на роботу і розпоряджатися своїм часом, як вам зручно.

Епізод четвертий (1966 рік). Я вже завідую лабораторією програмованого навчання, активно проваджу, спільно з Юхимом Машбицем і Олексієм Довгялло, дослідження відповідного напрямку, цікавлюсь, крім іншого, психологією мислення, але жодною мірою не вважаю себе фахівцем у цій галузі. Раптом мене запрошує Григорій Силович.

— Ви вже дивилися нову книгу «Исследования мышления в советской психологии» за редакцією Шорохової?

— Так, проглядав, — відповідаю.

— Ну, і яка ваша думка?

— Звичайно, цікава книга. Та я ще не вчитався у неї. А чому ви запитуєте, Григорію Силовичу?

— Бачите, редакція «Вопросов психологии» запропонувала мені написати на неї рецензію. А в мене часу обмаль. То, може, напишемо разом?

— Дуже вдячний за довіру. Але ж я до такої роботи зовсім не готовий. Її ж автори — найвідоміші психологи...

— Спробуйте все ж таки. Подивимось: може, вдасться...

Ніколи в житті — ні до, ні після цього — я не вивчав так інтенсивно (і плідно) психологічну літературу. Адже треба було, зокрема, детально ознайомитися з класичними працями, на які посилалися автори книги. І все глибоко осмислити... Чимало допоміг мені Юхим Ізраїлевич Машбиць, до якого я конфіденційно звернувся. (Користуюсь нагодою через тридцять три роки публічно подякувати йому...)

Досить об'ємна рецензія, принципові положення якої належали Г.С.Костюку, з'явилася у третьому номері «Вопросов психологии» за 1967 рік. Надсилаючи рукопис до редакції, Григорій Силович поставив моє прізвище на перше місце — за алфавітом.

Епізод п'ятий (1969 рік). Григорій Силович головує на засіданні приймальної комісії, яка має вирішити, кого зарахувати до аспірантури. Я теж у складі комісії, і Костюк запитує, яка моя думка.

— Партійне бюро розглянуло це питання, — кажу я, — і як член бюро...

Вибачте, — перебиває мене Костюк. — Усе це мені відомо. Та мене цікавить ваша **особиста думка**.

Радісна «подорож у психологію»

С.П.Тищенко

Вона, ця подорож, розпочалася для мене у роки навчання в аспірантурі, коли я мала змогу майже щодня бачити і чути Григорія Силовича. Слід сказати, що аспіранти тоді сиділи у відділах Інституту і відвідували всі заходи, які в ньому проводилися.

...Іде психологічний експеримент. В кімнаті напівтемрява. Дослідження проводить сам Григорій Силович. Результати дослідів реєструє Антоніна Федорівна Залевська — на той час лаборант відділу загальної психології. На пропозицію Григорія Силовича я зручно вмощуюся на стільці перед приладом і починаю придивлятися до того, що зображено на екрані (таким було експериментальне завдання). «Ой, там щось світиться!» — вигукую радісно. Продовжую дивитися далі і раптом виразно бачу (як мені здається) копицю сіна... «Ні, — коментую далі, — то не сіно, а якийсь будинок...»

Григорій Силович радіє. Чомусь дуже радісно стає і мені.

Як я дізналася потім, це були класичні досліді Г.С.Костюка з вивчення характеру сприймання в ускладнених умовах. Виявляється, кожен з нас бачив на екрані щось «своє», вдавався до здогадок і був впевнений при цьому, бачачи задоволення Григорія Силовича, що саме він правильно розпізнав перцептивний образ.

...У найбільшій кімнаті Інституту (колонного залу Будинку психологів, який маємо зараз, тоді ще не було) йде розширене засідання Вченої Ради. Слід сказати, що в той час часто виникала полеміка під час обговорення робіт, співробітників Інституту. Цього разу, пригадую, всі чомусь заходилися визначати поняття «колектив». Посилаючись на наукові авторитети, в основному московські, перелічували суттєві ознаки згаданої дефініції, уточнювали і доповнювали критерії, що її визначають.

Виходило, що колектив — це група людей, яких згуртовує і надихає спільна мета, заради якої вони вдаються до активних дій і виявляють при цьому різне за своєю модальністю ставлення один до одного.

Коли полеміка, нарешті, вщухла, і кожний висловив те, що хотів, — Григорій Силович узагальнив сказане і коротко резюмував: «Так це ж може бути і черга, в якій стоять люди. Вони мають спільну мету, виявляють неабияку активність, щоб досягти цієї мети, а також певне ставлення один до одного».

Це було дуже актуальне порівняння. В черзі на той час стояти доводилося кожному з нас.

Вчена Рада нам, аспірантам, дуже сподобалася. Йшли разом додому і раділи з того, що все, про що йшлося, було на диво цікавим і разом з тим, завдяки Григорію Силовичу, зрозуміле нам, новачкам у психологічній науці.

Такими ж цікавими не тільки для нас, але й для вчених високого рангу, які приходили і приїздили до Інституту звідує, були тематичні дискусії, що проходили з ініціативи та під керівництвом Григорія Силовича. Запам'яталася дискусія з проблеми розвитку самосвідомості. В ній брали участь О.М.Раєвський, Д.Ф.Ніколенко, Ярославський та інші психологи з різних вузів. Доповідь зробив П.Р.Чамата — сподвижник Григорія Силовича.

Полеміка загострилася навколо питання про час виникнення самосвідомості в онтогенезі: чи виникає усвідомлення себе пізніше, ніж усвідомлення навколишнього світу, чи обидві іпостасі людської психіки виникають одночасно.

Більшість присутніх схильна була вважати, що свідомість і самосвідомість виникають одночасно — адже, мовляв, вони мають лише різне спрямування, але спільну основу. Та ті дослідники, які безпосередньо займалися проблемою розвитку самосвідомості у дітей, обстоювали протилежну тезу: самосвідомість виникає пізніше.

Обговорення зайшло у глухий кут. Прибічники різних поглядів не могли переконати один одного: кожний наполягав на своєму. Слово взяв Григорій Силович. Він підкреслив, що розвиток свідомості та самосвідомості є неминучою умовою становлення людини і що погляд її на себе змінюється через зміну картини світу, яка поступово відкривається. При цьому Григорій Силович нагадав загальновідомий уривок з повісті Л.М.Толстого «Детство. Отрочество. Юність», в якому йдеться, про те як її герой — Ніколенька раптом побачив, що навколишній світ змінився. А це означало, що змінився він сам — його світосприйняття і самоусвідомлення.

Після цього дискусія, ніби річка, що знайшла нове русло, потекла плавно, охоплюючи все нові і нові питання цієї цікавої проблеми.

Про які б складні психологічні проблеми не розповідав Григорій Силович, вони ніби ставали прозорими, зрозумілими для кожного, хто його слухав. Це давало радість пізнання, поштовх до подальших роздумів, надихало на творчий пошук. А окрім того, мій шлях у психологію був радісним тому, що за будь-яких ситуацій я відчувала з боку Григорія Силовича те гуманне ставлення, про яке зараз так багато говорять і пишуть і якого так потребує кожна людина — якого б віку вона не була.

Трудова і професійна підготовка у турботах

Г.С. Костюка

П.С.Перепелиця

Кипуча енергія і талант академіка Г.С.Костюка завжди були спрямовані на створення української школи в психологічній науці, на організацію спеціального наукового закладу, що мало значний вплив на розвиток науки психології в Україні. Обрано було вірний напрямок і найбільш плідні ланки шляху розвитку, саме тому було досягнуто значного ефекту.

Для створення своєї школи він робив все необхідне, витрачав дуже багато енергії і часу, плекаючи той гурт сподвижників, діячі з якого стали потім провідниками ідей навчання, виховання і розвитку «Школи Костюка». Він їх навчав, керував їхньою науковою діяльністю і допомагав у всьому, вирощував науковців, як квіти в садку, адже кадрів фахівців такого профілю ще не було, починати треба було з нуля. Мало було створити теорію і розробити концепцію, треба було вести роботу з людьми: керу-

вати, допомагати і виправляти, щоб послідовно зрушувати справу з місця. Для цього кожного року він уважно перечитував і детально аналізував на зібраннях наукові звіти всіх співробітників. Без обмежень приймав з питань науки кожного співробітника, відкладаючи свою роботу. Негайно реагував на кожен наукову роботу, яка йшла на захист або на публікацію. Все з інституту повинно було йти тільки зі знаком якості, кожен роботу він ретельно редагував, кожному він показував всю красу його власних здобутків, виховував упевненість в своїх силах. Навіть завідувачі лабораторіями не могли самі подати тези без його правок. А правок часто було більше, ніж слів автора. Всі стояли в черзі і просили почитати свої аркушики. Просили і після того, як він перестав бути директором. Навіть важко уявити, як на все це його вистачало, але результат в підсумку виявився вельми позитивним.

Проте слід зазначити, що особливу увагу в своїй багатогранній діяльності він приділяв розвитку досліджень з трудової і професійної підготовки школярів. В цій царині він провів дослідження ще в ранньому періоді своєї наукової діяльності. Тому на початку 50-х років він гаряче підтримував ідеї запровадження в школі не тільки трудової, а й професійної підготовки. Виявляв ініціативу і всіляко сприяв створенню в інституті ряду лабораторій з психології праці, трудового і політехнічного навчання і виховання школярів, профільної і професійної підготовки та профорієнтації учнів. Він спеціально написав настановчі статті до центральних журналів з проблеми поєднання навчання з продуктивною працею, де розкривається важливе значення процесу праці в розвитку особистості, з'ясовуються його високі можливості в організації профільного навчання в школі. Започаткував підготовку кадрів за темами трудової і професійної підготовки, особисто керував роботою аспірантів (Кірія Г.В., Перепелиця П.С. та ін.), сприяв підготовці публікацій («Психологія формування загально-трудо-вих політехнічних умінь», «Технологічна система професійної підготовки учнів середніх ПТУ», «Профконсультативна робота зі старшокласниками» та ін.).

Великих зусиль доклав Г.С.Костюк до відновлення професійної орієнтації і профвідбору та налагодженню психологічних досліджень з цих проблем. Зокрема, він безпосередньо керував дослідженнями психологічного відбору в армії та практичним застосуванням його методів у військово-повітряних силах, на автотранспорті, в гірничо-рятувальній службі, консультував роботу договірних спецгруп (Мілерян Є.О., Петров І.І., Федоришин Б.О. та ін.). Під його безпосереднім науковим керівництвом були успішно проведені дослідження з психологічних питань організації праці на мотоциклетному заводі (реорганізовано роботу головного конвейера та ряду інших технологічних процесів), а також на деяких автобусних підприємствах (введено профвідбір та контроль за станом продуктивних можливостей водіїв). Проведена робота завершилась виданням монографій і посібників («Психологічний відбір льотчиків», «Нариси праці оператора», «Промислова психологія» та ін.).

Академік Г.С.Костюк завжди був відкритим до нових проблем науки, ініціатором починань, дбайливим керівником, радником і помічником. Його добрі справи і чуйне ставлення до кожного викликало повагу в колективі інституту, створювало заслужений авторитет. Любов і пошана до нього, як до соратника і керівника, нерідко виявлялась в різних формах. Для переважної частини співробітників інституту він завжди був зразком для наслідування в усьому.

Григорій Силівич

У МОЄМУ ЖИТТІ

Н.М.Стадненко

Я вважаю себе щасливою людиною, бо в моєму житті був Григорій Силівич Костюк. Він не був моїм близьким другом. Я ніколи не заходила до нього просто поговорити «по душам». Але всім тим, що я вмію як лектор, як науковець, як керівник — я завдячую саме йому. В педагогічний інститут ім. О.М. Горького я поступила, коли мені було 18 років, але до навчання у вузі я була підготована слабо. В середній школі я закінчила лише 8 класів, а далі працювала, бо була війна. Дев'ятий і десятий класи закінчила екстерном, а що то за навчання, коли тобі лише 16 років, а ти працюєш 12 годин у денну або нічну зміну? На педагогічний факультет вступила лише тому, що туди приймали, а не за покликанням душі. Перші лекції Григорія Силівича слухати було дуже важко, бо вперше чула українську мову, проте відчувала, що йдеться про щось дуже цікаве. Впевнилась в цьому скоро — на перших же се-

мінарах, які проводили учениці Григорія Силовича: Міра Григорівна Штівельман і Бела Наумівна Зальцман. Григорій Силович дуже вдало чергував лекції із семінарськими заняттями, виносячи на них найскладніші питання курсу. Так психологія стала моїм найулюбленишим предметом, а далі і моєю долею.

Часто згадуючи свого вчителя, я завжди розмірковую про його чуйність, людяність, тактовність. Наведу кілька прикладів. Аспіранти другого року навчання проходили практику, читаючи лекції з курсу свого керівника. Мені випало прочитати з курсу Григорія Силовича Костюка тему «Сприймання». Григорій Силович розумів, що я буду відчувати, якщо він буде присутнім в аудиторії, і тому він на лекцію не прийшов. Але так думала я, насправді ж він сидів у сусідній кімнаті, прочинивши двері. Дізналася я про це, коли написала на дошці слово «perceptio» і повернулася до студентів. Григорій Силович стояв у дверях, він дивився, чи правильно я написала іноземне слово. Але мені вже не було страшно, бо він усміхався, підбадьорюючи мене.

Коли у мене народилася донечка, Григорій Силович якось запитав про неї. Я поскаржилася на те, що вона дуже мало спить вдень і мене це хвилює, він лагідно подивився на мене і з усмішкою сказав: «Натомість вона буде швидше розвиватися». Це справдилося, і тепер я так само втішаю молодих матусь.

Турбувався Григорій Силович і про мій всебічний розвиток. Якось, коли я була аспіранткою, він запросив мене додому з моїми конспектами. Коли я зайшла до кімнати, там тихо грала музика, він спитав, що це за твір. Я цього не знала. Григорій Силович подивився на мене і сказав: «Цього соромно не знати». Такого уроку вистачило мені на все життя.

Я не знаю, як пояснити такий феномен, але він з'явився, коли я була аспіранткою. Якщо студенти або слухачі-педагоги запитували мене про щось, я чула як на це запитання відповідав Григорій Силович, чула, з якою інтонацією він це говорив.

Григорій Силович вмів робити добро людям. Моя сестра Лідія Михайлівна Баслак, яка разом зі мною закін-

чила педагогічний факультет, виїхала разом із чоловіком з Києва. Але доля склалася так, що їй необхідно було повернутися додому. У Києві на той час прописували лише тоді, коли був виклик на роботу. Я розповіла про біду Григорію Силівичу, що скоїлася з Лідією, і він, не вагаючись, зробив для неї виклик і взяв на роботу до себе на кафедрі.

Я —

остання секретарка

Григорія Силівича

А.Г.Обухівська

В Інститут психології на роботу я прийшла в червні 1972 року. Це був болісний період мого життя. Я щойно залишила місце вихователя в дитячому садку. Там мені важко було працювати з дітьми через вади слуху. Маючи вищу дефектологічну освіту, я мріяла реалізувати себе в тій професійній діяльності, яка не залежала б цілковито від безпосереднього контакту з дітьми. Запропоноване місце старшого лаборанта у відділі спеціальної психології мене дуже влаштовувало.

Саме починалося літо, необхідні кадрові зміни, які б забезпечили мені бажану посаду, мали відбутися лише після відпусток. Пояснивши ситуацію, Лідія Михайлівна Баслак, вчений секретар Інституту, запропонувала мені тимчасово зайняти посаду завідуючої канцелярії, що включали і обов'язки секретаря директора.

Усе складалося добре до того часу, коли повернувся з відпустки Григорій

Силович Костюк. Це була літня людина із стриманими спокійними манерами, м'якою неспішною ходою і дуже тихим рівним (як мені здавалося) голосом.

Я знову відчула відчай і трагізм своєї долі. Мої почуття підсилювались атмосферою загальної поваги і обожнювання співробітниками інституту свого керівника. На моїх очах поведінка багатьох із них, на той час вже відомих вчених, змінювалась, коли вони заходили до приймальної. Вони нагадували школярів у присутності улюбленого, але строгого вчителя.

Мої професійні контакти знову стали напруженими: я боялася щось не дочути, бути неадекватною і не на висоті службових обов'язків. Уміння читати з губ допомогало, але не завжди мене виручало, бо Григорій Силович, заглиблений у свої справи, часто спілкувався зі мною, схиливши голову над паперами.

Скоро в подібній ситуації я не витримала, попросила говорити зі мною голосніше, повідомила про свою біду і наголосила, що скоро піду з цієї посади. Григорій Силович якось довго мовчав, пильно дивився на мене, потім почав розпитувати, звідки я прийшла, яка в мене освіта, заспокоїв, що шукати іншу роботу не треба.

Наші подальші стосунки зовні нічим не змінилися. Голос у спілкуванні зі мною Григорій Силович так і не підвищив. Але я завжди чула його, бо він не забував підняти обличчя, повернути голову до мене, тим же тоном повторити запитання.

Одного разу трапилася прикра історія: під час пересилки загубився лист, якого чекали в інституті. З'ясувати обставини прийшов сам начальник поштового відділення, який всі зусилля зосередив на тому, щоб звинуватити мене в недбалому виконанні обов'язків. Я вперше побачила гнів на обличчі Григорія Силовича. Він встав, виказуючи, що розмову закінчено, і сказав: «Цій дівчині я довіряю, як собі». Не варто говорити, як це підтримало мене, допомогло в особистісному самоствердженні в майбутньому.

Довірливе ставлення Григорія Силовича до мене дозволило мені, незважаючи на дистанцію, яка, безперечно, існу-

вала між нами, запросити його до себе на весілля. Виразно пам'ятаю його щире, тепле здивування, коли я почала церемонно кланятися перед ним і промовляти з відповідним емоційним піднесенням: «Просили батько, просили мати і я прошу...». Він встав, відповідав мені усмішкою й легким поклоном, сказав, що благословляє мене. Потім ще довго розпитував, звідки я родом, хто мої та нареченого батьки.

Будівничий храму української психологічної науки

О.О.Ящишин

Я дякую долі, що була ласкавою до мене і привела мене на роботу в Інститут психології.

Тут відкривався новий напрям дослідницької роботи — психологія професійної орієнтації. Все було новим, цікавим. Щастя всміхалося до мене, я також, вітаючись з колегами, усміхалася кожному. Згодом зрозуміла, що працюю в унікальному інституті, в якому завдяки Григорію Силовичу Костюку панує справжня творча атмосфера, висока духовність, прекрасний психологічний клімат, увага до молодих.

Ми всі любили нашого директора, ставилися до нього з великим пієтетом, пишалися, що він з найкращого боку представляє українську психологічну науку на міжнародних і союзних форумах, що він був засновником нашого інституту і першим його директором.

Я впевнена, що кожен працівник інституту почував велику вдячність до

дирекції за те, що в нашому колективі не культивувалися інтриги, скандали, доноси, які сповнювали у ті часи майже всі наукові і виробничі установи. Навпаки, ходив поголос, що серед усіх наукових установ інститут психології найкращий за своїм творчим і психологічним кліматом.

Мої друзі, знайомі й чоловік по-доброму заздрили мені, і вони не припиняли дивуватися, як серед розгулу суспільної «чорнухи» ще десь існує такий світлий острів, де поважають творчу працю і людську гідність. Це було неймовірне суспільне явище. Адже у середнього і старшого покоління ще й сьогодні «на слуху» протестуючий хрипкий голос В.Висоцького: «... а из зала кричат: — давай подробности!».

Ми звикали до найкращого і не завжди усвідомлювали, що авторитет інституту тримається на величезній культурі, ерудиції, тактові і моральності нашої дирекції. Здавалося, так буде завжди, тому я завжди почувалася радісно і тоді, коли я бігала на роботу; коли випадала нагода поспілкуватися чи бодай привітатися з Григорієм Силовичем або з заступником директора Павлом Романовичем Чаматою.

З ностальгійним сумом пригадую Вчені Ради інституту за Григорія Силовича.

Наш директор з віртуозністю мага перетворював нудні засідання на цікаву школу для молодих науковців. На Вчену Раду запрошувалися всі наукові співробітники. Ми нетерпляче і з душевним піднесенням чекали цих засідань, щоб послухати цікаву наукову доповідь, чи довідатися про нові напрямки досліджень у психології. Або взяти участь у науковій дискусії, а насамкінець почути аналітичний підсумок Григорія Силовича.

А як цікаво і як піднесено відбувалися в інституті святкові Вчені Ради, присвячені культурним подіям чи ювілеям видатних письменників, історичних постатей. Останнє святкове засідання за Григорія Силовича було присвячене творчості Салтикова-Шедріна. Доповідь Світлани Карпіловської вивищила наші душі до нових культурних і духовних висот. Присутні були святково збуджені і посправжньому щасливі. Святковий настрій підтримувався виставкою ілюстрацій до творів письменника відомої ху-

дожниці Людмили Задорожньої, що було розміщено в актовому залі.

Здається, що на цьому скінчилася добра традиція, започаткована Григорієм Силовичем. культивувати в інституті духовність і високу культуру.

Про глибоке національне коріння і любов до України свідчить принагідна розповідь Павла Романовича Чамаги про те, як він з Григорієм Силовичем поверталися на Україну з евакуації. Треба було їхати поїздом цілий тиждень. Щоб не нудьгувати, вони вирішили співати українських пісень. Проте була досить жорстка умова — не повторюватися. І ці молоді інтелігенти виконали цю умову. Можна їм тільки позаздрити, бо ми сьогодні на таке не здатні.

Храм психологічної науки в Україні розбудований Г.С.Костюком, тому залишається храмом і до сьогодні. В ньому присутня аура його будівничого, і сама постать Григорія Силовича мені бачиться, як велична готична споруда, що уособлює собою інститут загалом і своїми тонкими шпилями сягає до духовних висот, які назавжди мали б залишатися окрасою нового Інституту психології.

Соціальний талант

Г.С. Костюка

Г.С.Полякова

О Вас в веках расскажут неблицы,
Припишут то, что Вам не снилось,
А Вы-то нам смотрели ежедневно в лица,
И Ваше «Я» при нас так буднично кру-
тилось.

А.С.Полякова

Покоління, до якого належав Г.С.Кос-
тюк, — це особливе за своєю соціаль-
ною суттю покоління. Народжене на
межі століть, воно було осяяне яскравим
полум'ям соціальних ідей і пристрастей
кінця ХІХ століття, духом романтичної
психології, стурбованої загадкою люд-
ського щастя, здоров'я і витоками гені-
альності кожної особистості. Відблиск
цього полум'я в інформаційному плані
перетворився для них в «іскру», що ви-
значала їх соціальну активність і соці-
альну діяльність протягом усього жит-
тя. Їх пошуки «кращої долі і світлої волі»
для себе і для людей були підпорядко-
вані практично одній ідеї — соціальної

справедливості на землі. Всією своєю діяльністю, стилем своєї повсякденної поведінки, розмахом інтелектуальних сил і творчої активності вони утверджували принципи створюваної ними нової, соціалістичної цивілізації. Можна заперечувати ці принципи, сумніватися у їх істинності, критично та іронічно оцінювати їх і навіть не вірити в те, що була соціалістична цивілізація (як це робить сучасна преса у нас і за кордоном), але вони їх творили і в ній жили.

І ми — молодше покоління — жили поруч з такими людьми, і при всій різноманітності їх виявів в особистісному, інтелектуальному, творчому плані вони залишалися для нас людьми, багатими духовно і здатними знайти те спільне, що їх радувало, об'єднувало і вабило «у світле завтра». Нас щиро зачаровувало, глибоко цікавило разом з ними це майбутнє світле для всіх «завтра». В ім'я цього вони стратегічно правильно вибудовували свою життєдіяльність, свідомо підпорядковуючи її принципам нової цивілізації, в яких відкривалася для нас їх щирість, глибока повага до знань. Для них культ знань означав розуміння суті лозунгу Бекона, який говорить, що знання не тільки сила, а й щастя людини. Глибоке розуміння суті знань стає для цих людей основою їх відповідальності за все, що вони роблять серед людей і для людей, і того, що відбувається при них. Девіз їх часу: «Я відповідаю за все, що відбувається при мені». Проблеми участі та співучасті з колективом інших тісно пов'язувалися у них з вірою у свідому дисципліну і ефективну добровільну організованість себе з іншими та інших із собою у будь-якій соціальній ситуації. І все це в ім'я соціальної справедливості.

Їх шанобливе ставлення до праці, культури дозвільляло собі саме по собі усувало всі перепони на шляху до свободи спілкування.

Внаслідок цих особливостей цілого покоління стає більш зрозумілим Г.С.Костюк у ролі талановитого керівника. Зовні управлінчий його талант не був яскраво вираженим і прямо не вписувався у спектр вимог до лідера радянського періоду, не відповідав він, можливо, і набору лідерських рис, необхідність яких утверджувала тоді за-

рубіжна наука. Спокійна, впевнена манера його монологу, скупі жести лектора на трибуні, відсутність владного погляду в контакт з підлеглими і гордовитої постави за столом у президії зборів завжди створювали у людей міцну основу для симпатії до нього як управлінця, здатного забезпечити емоційний комфорт, теплоту спілкування і зону безконфліктності в будь-якій діловій ситуації і науковій полеміці. Надзвичайна доброзичливість тону, щирий інтерес до компетентної думки співбесідника, однакове поводження з людиною (незалежно від її статусу і становища), відсутність емоційної напористості у дискусії з людьми сприяло природному й швидкому зближенню його з будь-якою аудиторією. Внутрішній бік управлінського хисту Г.С.Костюка виявлявся у його соціально-психологічній компетентності, що давало йому змогу ділити людей на знайомих і неуків. Відповідно до цього поділу він «будував» своє спілкування: чути одних і слухати інших, приймати та «обробляти» в інших людях відмінності-«живчики», терпимо ставитися до несхожості думок і оцінок інших або з високою аргументацією спростовувати їх як такі, що умисно приховували в собі зло, образу для інших.

Як компетентний організатор, Г.С.Костюк по-своєму боготворив свій науковий колектив. Жива соціальна одиниця — колектив — уявлявся йому сукупністю оригінальних особистостей, яких добирав він сам. Він завжди був для нього єдиним, неподільним, цілісним. Г.С.Костюк вірив у силу колективу, розумів його цінність для особистості, бо лише в ньому можливі співробітництво і співдружність, сумісність і співтворчість. У своїх виступах звітного характеру він найчастіше схвалював колективну роботу, його схвалення стосувалася не заслуг окремих особистостей, а конкретних результатів роботи відділу чи громадських груп інституту. Колектив у його розумінні був умовою злету людської думки, творчої ідеї, реалізації здібностей кожного і можливостей будь-якої особистості. Лише в колективі з'являється у лідера змога створити поле діяльності для тих, хто прагне змагатися, лише в ньому можна «охолювати» напругу людських домагань, згальмувати агресію

одних і підтримувати цілеспрямованість в інших, відрізнити делікатність від лукавства в особистості.

Усіма своїми діями керівника Г.С.Костюк підносив свій колектив; він не вичитував тим, хто запізнювався на збори, не поспішав викликати винуватих «на килим» у свій кабінет, він делікатно поведився з інструментом влади — оцінкою підлеглих. Він умів нейтралізувати емоційну напруженість у людей навіть у тих ситуаціях, в яких вона ніби наперед була задана умовами діяльності.

Того часу я працювала у відділі соціальної психології, тема мого дослідження стосувалася психології колективу. Однак предметом мого спілкування з Г.С.Костюком здебільшого була лекторська діяльність співробітників, оскільки я була головою товариства «Знання» НДІ психології УРСР. Цю ж ділянку роботи він очолював також сам, тільки в масштабі республіки.

Участь учених у лекторській роботі не була тоді престижною, вона, по суті, не сплачувалася, хоча вимагала від людей величезних зусиль і завзяття. Загальна кількість лекцій ураховувалась, коли підбивалися підсумки соціалістичного змагання, а також, коли приймали в партію. Для партійних працівників лекторська робота була показником їх ідеологічної активності. Будучи безпартійним, Г.С.Костюк ніс цілковиту відповідальність перед партійними органами за пропаганду психологічних знань. В основному лекторську роботу могли кваліфіковано вести тільки співробітники НДІ психології УРСР. Професіоналів-психологів чекали до себе на конференції вчителі у всіх областях республіки, управлінці всіх рангів, батьківські й молодіжні аудиторії.

Педагогічна практика, що прагнула знань, чекала від психологів відповідей на свої питання і дуже наполегливо їх ставила сама через тематику планованих семінарів та диспутів. У цьому аспекті особлива увага Г.С.Костюка була сконцентрована на актуальності тем і грамотності їх формулювань, на доборі лекторів, здатних гідно представити Інститут у регіонах України, на способах перевірки компетентності лекторів шляхом рецензування текстів і

прослуховування лекцій. Спектр основних вимог до лекцій найчастіше розроблявся в колективній дискусії у кабінеті директора з участю І.О.Синиці, О.І.Жаворонкової, М.Ю.Малкова, Є.О.Мілеряна. Одного разу я виявилася свідком цієї колективної дискусії і була захоплена відкритістю їх думок, делікатністю їх звертання один до одного під час диспуту, довірчістю спілкування у поєднанні з критичністю оцінок на адресу колег.

Лектори, які активно працювали в регіонах, на свою адресу отримували різні оцінки, одні з них надходили поштою, деякі лектори привозили відгуки самі. На думку Г.С.Костюка, відгуки, що офіційно надійшли поштою, повинні залишатися у дирекції, інші ж у самого лектора в документації. При негативній оцінці діяльності лектора реакція Г.С.Костюка була завжди одна: майстерність визріває у вправах, від компетентних завжди більше користі, ніж від неуків, а ми посилаємо лише компетентних. Він завжди був упевнений у тому, що лектори нашого інституту – компетентні люди, радів кожному доброму відгуку на адресу лектора. Роботу лектора він пов'язував з реальною користю науки для людства, народу, хоча пишних фраз з цього приводу з трибун не кидав. Він вважав свій народ талановитим і, як кожен талант, народ потребує нової інформації, до того ж правдивої, цікавої, корисної. Свою повагу до людей він виявляв скрізь, він, як лідер, великодушно авансував їм свою довіру. Нерідко своїми діями він підніс колектив і створював йому умови для досягнення більш вагомих результатів і наукових пошуків. Так, під час передплатної кампанії на брошури психолого-педагогічного циклу не всі співробітники зрозуміли вимогу товариства «Знання» УРСР про 100% участь професіоналів у передплаті на свою продукцію. Знизити емоційну напруженість у колективі нам удавалося за рахунок оперативної передплати із директорської зарплати: Г.С.Костюк вносив потрібну суму сам, яку ми потім збирали йому довго. Верхні ешелони партійної влади строго контролювали хід цієї передплати і в Інституту ніколи не було з ними конфліктів. Навпаки, в їх очах ми завжди виглядали відданими

своїй науці, такими, які добре розуміли важливість нової інформації і були готовими завжди допомогти матеріально товариству «Знання» у його великій місії — нести науку в маси. Про це в Інституті було відомо, звичайно, небагато кому. Цікавим було інше, директор добре знав, хто із наших колег буде «виходити з берегів» при копійчаній передплаті. Між головою і руками, говорив директор, стоять гроші, які в одних випадках благо, висота, а в інших — біда і прірва, звідси проблеми щедрості, заздрощів актуальні для психології особистості й виховання. Недаремно в народі говорять, що від скупощів руки до убозтва розуму — один крок. Однак психологи не поспішають цього заперечити.

З особистою участю Г.С.Костюка психологи інституту вперше застосували таку форму лекторської діяльності, як засідання круглого столу (для вчителів Ленінського району міста Києва), де були присутні І.О.Синиця, Є.О.Мілерян, Г.С.Полякова, відкрити засідання було доручено Є.О.Мілеряну з аргументацією, що тема психології праці первинна у нашому підході до особистості. Однак ми відчували й іншу, приховану від нас Є.О.Мілеряном аргументацію — суто психологічну. Зовні Є.О.Мілерян був естетично виразним, красномовним, впевненим у своїх судженнях, обожнював предмет своєї бесіди з аудиторією, не боявся слухачів, усе це було найвагомішими причинами його першості у залі.

Пізніше таке саме засідання ми провели у м. Львові за участю завідуючого львівського облвню. Лідируюча позиція Г.С.Костюка при цьому була яскраво вираженою через характер його запитань до промовців і за рахунок логічного вибудовування конкретної психологічної інформації, що надходила від дискутантів за столом та із зали на задану тему, за рахунок уміння оперативно бути на «перехваті» думки, що закріплює потрібний напрям диспуту. В цій колективній діяльності, суто інтелектуальній у своїй презентації знань практиці Г.С.Костюк був ефективним організатором, який умів створити у залі розумову радість. Його талант організатора полягав у тому, що він любив людей, знав їх, прагнув для них соціальної справедливості, на-

магався збагатити їх духовно, піднести своєю співучастю у спільній справі. Як професіонал, він розумів значущість колективної наукової дискусії, цінність у ній професійного погляду на предмет, відповідальність за істинність своїх висновків, які стосувалися іншої особистості. Силу професіоналізму психолога він вимірював його вмінням розуміти інших людей і в спілкуванні з ними створювати емоційний комфорт і обов'язково — інтелектуальні радощі.

Г.С. Костюк —

ЭСКИЗЫ К ПСИХОЛОГИЧЕСКОМУ
ПОРТРЕТУ

В.А.Моляко

Моя первая же встреча с Г.С.Костюком, которая собственно предшествовала моему вхождению в мир реальной психологии, была судьбоносной: уже после нескольких моих тезисов и рассказа о моей конструкторской деятельности он сказал, что конструкторы нужны не только в технике, но и в науках, в том числе и в психологии (именно как конструктору) и предложил мне поступать в аспирантуру.

Лишь много лет спустя я был способен более или менее адекватно оценить мудрость нашего патриарха, когда начал осознавать, что сущность творческой деятельности — это конструирование (идей, гипотез, методов, теорий, структур и функций).

Г.С.Костюк отвлек меня от навязчивой идеи сразу же заняться ни более ни менее как сновидениями (это мне-то, человеку, еще не вкусившему по настоящему даже некоторых азов психологии),

и очень настойчиво рекомендовал обязательно опереться на мой инженерный багаж, на мое инженерное образование. Он мне неоднократно повторял, что сочетание инженерии и психологии может быть уникальным подспорьем в работе.

И именно Г.С.Костюк одним из первых в советской психологии привлек к исследованиям сразу нескольких инженеров (все они, нужно отметить, вполне состоялись как достаточно незаурядные психологи), причем не только в сфере инженерной психологии, которая тогда только-только зарождалась, а, так сказать, в психологии вообще.

Несмотря на свою беспредельную мягкость, тактичность, общую культуру общения, Г.С.Костюк был абсолютно непоколебимым в своих убеждениях и имел свою точку зрения, которая только при недостаточном внимании со стороны легкомысленных критиков могла казаться эклектической или неоригинальной.

Конечно, главное в его разработках — это синтез мыслительных концепций; его так называемая обзорная статья по мышлению (Психологическая наука в СССР) до сих пор остается непревзойденным творческим обобщением, выполненным с ювелирной тонкостью и напоминающем огромный научный ковер, который может вы ткать только талантливый человек.

Сюда же можно отнести разработки по пониманию, способностям и другие.

Но Г.С.Костюк был беспредельно скромным и не рекламировал свои работы, не глушил своими тезисами слушателей с эстрады, как это становилось модным уже тогда. Поэтому, если учесть еще и чисто внешние характеристики, простоту и скромность, только действительно одаренные коллеги-ученые могли его по-настоящему оценить, как это сделали А.А.Смирнов, Б.М.Теплев, Б.Ф.Ломов, В.В.Давыдов, и зарубежные «звезды» — в первую очередь Ж.Пиаже, с которым Г.С.Костюка связывала настоящая творческая дружба.

В связи с этим не могу оставить «за кадром» очень знаменательную беседу с Григорием Силовичем.

Я вернулся из Японии, где проходил XX международный конгресс, куда, кстати сказать, Григорий Силевич фактически вместо себя послал меня (! ! !), что само по себе, учитывая несоизмеримость наших личностей наводит на размышления. И именно там, в Японии, я вдруг осознал, что именно японцы наверное и могли бы больше всего понять и оценить нашего выдающегося ученого — буквально по всем его характеристикам (нет пророка в своем отечестве!). Рассказывая Григорию Силевичу в частной беседе о своих впечатлениях, я прямо так и сказал ему: я понял, что Вы очень похожи на японца. Он засмеялся и спросил, чем же именно. И я изложил ему свою мысль достаточно популярно. Мне было очень приятно, что самому Григорию Силевичу понравились мои, я в этом убежден до сих пор, отнюдь не натянутые, сопоставления его характера, его стиля поведения, общения руководства научным учреждением со стилем, присущим именно японцам.

Я так и живу с мыслью о том, что Григорий Силевич был среди нас заблаговременно ниспосланным «японцем», учившим нас жить в мире постоянного кропотливого труда и настоящих достижений.

Мы должны постигать его личность, учиться у него и радоваться тому, что японцы есть и в Украине. А это значит, что и мы можем, возвращая свой патриотизм и преданность своей науке, путем постоянного созидания идти к свершениям, которые могут еще не раз удивить не только нас самих, но и мир.

Вчитель

О.В.Проскура

Григорій Силович Костюк — перший видатний вчений, якого я зустріла на своєму життєвому шляху. Було це у 1955 році, коли після закінчення Львівського педагогічного училища я вступила до Київського державного педагогічного інституту ім. Горького на дошкільне відділення педагогічного факультету. Це був уже другий набір на відділення, за програмою якого передбачалось оволодіння двома професіями, одна з яких — викладач педагогіки і психології у педагогічних училищах. У порівнянні з іншими факультетами саме тут студенти вивчали найбільше психології. Варто зазначити, що у ті часи психологічних факультетів ні в університетах, ні у педагогічних інститутах не існувало. На дошкільному відділенні різні види психології ми вивчали протягом усіх чотирьох курсів. Загальну, вікову, педагогічну психологію та спецкурс з психології викладав у нас Г.С.Костюк, психологію педагогічної ді-

яльності — Дмитро Федотович Ніколенко, методику викладання психології — Белла Наумівна Зальцман.

Назавжди запам'яталась атмосфера того високого наукового спілкування, яке дарував нам Григорій Сілович. Спілкуванням, щоправда, це можна назвати лише умовно. З нашого боку це швидше була зачарована уважність, кожен боявся порушити тишу, пропустити лекцію, соромився задати запитання, щоб воно, бува, не виявилось недоречним. Ми вчилися у школі одразу після війни, в умовах нестатків і розрухи, були не тільки блідими фізично, але й досить скромно навченими. Однак ми були здатними оцінити сенс саме наукової психологічної підготовки для нас, майбутніх педагогів. Лекції Г.С.Костюка за змістом були надзвичайно складними (на щастя, збереглися мої конспекти), однак зрозумілими: теоретичні положення оживали в прикладах поведінки дітей у різних ситуаціях чи способах вирішення ними різних проблем, які наводив професор. Мушу сказати, що це особливе мистецтво — ілюструвати закони живими прикладами. Живої дитини ми не відчували на заняттях з методик, навіть таких, як методика розвитку мови маленьких дітей, навчання їх лічби, малювання чи інших.

Г.С.Костюк приклади наводив особливо виразно. Так, ілюструючи один з феноменів Ж.П'яже, професор розповів про свій діалог з 6-річною онукою:

— Лесю, кого у вашій групі більше, дітей чи хлопчиків?

— Дітей.

— Ти так швидко відповіла, невже ти встигла вже полічити?

— Що ти, дідусю, запитуєш, як маленький?! Нащо тут лічити? Діти — це ж хлопчики і дівчатка разом, то ж їх більше. І так зрозуміло.

При цьому Г.С.Костюк так умів радіти, аналізуючи своєрідність міркувань дитини, в очах у нього немов спалахували промінчики, при похитуванні головою «оживало» хвилясте волосся. Ми водночас бачили видатного вченого і, його очима, талановиту дитину, яка відкриває собі цей складний цікавий світ. Саме на цих лекціях ми усвідом-

лювали, наскільки важливо поважати цього маленького дослідника, бути уважним до нього. Адже навіть один з найбільш видатних психологів світу Жан П'яже, вивчаючи процеси оволодіння людиною законами логіки, зосереджує дослідницьку увагу на тому, як оволодівають логікою діти. Г.С.Костюк часто спирався на думку видатного філософа і поета Гете, записану його секретарем Еккерманом, у якій йдеться про те, що філософи давно відкрили закони розвитку світу і їх пояснили, однак кожній дитині у її власному досвіді доводиться цей світ відкривати самотійно.

У багатьох з нас виникали сумніви щодо престижності нашої професії: вища освіта, чи потрібна вона для того, щоб працювати з маленькими дітьми у дошкільних закладах. Саме лекції проф. Костюка допомагали нам переконались у тому, що серед педагогічних професій робота з маленькими дітьми є чи не найбільш відповідальною, оскільки саме у цьому віці закладаються основи особистості, ті важливі її риси, які визначатимуть її більш чи менш успішну життєву і професійну долю. Важливість професії не завжди збігається з її соціально-економічним престижем, це також варто усвідомити.

Ставлення професора до студентів визначалось тільки ступенем їхньої старанності, зацікавленості, знаннями. Кожен студент, який добре працював, відчував до себе повагу професора. Не зважаючи на свою зайнятість (був Г.С.Костюк не тільки нашим викладачем, але водночас і директором НДІ психології з усіма обов'язками організатора, адміністратора і наукового керівництва), професор ставився вимогливо до питань успішності: коли під час сесії студент не показував належного рівня знань, Г.С.Костюк не ставив «трійку», як це часто робили інші викладачі, полегшуючи собі справу. У нашій маленькій групі 5-6 студентів кожного разу мусили додатково готуватись і презентувати.

Зрозуміло, що зустріч у молоді роки з таким серйозним науковцем позначилась на виборі професії не одного студента. У психологію прийшли А.М.Богущ, А.М.Давидчук, С.О.Ладивір, Л.Ф.Войтко та інші випускники дошкільного відділення, які вчилися у Г.С.Костюка.

У аспірантуру, попри усі життєві обставини, які потрібні було враховувати директорів, Григорію Силівичу все ж вдавалось набирати людей тямущих і працьовитих. В інституті Г.С.Костюка панував культ вченого, культ науки. У 60-70 роки ХХ століття, в роки ізольованості і тиші Григорій Силівич спонукав науковців підтримувати наукове спілкування з психологами Росії, республік Прибалтики, Середньої Азії, Грузії, Вірменії, особливо допомагав налагоджувати контакти аспірантам, заохочував їх до вивчення іноземних мов, що давало можливість знайомитись з працями зарубіжних психологів, які часто надсилали свої книги в дарунок професорові, а він після їх опрацювання на наукових семінарах віддавав ці книги у бібліотеку інституту.

Вже у ті часи працівники Інституту проводили свої дослідження з відповідним врахуванням тих здобутків і напрямків психологічної науки, які були у світі (Ж.П'яже, Б.Скіннер, Дж.Брунер, Р.Заззо та інші дослідники).

Відомо, що Григорій Силівич розпочинав свою педагогічну діяльність у експериментальній школі Міносвіти, у якій був директором та викладачем математики. Про цей період його діяльності, на жаль, відомо небагато. Разом з тим є підстави висловити припущення, що Г.С.Костюк планував створити школу як особливий осередок освіти і культури, оскільки і сам він закінчив колись один з кращих закладів освіти у Києві — гімназію П.Галагана. Школа значилась під номером 61. І дотепер по вул. Артема існує школа під цим номером. Чи є тут певна наступність, чи збереглися у її архівах історичні документи? Мені особливо прикро, оскільки як з'ясувалось вже згодом, саме у мене була нагода детальніше дізнатись про цю школу у своїй родині, у бесіді з матір'ю мого чоловіка Рокицькою Ольгою Андріївною, брата якої, Миколу Андрійовича, Г.С.Костюк запросив викладати малювання і мистецтво.

У 1989 році на ювілейну конференцію, присвячену пам'яті Г.С.Костюка, відгукнувшись на оголошення, прийшла Неоніла Пилипівна Францева, яка разом з братом Сергієм (він став художником, однак війна забрала його

життя) вчилась у цій школі. Вона розповіла багато цікавого про директора і про своїх вчителів — Степана Васильченка, Олену Журливу, Пилиповича та його дружину, вчительку німецької мови Марію Кіндратівну Кнебель, з особливою теплотою розповідала про вчителя малювання М.А.Рокицького (відомого представника школи М.Бойчука, який згодом викладав у художньому інституті), він вів і студійні заняття, і співпрацював з драматичною студією, де учні під його керівництвом оволодівали сценографією, готували декорації до спектаклів.

Як справедливо зазначає О.В.Сухомлинська, різного типу школи, гімназії, ліцеї, які функціонували у минулому, є важливою сторінкою історичного розвитку освіти. Якщо досліджувати спрямування освітнього і виховного процесу ліцею біля Санкт-Петербурга, гімназій П.Галагана, Науменка чи Фундуклеївської у Києві, то у їх змісті і методах роботи психологічний аспект посідав вагомe місце. У таких закладах, як Острозька Академія, згодом і Києво-Могилянська Академія якраз і закладались підвалини розвитку психологічної науки та її застосування у освітньому процесі. Ключовою фігурою, яка визначала спрямованість освітнього процесу, був керівник закладу, він в основному і підбирав викладачів, професорів. Є підстави для припущення, що школа, якою керував Г.С.Костюк, зміст і форми її роботи як предмет історичного дослідження допоможуть розкрити важливу сторінку в історії розвитку освіти: по-перше, йдеться про становлення школи у перші роки нової, доволі несподіваної, радянської влади, яка заперечувала минулий досвід, а своїх переконливих орієнтирів ще не виробила, по-друге, керівником школи була призначена особистість, яка у недалеку минулу епоху блискуче закінчила навчання у одній з кращих гімназій — гімназії П.Галагана, і по-третє, школа працювала під патронатом Міністерства освіти, належала до категорії досвідних, експериментальних шкіл, що означало, що персоналії керівника і вчителів отримували змогу певним чином виявити свою професійну і творчу спрямованість.

Школа №61 сьогодні успішно функціонує і знаходиться по вул. Артема недалеко від того будинку, де колись знаходилась школа, що її очолював Г.С.Костюк, і яка мала той самий номер. Можливо у архівах школи збереглись певні свідчення про період 20-30-х років, про долю випускників того часу. Такий аспект дослідження допоміг би розкрити важливу сторінку у становленні особистості видатного вченого-психолога та у розвитку шкільної ланки освіти в Україні.

Все створене

Т.С. Костюком —

невичерпно актуальне,

життєдайне

М.Й.Боришевський

Всі ми були й лишаємося учнями Григорія Силовича Костюка.

З цим погодяться, мабуть, не лише ті українські психологи, кому поталанило бути аспірантами Григорія Силовича, слухати його лекції у студентські роки, чи доповіді на наукових форумах, на за-сіданнях вчених рад) але й ті, хто колись мав і зараз має змогу читати глибокі за змістом праці вченого.

Що найбільше дивувало й захоплювало у виступах Григорія Силовича, у сказаному і написаному, то це — рідкісний талант висловлюватися, писати про найскладніші, найпотаємніші психологічні явища, закономірності вельми просто, зрозумілою, доступною мовою.

Цього, на жаль, так часто не вистачає багатьом з нас, особливо науковцям-початківцям, та й не лише їм. У зв'язку з цим пригадую мою розмову з одним колегою. Відбулася ця розмова з тієї причини, що я ніяк не міг збагнути суті ним

написаного, про що я відверто й щиро сказав йому — авторові вигадливої статті. Реакція на це була неприємною: мене збентежила самовпевнена відповідь колеги, який сказав, що, мовляв, «справжні вчені пишуть складно», тому не кожен може осягнути глибинну сутність їх міркувань. На це «одкровення» я не відповів нічого, а лише пригадав Григорія Силевича, і мені стало якось легко на душі...

Особливо вражала чіткість мовного оформлення думки вченого, його висока відповідальність, що виявлялася навіть у відшукуванні й доборі слів, термінів, за допомогою яких можна було б найточніше передати сутність, найтонші відтінки значень, властивостей, особливостей певних психологічних феноменів.

Пригадується, як в одній з доповідей, присвяченій проблемі здібностей, Григорій Силевич аналізував значення термінів «здібність» та «здатність» і, між іншим, висловив задоволення тим, що українська мова дає змогу розрізнити суттєві відмінності у сутності цих вельми близьких, але нетотожних феноменів, котрі тому й позначаються різними термінами, що, на жаль, неможливо зробити, наприклад, російською мовою.

Бездоганно володіючи російською мовою, а також ще декількома іноземними мовами, Григорій Силевич виступав, читав лекції, писав переважно українською. Повертаючись до минулого, пригадуючи, вслухаючись, я й досі виразно чую чітку, науково строгу й водночас милозвучну, барвисту українську мову академіка Костюка.

Тому дивними, ба навіть нікчемними, видаються заяви декотрих сучасних «українських» психологів, котрі навіть офіційно заявляють, буцімто українською неможливо передати сутність складних психологічних явищ. Авторам подібних недолугих заяв можна хіба що поспівчувати.

Минуло вже чимало років з того часу, коли ми мали можливість спілкуватися з Григорієм Силевичем Костюком. І в час 100-літнього ювілею від дня його народження стає трохи сумно, що ті часи минули так швидко. І все ж таки, попри це живе радісне відчуття вдячності до цієї Людини, яка так багато зробила для української психологічної науки, була, фактично, її фундатором. І найголовніше у цьому те, що все створене Костюком — таке сучасне, невичерпно актуальне, життєдайне.

Двадцять років у школі людяності

В.В.Андрієвська

На просторій сходовій клітці Інституту психології завжди було людно. Там дискутували, курили, грали в шахи. Там висіла стінна газета. Саме там юрилися збуджені абітурієнти в день першого вступного іспиту до аспірантури влітку 1962 року.

Перед цим я чула від своєї вчительки О.О.Андрієвської (колишнього працівника Інституту, а пізніше університетської професорки): «Костюк — це вечний європейського масштабу, українець, якого не соромно показати світові», — і готувалась побачити щонайменше олімпійського громовержця.

Проте відчинилися двері ліфту, і з нього вийшов невеличкий дідусь в чесучовому піджачку, з ореолом легкого срібного волосся над головою. На нас приязно, з інтересом глянули глибоко посаджені уважні чорні очі — і від душі одразу одлягло. Все стало на свої місця: було ясно, що це Костюк, і що все буде добре.

Оглядаючись назад з позиції сьогодення, усвідомлюю, що оце найперше відчуття якоїсь чудодійної людської «благодаті», яка випромінювалась від усієї постаті Г.С.Костюка, не полишало мене відтоді більше ніколи, а перші враження від особистості залишалися на усе життя майже незамінними.

Від першої зустрічі почалося і навчання, яке для багатьох з нас, його учнів, фактично триває досі.

Перший урок відбувся вже на першому вступному екзамені з психології.

Абітурієнтів того року було багато, підготовка їхня була досить строкатою. Одні були ерудовані, вільні в судженнях (дехто навіть читав З.Фройда!), знання інших були скромнішими, — проте всі однаково хвилюватися.

Моя начитаність з психології була випадковою і обмежувалась десятком книжок радянських психологів та кількома томами творів В.Вундта, які чомусь потрапили мені до рук. «Ви ж психології не знаєте?», — напівжартома, напівствердно сказав П.Р.Чамата, в присутності якого я здавала свої документи.

Проте на іспиті наші екзаменатори, як мені здалося, намагалися не так оцінити дійсний рівень наших знань, як виявити наявність самостійного погляду на речі і загальну культуру мислення.

Так, мій Вундт залишився «незатребуваним», зате О.І.Синиця прискіпливо допитувався про мою позицію в дискусії, яка тоді якраз точилася на сторінках журналу «Иностранные языки в школе», а Г.С.Костюк, вивівши мене на слизьку дихотомію «спеціальна — загальна обдарованість», мабуть, внутрішньо усміхався, слухаючи, як я відважно обстоювала тезу про соціальну вартісність лише останньої.

Мені пощастило навчатись разом з талановитими, цікавими людьми (В.Бондаровською, М.Боришевським, В.Моляко, Я.Опилатом, В.Пономарьовою-Семеновою, О.Проскурою, В.Савельєвим та ін.), та ще й в 60-ті роки, коли, після Хрущовської «відлиги», повіяв вітер свободи, і все живе підняло голову.

На той час в суспільстві з'явилась велика зацікавленість психологією. Це було пов'язано, зокрема, із успіхами кібернетики, коли здавалося, що до «штучного інтелекту» вже рукою подати — хай-но тільки кібернетики добре засвоять відкриті психологією закони. Штучний інтелект мислився тоді на шляху відтворення законів функціонування людського мозку. Пам'ятаю, як в Інституті виступав М.Амосов, який інтерес його ідеї збуджували у наукових колах, особливо серед молоді. Ми, наприклад, за участю О.Братка-Кутинського, утворили гурток з проблеми моделювання психіки, регулярно збиралися для обговорення основних понять цієї галузі і навіть, додатково до своїх тем, написали по роботі з цієї проблематики.

Не без трепету переступали ми поріг простого і світлого кабінету Г.С.Костюка, збираючись на перший семінар. Ці семінари залишили незабутній спогад у кожного, хто їх відвідував. Як правило, професійні уроки тут були невіддільні від моральних, і, навчаючи нас культури наукового мислення, Григорій Силович одночасно непомітно прищеплював нам і головні засади наукової етики. Уроки глибоко западали в душу завдяки атмосфері невимушеності і демократизму, а також, очевидно, ще й тому, що ми бачили перед собою втілений зразок справжнього вченого.

У Г.С.Костюка не було комплексу навчительства, ми не чули від нього розлогих рефлексій чи моралізаторських сентенцій. Він був завжди максимально чітким і простим, твердо стояв на ґрунті наукових фактів. З іншого боку — він ніколи не був академічно-сухим, його усне наукове слово було емоційно-модульоване, я б сказала, навіть пристрасне — і все це в рамках логічно виваженого, класично довершеного наукового дискурсу.

Пригадую його блискучі, тонкі і шляхетні резюме, в яких він підводив підсумки наших, мабуть, далеко не блискучих, семінарських обговорень та дискусій.

Г.С.Костюк прищеплював нам смак до західної психології, захоплював до роботи з чужомовними першоджерелами. Так, на семінарах ми реферували праці Ж.П'яже, Д.Брунера та інших. Він знав мови. Тепер цим нікого не

здивуєш, але от І.О.Синиця, наприклад, з сумною усмішкою розповідав, що його відповідь: «не володію жодною» (в анкеті на запитання про іноземні мови) не раз його виручала, оскільки свідчила про «лояльність і благонадійність».

Г.С.Костюк ніколи не декларував і не нав'язував нам своєї системи наукового мислення, проте мало-помалу вона входила в нашу свідомість.

Для мене своєрідність його способу мислення полягала в стереоскопічному, об'ємному баченні психологічних феноменів — в усій многості їхніх граней і взаємозв'язків. Завдяки такій своїй специфічній «оптиці» Г.С. часто не вбачав суперечностей там, де для інших вони виявлялися нездоланим бар'єром.

Пригадую, як на семінарах він підводив нас до подолання «прірви» між прихильниками «розумових дій» і «понять» (точилася тоді на сторінках журналу «Вопросы психологии» така дискусія). Він внутрішньо «морщився», коли натрапляв на абсурдне (з його погляду) протиставлення того, що фактично перебуває у відношенні взаємного доповнення, не любив перебільшень і виривання з контексту. Здавалося, йому осоружне різке «не-а», зате імпонує зважене «і-і».

Можливо, наслідком такого широкого, недогматичного і мудрого погляду «зверху» було те, що Г.С.Костюк не був прихильником (як і не став автором) надміру категоричних теорій, в яких неминуче загострюються і перебільшуються одні сторони явищ, і недооцінюються, затушовуються — інші. Думаю, саме це мав на увазі В.А.Роменець, коли в своїй «Історії психології» (К., 1978, с.411) писав про систему Г.С.Костюка як про таку, що «позбавлена однобічності і прямолінійної вузькості тих праць, в яких саме однобічність видається за наукову принциповість».

Якщо метафорично уявити, що психологічна наука рухається зигзагоподібно від одного (неминучого в даний момент) перебільшення до іншого, від однієї крайності до іншої, приходячи, врешті, до синтезу, то для Г.С.Костюка цей синтез наче був уже готовий «наперед» одразу.

Особисто мені пощастило, що Г.С.Костюк став моїм науковим керівником. Пригадую, як він несміливо (іншого слова не знаходжу) пропонував мені зайнятися психологією мистецтва. Тоді я не наважилась, а зараз все частіше думаю: «А може, мій учитель мав рацію?»

Григорій Силович з довірою поставився до ідеї мого дослідження і схвалив програму експерименту, проте у його хід не втручався. Він прочитав уже готовий перший варіант дисертації — і якою ж радістю було побачити, що мікроскопічних «галочок» олівцем на полях зовсім небагато! Малесенькі ці галочки були, звичайно, не такі вже й безневинні, але для мене це був, по суті, головний захист дисертації.

Пощастило мені і вдруге: протягом десяти років, до останніх днів Г.С.Костюка я працювала під його безпосереднім керівництвом в Лабораторії формування мислення школяра у гарному, творчому колективі (Г.Балл, М.Ричик, З.Кісарчук, Т.Чмут, С.Мусатов та ін.). Попри всі відмінності наших вдач та наукових інтересів, ми намагались по-справжньому реалізувати ідею комплексного дослідження, і наш керівник у цьому всіляко нас підтримував. Пригадую засідання, до якого кожен готувався, як до свята, капусники на день народження Григорія Силовича в його кабінеті, коли він сміявся до сліз над нашими «серйозними» доповідями-автопародіями. Були ми молоді, досить зухвалі, і в гумористичній виставі (вже після приходу нового директора) весело співали: «Нам не страшен серый волк, мы в науке знаем толк».

Г.С.Костюк був талановитим адміністратором. Він любовно плекав кадри і дорожив ними, умів тонко маневрувати, щоб примирити непримиренних опонентів, тактовно гасив складні міжособистісні конфлікти. Він по-справжньому вболівав — за Інститут і його обличчя, за кожного члена колективу, за українську психологію — і цим все сказано.

Атмосферою моральності і терпимості вимогливості Інститут завдячував, звичайно, тій високій планці, яку Г.С.Костюк ставив, найперше, перед самим собою. Його

фантастичне працелюбство («Як ви витримуєте таку довгу відпустку?» — щиро дивувався він у розмові з аспірантами), відданість науці і висока порядність справжнього інтелігента не тільки оздоровче діяли на всіх, хто працював під його началом, викликаючи гордість бути причетним до Інституту Костюка, але й для багатьох ставали взірцем поведінки. Не випадково, мабуть, вахтери у великому будинку на Леніна, 10 зізнавались, що серед численних відвідувачів вони безпомилково розпізнають «психологів із п'ятого поверху».

Всі пам'ятають, як Г.С.Костюк любив збирати підсумкову Вчену Раду напередодні Нового року. Думки науковців ширяли вже деінде, дехто подумки накривав на святковий стіл, а директор неухильно повертав нас до головного свята — урочистих наукових обжинків. І ніхто не був забутий в його доповіді.

Звичайно, нелегко було бути директором Інституту в ті роки, та ще й безпартійним («позапартійним», як постаросвітськи казав Г.С.). І тут я не можу не сказати про ту оберігальну, майже батьківську роль, яку Г.С. зіграв у моєму житті.

На початку 1972 року, коли в Україні пройшли арешти «дисидентів», був заарештований і мій чоловік. За логікою тодішнього життя, члени сімей заарештованих, їхні однодумці і прихильники також підлягали різним репресіям і масово, під тим чи іншим приводом, звільнялися з роботи. Так була звільнена співробітниця нашого інституту В.Г.Ткаченко — великий друг нашої сім'ї. Нависли, звичайно, хмари і наді мною. Коли, під тиском іззовні, в інституті активізувалися певні сили, Г.С.Костюк відправив мене у тривалу відпустку за власний рахунок («Може, все якось уляжеться», — казав він). Я заробляла на життя перекладами, чекала суду над чоловіком, потім повернулась до Інституту. Але не «уляглось». Неодноразово мені переказували, що я мушу шукати собі іншу роботу, бо через мене Інститут має великі прикрості як «гніздо націоналістів». Проте ніколи нічого подібного я не чула від Григорія Силевича. Завдяки йому я залишилася в Інституті,

в його лабораторії, і займалась улюбленою роботою протягом усіх тих 12-ти років, коли мій чоловік перебував в ув'язненні та на засланні.

Дякувати тут треба також В.В.Давидову, тодішньому директору Інституту загальної та педагогічної психології АПН СРСР, якому формально підпорядковувалась лабораторія формування мислення школяра. Йому надходили «сигнали» з нашого Інституту (про це достеменно відомо), проте він, людина передових широких поглядів, не поспішав на них «реагувати» очікуваним способом.

Останні роки роботи з Г.С.Костюком сповнені як радісних, так і сумних спогадів. З одного боку радісно було знати, що він працює в своєму кабінеті на третьому поверсі поруч з нашою кімнатою, що до нього можна завжди зайти, що до нього йдуть і йдуть за порадою люди з усієї України. З другого — безмірний жаль охоплював від того, що у Григорія Силевича стихився голос, починає трошки підводити пам'ять, нові аспіранти вже ніколи не побачать того, «справжнього» Костюка, і можна навіть іноді почути: «А де, власне, та школа Костюка?»

Г.С.Костюк вже не був директором Інституту, і його осінь була зовсім не такою, на яку він заслуговував. Навряд чи вдавалося нам своїм уважним ставленням до нього, своєю любов'ю пом'якшувати ті прикrostі й удари, ті ганебні прояви безтактності, які припала йому доля наостанок.

Пригадую якісь збори. Одразу після початку тихенько відчиняються двері, заходить Григорій Силевич і навшпиньки проходить до свого звичного місця. Одразу з'являється (гадаю, не у мене однієї) відчуття «кворуму» і легітимності того, що відбувається в залі.

А на закінчення з президії зборів чуємо: «Дисципліна нікуди не годиться. На збори запізнались: Іванов, Петров, Костюк...». І бачимо похилену сиву голову в першому ряді крісел.

...Уроки Г.С.Костюка нам ще осмислювати й осмислювати. Думаю, що один із найголовніших — це урок його особистості. Цікаво, що будучи видатним вченим і організатором науки, він був цілком позбавлений типових зо-

внішніх прикмет «харизматичного лідера»: не було у нього ні величної постави, ні належного твердого наголосу, не любив він ні високих слів, ні великих патетичних жестів, був абсолютно нездатний ні до начальницького гніву, ні до афектації, уникав загострень, перебільшень, усякого надміру. Тим часом усі, хто його знав, відзначають унікальний людський шарм, який випромінювала уся його постать, невідпорний магнетизм душевної витонченості, органічної культури, інтелігентності, скромності і якоїсь аристократичної простоти. Всі пам'ятають його мову з симпатичною легкою гаркавинкою, привітну й доброзичливу усмішку. Здається, що розтиражовані нині секрети успішного спілкування просто списані з Г.С.Костюка: критикував він так, що покритикований виходив з його кабінету окрилений. Після розмови з ним все ставало на свої місця, світ повертався до справедливого порядку, попереду ясніла перспектива, зростала впевненість у своїх силах.

Розгортаючи сувій спогадів, з радістю перебираєш в пам'яті розсипи деталей і подробиць, бачиш живого Григорія Силевича — і образ його з часом не тільки не тьмяніє, а, навпаки, розпрозорюється і яснішає. Починаєш розуміти, що це була одна з найголовніших зустрічей на твоєму життєвому шляху, — і добре, що це був не олімпійський громовержець, а «просто» втілення античного ідеалу людини в гармонії мудрості, добра і людської краси.

Про

Т.С. Костюка

М.Бондаровська

Пам'ятаю літо 1962 року. Вулиця Богдана Хмельницького (тоді вулиця Леніна). Ми, кілька інженерів, вступаємо до аспірантури Інституту психології. Конкурс величезний — 35 бажаючих на 7 місць. Ми не просто хвилюємось, ми просто стовпіємо від передчуття чогось невідомого, але вельми бажаного. Ми не знаємо, як вибудувати чергу, хто буде заходити першим. І тут прекрасна білява дівчина з надзвичайно прозорими сіро-блакитними очима (Валерія Андрієвська) каже: «Напевно, я зайду перша, моє прізвище на букву “А”». Її логіка та зовнішня впевненість справили на всіх таке враження, що все визначилось. Оскільки моє прізвище теж починається на одну з перших літер алфавіту, я досить скоро опинилась там, в кімнаті екзаменатора. Пам'ятаю, що всі мої страхи лишилися десь поза кімнатою. Від особи екзаменатора, а це був Григорій Силевич Костюк, поширювалась така

доброзичливість, увага, якась енергетика спокою та святої любові до людей, що я одразу відчула, що я в безпеці.

І того разу, і потім на кандидатському іспиті з загальної психології незвичним для нас, випускників різних вузів, було те, що Григорій Силевич ніколи не цікавився тим, чого ви не вивчили чи не прочитали (забули, полінувалися, не встигли). Він не вважав себе мисливцем за недосконалістю, він «полював» за талантами. Його цікавило не те, яка в нас пам'ять, скільки імен, фактів, методів ми можемо назвати. Ні, його цікавило, як ми обмірковуємо те, що ми засвоїли, наші думки, наша здатність використати те, чим володіємо, наша загальна культура, наші здібності. Як йому це вдавалося визначити під час однієї зустрічі з молодою особою назавжди залишиться його секретом. Але того далекого 1962-го, поставивши не 7, а 10 «п'ятірок» з спеціальності і умовивши можновладців дозволити зарахувати не 7, а 10 аспірантів, Григорій Силевич не помилився. Майже всі вони стали помітними фігурами психологічної науки та освіти. Це і академік Валентин Моляко, і проректор Ніжинського педінституту Яків Опілат, і кандидати, і доктори психологічних наук Валерія Андрієвська, Олена Проскура, Мирон Боришевський, Віктор Савельєв, Олександр Сниткін... Це був найкращий екзаменатор, якого мені довелося зустрічати.

Забігаючи наперед, зазначу, що Григорію Силевичу, єдиному на ті часи безпартійному директорові науководослідного Інституту у м. Києві, на початку 70-х якраз і закидали у Міністерстві освіти: «Ви добираєте кадри за здібностями, а не за політичною зрілістю!»

Розповідали, що тодішня Міністр Освіти Алла Бондар сиділа за своїм столом, а видатний вчений, немолода людина Г.С.Костюк, стояв перед нею та вислуховував сентенції про свої гріхи перед «Партією і Правительством».

Ще пригадую, якою гарною українською мовою говорив Григорій Силевич, що тоді у нашому російськомовному Києві видавалося дивом дивним. І засідання Вченої Ради завжди велися українською, і документація в інституті. Це було настільки органічно для нього, настільки, я

б сказала переконливо, що навіть на думку не спадало, що може бути інакше.

А найяскравіше запам'яталися наші аспірантські семінари. Відомо, що як би природа не обдарувала людину, вона може досягти найвищих результатів чи у спорті, чи в науковій діяльності, чи у бізнесі тільки тоді, коли доля зведе її з Вчителем. Нас доля звела з Григорієм Силовичем, який повів нас шляхами психологічної науки, толерантних дискусій, повів через вершини людського духу, розкриваючи перед нами захоплюючий світ найвищих досягнень філософської та психологічної думки.

У Вчителя була дивовижна на ці часи наукова бібліотека. Вільно володіючи іноземними мовами, насамперед французькою, Григорій Силович листувався з найвідомішими психологами світу, такими як Жан П'яже та Джером Брунер. Маючи як академік валютні кошти на книги, випишував психологічні журнали, купував монографії. Він радів, що ми володіємо іноземними мовами, доручав нам студіювати сучасні психологічні монографії, а потім розповідав про прочитане на семінарі.

Отже, кожен з нас проходив одночасно школу вивчення теорій, читаючи твори автора в оригіналі, школу аналізу наукової теорії та викладення її на семінарі, школу обговорення, викладення та захисту своєї думки.

Пригадаємо, що це був початок 60-х. Залізна завіса ще була досить щільною та міцною. Навкруги нас вирувало зовсім інше життя, спокійне, монотонне, зрозуміле. Ми здавалися в Інституті досить дивними особами. Незвичним було все — і те, що нас так багато (аж 10 аспірантів!), і що з нами панькається сам Костюк, і що стільки семінарів для нас організовано...

А Григорій Силович був щасливий. Ми відчували, як йому цікаво з нами, як йому радісно зустрічатися поглядом з молодими очима, що світяться пристрасно до пізнання.

Швидко минули аспірантські роки, і ось більшість з нас вже готується до захисту дисертацій. Це 1966-1967 роки. В той час ми зіткнулися ще з деякими рисами нашого Вчителя. Це почуття відповідальності за кожного з нас, готов-

ність завжди прийти на допомогу і надзвичайна повага до праці колеги, хай ще й вченого-початківця, хай ще недосконалого.

Мене завжди вражало, як умів Григорій Силевич завжди знайти слова, які підтримували людину, що принесла на його суд свою роботу, а лише потім сказати: «Ви так багато цікавого зробили, але я б порадив Вам ось тут і тут зробити це, а тут трошки додати нового матеріалу...» Траплялося, що переробити треба було майже все. Але людина не втрачала віри в себе, була впевнена, що в неї все вийде. Цей урок Григорія Силевича не забуваю ніколи, завжди намагаюся бути в цьому схожою на нього.

Таким я його пам'ятаю

Т.Д.Ілляшенко

Коли я думаю про Григорія Силевича, мені завжди пригадується десь прочитане визначення інтелігентності. Там її складовою хтось назвав пошану до всякого життя. І якось так трапилося, що оце приязно-уважне ставлення Григорія Силевича до всього живого мені пощастило спостерігати, і воно на все життя лишилось милим спогадом, а може й не тільки: воно стало частиною моїх життєвих ідеалів, допомагає жити.

Я завжди любила вирощувати квіти. І коли нашому інституту дали, нарешті, окремих будиночок та ще й з садком, я, ледь дочекавшись весни, заходилася порядкувати на клумбах. І якою винагородою було, коли Григорій Силевич, проходячи, зупинявся, дивився на мою розсаду і якось радісно впізнавав: «О, айстрочка!».

А ще тоді в нашому новому інституті завелася кішечка і одразу обрала своїм улюбленим місцем — крісло в кабінеті

Григорія Силовича. Побоювалися, що вона там і кошенят наведе, але Григорій Силович на те тільки посміхався і кицьку не проганяв. Та почувалася господинею.

Якось на честь Восьмого березня Григорій Силович зібрав нас усіх у своєму кабінеті, щоб привітати. Сидимо, слухаємо його вітання, і раптом тихенько в прочинені двері входить наша кішечка і граціозно прямує до крісла. Одна з учасниць свята, мабуть, злякавшись за урочистість моменту, зірвалась з місця, схопила кішку за вухо і понесла до дверей. Кішка жалібно нявкнула, і я побачила на обличчі Григорія Силовича болісну гримасу, яка з'являлася завжди, коли хтось з нас чинив щось негідне. «Та нащо ж ви її так? Вона ж теж жінка» — м'яко зауважив він, але цього було досить. Може, оця людяність, шляхетність в усьому і робила його тим, ким був він для нас.

Перш за все людина

Т.К.Чмут

Для численних учнів та співробітників Григорій Силович Костюк і нині є не портретом, а живою, дуже привабливою людиною.

Наші знання, як аспірантів, так і науковців, які ми час від часу йому особисто викладали, наче губилися серед його думок, в його безмежній ерудиції, а тому здавалися нам ледь помітними.

Нетерпляче очікуючи на зустріч з вельмишановним Вчителем, ми могли годинами ходити перед дверима його кабінету, не наважуючись зайти. Дуже хотілось, щоб наш доробок був значимим в очах Григорія Силовича, щоб не було соромно за «учнівські» помилки.

І коли вже літній керівник, звертаючись до нас під час розмови називав лише наше ім'я, ми були щасливими. Це було для нас ознакою того, що Григорій Силович нами задоволений, що з роботою все гаразд, що нашу поведінку схвалює людина, яка є для всіх зразком високого рівня культури.

Багато керівників понад усе люблять формально контролювати своїх підлеглих.

Григорій Силович на посаді завідуючого нашої лабораторії ніколи цього не робив, і ми, його обранці, були йому щиро вдячні за це. Ми ніколи, навіть подумки, не зловживали його довірою. Всі захоплювалися роботою (і вдень, і вночі), цінували можливість творчо спілкуватися, прагнули бути гідними свого Вчителя.

Нині час від часу пропонуємо студентам при нагоді порівняти друковані роботи, які ми підготували під керівництвом Г.С.Костюка і спільно з ним, із зарубіжними із цієї ж тематики. Пишаємося, коли наші вихованці, знайомлячись із ними, переконуються, що українські дослідження, скажімо з проблем спільної діяльності, досконаліші, вагоміші, перспективніші тощо.

Ставлення нашого покоління психологів до науки, до життя в цілому формувалося під впливом особистості, життєтворчості Григорія Силовича Костюка. Йому завжди хотілось, щоб ми були гідними представниками свого народу як на рівні країни, так і світу. Григорій Силович перед складною операцією сказав нам: «Померти я не боюсь». Він хвилювався за нас, за те, що не все скінчив, не все сказав...

З волі Божої та на радість всім нам Григорій Силович Костюк тривалий час впливав і буде впливати в майбутньому на нас, українських психологів, на розвиток психологічної науки в Україні та за її межами.

Апостол правди і науки

Х.Р.Копистянська

Спогади про Григорія Силевича Костюка...

Вони завжди зі мною, свідомо чи підсвідомо — в міркуваннях щодо змісту і сенсу щоденної праці, у згадках про молоді роки, осяяні світлом його мудрості та людяності, врешті в стривоженому голосі сумління, яке, уперто пробиваючись крізь суєту буднів, відлунює вічним почуттям провини ...

Багатогранність, масштабність, неосязність його Особистості, вагомість і значущість діяльності роблять надскладним завданням лаконічно висловити думки й почуття, пов'язані з образом академіка Костюка.

Важко відмежуватись від суб'єктивного, конкретизувати враження, щоб відзначити реалістичні штрихи до збірного портрету, який має бути змальований спільними зусиллями учасників цієї меморіальної роботи. Зрештою, може саме суб'єктивний погляд кожного

з нас — найцікавіший, а саме поєднання або перетин таких поглядів наближають нас до Істини?

Почну з перших вражень. Літо 1966-го...

Готуючись вступати до аспірантури, приїхала у Київ з рекомендаційним листом до професора Костюка від відомого львівського ученого Я.І.Цурковського. З перших хвилин перебування в Інституті відчула, як по-особливому реагували працівники, до котрих зверталась, прагнучи розшукати відсутнього в цей момент директора: очі теплішали, навіть у банальних фразах (йшлося про ймовірний час приходу Григорія Силевича, про те, як його упізнати, щоб не пропустити у вестибулі тощо) відчувалась не лише надзвичайна шанобливість але й оберігаюче, турботливе ставлення.

Згодом пересвідчилась, що такою була і загальна атмосфера взаємин тогочасного колективу Інституту зі своїм директором. З подібним ставленням до керівника ніколи перед тим, та й ніколи потім не стикалась в жодній установі чи інституції.

Те, що перед приїздом до Києва вже знала про Григорія Силевича від львівських науковців, і те, що побула, чи радше відбула в інститутських коридорах, сформувало настановлення на велич цієї Постаті. Мабуть, очікувала і величної статури, бо всупереч формально точному описові (сиве волосся, окуляри т т.н.) не «впізнала» Професора у людині, що вийшла тоді з ліфта — худенькій, скромній, надзвичайно простій. Це вже потім, у спілкуванні все більш захоплювало тихе світло мудрих і добрих очей, німб сивини, що легкою хмаркою сповивала величезне чоло.

Ми, аспіранти, пошепки перемовлялися: справді, немов святий.

Отож, того першого дня Григорій Силевич запросив до кабінету, коротенько розпитав про мотиви, які привели мене на поріг Інституту, про освіту, життєві обставини і т.п., прочитав рекомендаційного листа і сказав: «Пишіть автореферат, добре готуйтеся до екзаменів і дерзайте ...»

У мене трохи відлягло від серця, бо страшенно боялась, що листа буде сприйнято як моє намагання полегшити собі

шлях до аспірантури (власне, ситуація з листом була вимушеною, оскільки наважилась подавати документи на психологію, не маючи на те що базової психологічної освіти, але й нормального прослуханого курсу: в медінституті на той час психологія була «почеплена» до курсу психіатрії декількома факультативними годинами).

Незабаром пересвідчилась, що в Інституті, очолюваному професором Костюком, не проходить навіть найменший протекціонізм. Вже під час вступних іспитів це мало місце, я на власні очі пресвідчилась у цьому.

Серед понад десяти претендентів на два стаціонарні і одне заочне місце була дружина відомого вченого, який приятелював з Григорієм Силовичем. Хтось зауважив, зокрема, таке: на психологічний конгрес, який саме того літа відбувався в Москві, обидві професорські родини їхали в спільному купе. Усі ми вважали «жінку академіка» головною нашою конкуренткою, хоча б тому, що вона, як нам видавалося, мала змогу краще за інших з'ясувати екзаменаційні вимоги і отже, й ліпше підготуватись до екзаменів. Звісно, і більш грішні підозри роїлись у переляканих абітурієнтських головах. І ось «дружина академіка» отримує на іспиті з психології негативну оцінку, і в абітурієнтів це викликало своєрідний шок-навпаки.

За час навчання набралось ще декілька подібних фактів, а ще більше було почуто аналогічних історій від їх безпосередніх свідків або й учасників. Загалом, про абсолютну справедливість Григорія Силовича, виняткову чистоту його стосунків з підлеглими, та й з представниками зовнішніх інституцій поширювались легенди.

До речі, слово «підлеглий» зовсім не пасувало до прецизійно-демократичного стилю керівництва професора Костюка.

У ставленні до аспірантів виявлялась надзвичайна людяність Григорія Силовича. Він постійно цікавився нашою «облаштованістю», знаходив час розпитати кожного про його особисті проблеми, умови побуту, матеріальну ситуацію.

Одного разу, коли ми з Ельзою Драніщевою попросили відпустити нас на семінар до Ленінграду (звісно, йшлося

про поїздку за власні кошти, відрядження для аспірантів практикувались рідко), професор Костюк дуже просто, невимушено запропонував грошей на дорогу: «Вам, мабуть, складно викроїти зі стипендії. Колись повернете, якщо матимете змогу».

І це не був винятковий епізод. Готовність так чи інакше допомагати науковцям-початківцям була органічною рисою Професора.

Коли відїздила на канікули чи свята додому Григорій Силович обов'язково передавав вітання моїм рідним, після повернення – розпитував про здоров'я батьків і т. ін. Пам'ятаю, як зворушувало його: «Кланяйтесь від мене Вашій матінці», яким супроводжував мої поїздки до Львова після того, як у нас не стало тата...

Робота Григорія Силовича з аспірантами будувалася найперше у формі регулярних щотижневих семінарів, які відбувались у його кабінеті. Щоразу Професор давав нам перелік праць (монографій, статей), що їх належало за тиждень опрацювати до наступного разу, він, насамперед, з'ясовував, які в нас виникали запитання, що не зрозуміло, що видається суперечливим.

При ньому м'яко спонукав до дискусії, ніколи не примушуючи робити доповіді. Була справді вільна розмова; нас делікатно, майже непомітно навчали мислити психологічно, прищеплювали відповідний тезаурус, виховували смак до наукового пізнання.

Зауваження, уточнення Учителя, були надзвичайно влучними, самобутніми, дотепними, і тому не лише добре запам'ятовувались, а і сприяли «охопленню» сутності обговорюваної проблеми.

Через доброзичливий, демократичний стиль спілкування напруженість і затисненість, з якими завжди приходили на семінар, поступово минали. Ми розкріпачувалися, зникав страх «лягнути дурницю», а відтак починали розмірковувати і критично оцінювали прочитане. Поступово приходило власне бачення того чи іншого питання.

Загалом, семінарів Григорія Силовича аспіранти трепетно очікували, як свята. Добре пам'ятаю тривожно-

піднесений стан душі, коли відчуваєш, що не опанував «заданого» матеріалу, якого, зрештою, й неможливо було опанувати за рівнем складності та насиченості програми, побоюєшся чергового іспиту перед Учителем, але водночас і прагнеш цього інтелектуального випробування, очікуєш радості контакту з його ясным, гнучким, діалектичним Розумом.

З таким самим відчуттям свята бігали на лекції до Григорія Силовича у тодішній Педінститут (сьогодні Національний Педагогічний університет ім. М.Драгоманова). Незабутні ці лекції. Вони не тільки давали величезний обсяг програмної інформації, але й послідовно вчили проникати «вглиб» закономірностей психічного життя.

Виклад проф. Костюка ніколи не зводився до констатування наукових фактів: кожне явище наче наново досліджувалось перед аудиторією, закономірність — наново відкривалась. Усю програму пронизувало філігранне демонстрування причинно-наслідкових зв'язків, тлумачення детермінації психіки, кожен процес подавався у розвитку, з відстежуванням співвідношення природного і соціального в психогенезі. Попри надзвичайну насиченість викладу, Григорій Силович подавав матеріал легко, з самобутнім тонким гумором. Для «розрядки» вдавався до фольклору, делікатних анекдотів.

Уся викладацька і педагогічна праця проф. Костюка була сповнена такої любові до свого предмету, одержимості ним, що відповідне ставлення до психології не могло не передаватись молоді.

Захоплені лекціями Григорія Силовича, ми, аспіранти, запалилися записати увесь курс і підготувати його до видання. Професор категорично відмовився: «Ви абсолютно перебільшуєте значення моїх лекцій, вони зовсім звичайні й далекі від досконалості. Може колись згодом, після сольного доопрацювання, доповнення...»

Звісно, ми дуже жалкували, була навіть думка потай заносити в аудиторію портативний магнітофон. Не наважились, не посміли діяти проти волі Вчителя. А може слід було? Що тут важливіше — етичні міркування, або ж збе-

реження науково-педагогічного доробку, духовного спадку видатного ученого? Не знаю й досі.

Слід зазначити, що Григорій Силович надто щедро роздавав і свій час, і натхнення, й ідеї, нехтуючи, до речі дорогоцінним станом власної творчої зосередженості.

Не пригадую випадку, коли б Професор не прийняв когось, хто опинився на порозі його кабінету, чи хоча б відклав зустріч без вагомої об'єктивної на те причини. Це межувало з беззахисністю, і добре, якщо в приймальні перебував хтось, хто бодай трохи пригальмовував відвідувачів (сам Григорій Силович не наполягав на будь-якому регулюванні відвідин, навпаки, просив нікого не спиняти: «Людині ж потрібно, хіба можна не впускати!»).

Звичайно, і для працівників, і для учнів не було дуже зручно, але ж люди далеко не завжди мають почуття міри. Коли доля дарує нам привілей спілкуватись зі справжнім інтелектом, надмірно делікатним саме через свою рафіновану інтелектуальність, ми часто схильні зловживати його добротою й жертівністю, навіть не помічаючи власного егоїзму та безпардонності.

Мабуть, саме тому в колективі склалась своєрідна практика: щоб не забирати у Григорія Силовича дорогоцінного робочого часу, аспіранти, коли виникала необхідність порадитись чи доповісти про якийсь етап роботи, траплялося, просили дозволу провести його з Інституту до дому. Це були прекрасні хвилини невимушеної розмови. Під час вільної прогулянки Григорій Силович по-особливому доброзичливо сприймав найменші «знахідки» дисертанта, виявляв зацікавленість подробицями дослідження. Це захочувало політ думки, творчу винахідливість.

Після однієї такої вечірньої бесіди з Учителем, у мене в роботі стався радикальний «прорив». Уночі не могла заснути, розхвилювана і окрилена позитивною оцінкою керівника щодо виконаної частини роботи, і мозок ще і ще раз «прокручував» кожне сказане ним слово. І тоді згадалось начебто побіжне здивоване зауваження Григорія Силовича про переважання конструктивних рис у моїх підопічних — пацієнтів психоневрологічного диспансеру

(треба зазначити, що проф. Костюк дуже тонко підмічав усе несподіване, парадоксальне, таке що відбігає від звичних логічних схем, так гарно, щиро дивувався: «диви, як цікаво!», або: «ото диво, що ж воно таке? ось де варто подумати». Взагалі у мовленні Професора своєрідно поєднувалися м'яка, вишукана інтелігентність, тонка іронічність та вкраплення народного гумору, подеколи дещо грубуватого: приказок, приповідок).

Так ось, тієї безсонної ночі, коли я пригадувала зауваження Григорія Силовича, блискавкою, як озріння, «вискочила» ідея типологізації невротичних характерів. Це був ключ, який відкривав логічну схему всього дослідження. То чи маю я підстави вважати цю типологію тільки своїм особистим винаходом? Натомість Професор завжди підкреслював самостійність своїх учнів, применшуючи вплив свого наукового керівництва.

Прикладом якоїсь аскетичної наукової скромності проф. Костюка може слугувати і його виняткова (особливо, за мірками сьогодення) позиція щодо «спільних публікацій».

Одного разу отримала пропозицію надрукувати матеріал дисертаційного дослідження в польському науковому журналі. На той час стаття за кордоном була надто рідкісною пропозицією, і така публікація дуже поціновувалась. Моє уявлення про справедливість підказувало, що авторство у «закордонній» статті мало б відбивати роль наукового керівника.

Водночас розуміла, якою надмірною честю було б для мене поставити своє ім'я біля імені Учителя. То ж, жахаючись власного нахабства, підійшла до Григорія Силовича і попросила згоди на спільну статтю. Професор спочатку якось навіть не зрозумів, про що йдеться. Коли ж збагнув (відчуваючи власну нетактовність, я заїкалась і «белькотала» щось не дуже розбірливе), то щиро здивувався і у властивій йому м'якій, але категоричній манері заперечив: «Я жодного стосунку не маю до цієї праці. То виключно Ваше».

Вже потім я з'ясувала, наскільки порушила не просто традицію, але й правила, за якими жив науковий колектив,

керований проф. Костюком: як це не дивно може звучати для багатьох науковців, особливо для таких собі діячів від науки, в тогочасному Інституті практика публікацій наукових керівників разом з учнями майже не мала місця, а щодо особисто Григорія Силевича мені взагалі невідомий жоден факт такої публікації.

Власне, усе керівництво дисертаційним процесом здійснювалось Професором настільки делікатно і тонко, що це давало аспірантам достатні підстави вважати свою працю геть самостійною.

Григорій Силевич не нав'язував учням власної думки, не диктував ані теми, ні методів дослідження, ні напрямків інтерпретації, а поради і підказки робив легко, майже непомітно, так що автор залишався упевненим у власній винахідливості й кмітливості. До речі, він шанував позицію дисертанта і коли той наполягав на якихось речах, давав можливість випробувати й реалізувати себе. Якщо ж згодом з'ясовувалась хибність обраного аспірантом шляху, з боку Григорія Силевича ніколи не звучало щось на зразок: «ось бачите, як ж казав», а лише делікатне: «то може спробуємо ще ось так?»

Особлива подія в житті аспіранта — подання дисертації (точніше, так званого першого варіанту) до читання науковому керівникові.

Для тих, у кого керівником був проф. Костюк, відчуття якоїсь «межовості» моменту нестерпно загострювалось. Покладеш текст на стіл Григорія Силевича і ходиш напівпритомний від тривожного очікування. І ось Учитель запрошує на розмову... Заходиш у кабінет на ватяних ногах — і бачиш лагідні, усміхнені очі, відчуваєш величезну доброзичливість, підтримку, зосередженість у розмові на позитивних характеристиках роботи.

Звичайно ж, є зауваження, але навіть найпринциповіші з них звучать м'яко, наче між іншим. Видається навіть, що їх не так багато. Вилітаєш з кабінету на крилах успіху, майже щасливим. А потім, при подальшій роботі, аналізуючи і осмислюючи отримані від Керівника зауваження та поради, — як усні, так і ті, що обережно, олівцем, так щоб

не пошкодити тексту (!) записані на полях — усвідомлюєш, як радикально вони вдосконалюють твоє творення.

Серйозною моєю провиною перед Професором та Інститутом була довготривала затримка з остаточним завершенням дисертації. Друзі, які знали, що причини цієї «творчої кризи» виключно суб'єктивні, радились з Григорієм Силовичем, як вплинути на мене, неодноразово просили його подіяти своїм авторитетом, «натиснути». Відповідь на це за їх словами завжди була приблизно такою: не слід турбувати людину. Якщо їй не працюється, то вона зараз не у формі, а примушувати не можна. Цей стан минеться, і вона сама візьметься за роботу.

Так воно і сталося. І я безмежно вдячна Учителеві за делікатність, доброту і розуміння, а долі — за щастя зустріти на життєвому шляху професора Костюка, а також декілька років бути часточкою створеного ним неповторного колективу Інституту психології (зрозуміло, що йдеться про колектив зразка 60-тих років).

Людина, яку пам'ятаю і люблю

З.Г.Кісарчук

Григорій Силович був моїм учителем психології, завідувачем лабораторії, в якій я працювала, понад 10 років, керівником моєї кандидатської дисертації.

Мої спогади про цю чудову людину розпадаються ніби на дві частини, пов'язані з двома періодами життя.

Перший — початок 70-х років.

Григорій Силович Костюк — директор НДІ психології, я тільки що вступила до аспірантури цього інституту, починаю знайомитись з новим для мене науковим середовищем. Воно — незвичайне; вражала атмосфера доброзичливості, інтелігентності, високої моральності і чистоти у підходах до науки, що на той час вже було трохи архаїчним, незвичним.

Всі знали, що створює цю атмосферу, перш за все, Григорій Силович, і всі його дуже любили, аспіранти — взагалі обожнювали, намагались з усіх сил «бути гідними», відповідати його високим людським і науковим нормам.

Один штрих тих часів — складати кандидатські екзамени Григорію Силівичу було дуже відповідально і це лякало, адже його «планка» була такою високою, але ніхто з аспірантів ніколи не списував і не використовував шпаргалок, це було наче «втратити обличчя» і абсолютно виключалось. І це, звичайно, виховувало, хоча сам Григорій Силівич прямо ніколи нікого «не виховував» і «не по-вчав», був дуже делікатним і демократичним.

Ще одне враження тих часів пов'язане з перебуванням у кабінеті Григорія Силівича. Сам кабінет видавався дуже великим, світлим, разом з тим затишним і зручним. Зайти у цей кабінет було теж непросто: ніяково було відволікати Григорія Силівича якимись своїми аспірантськими турботами. Але вже коли потрапляв до кабінету, то складалось враження, що саме тебе Григорій Силівич і чекав, що розмова з тобою для нього цікава і важлива, і що він готовий обговорювати твої проблеми як завгодно довго.

Коли значно пізніше я познайомилась з гуманістичною психологією, її принципами і стилем роботи кращих представників (К.Роджерса, В.Сатир та ін.), я зрозуміла, що у моєму житті першим Великим Гуманістом був Григорій Силівич Костюк з його інтелігентністю і простотою, особливою увагою до людини і делікатністю, відсутністю зверхності і умінням підтримати.

Друге, що я пригадую, коли думаю про Григорія Силівича, — це той період життя, коли його відсторонили від директорства, і він, лишившись у інституті, продовжував роботу вже як керівник двох лабораторій, у одній з яких (Київська лабораторія АПН СРСР) я працювала. З одного боку, і ці часи були для Григорія Силівича дуже насиченими: підготовка підручників, дослідження, зустрічі (до нього продовжували приїжджати науковці з усього Союзу, а також з-за кордону), з іншого — безумовно, цей період його життя був оповитий смутком.

Всі знали, що Григорій Силівич «у немилості», що його перебування в інституті небажане. Це, звичайно, відчував і він, але піти з рідного інституту, відмежуватись від його життя і науки психології, яку Григорій Силівич фактич-

но уособлював в Україні, — це, очевидно, було понад його сили. Певною мірою і ми, співробітники лабораторії Григорія Силевича, відчували на собі ставлення до нього, і ми були «у немилості», деякі колеги радили нам залишити лабораторію, убезпечити своє професійне майбутнє.

Але для мене особисто піти тоді з лабораторії — це знову ж таки ніби «втратити обличчя», зрадити Григорія Силевича у час, коли він такий самотній і сам потребує підтримки. Очевидно, що те саме почували і так само хвилювалися і мої найближчі колеги (Г.О.Балл, В.В.Андрієвська, М.В.Ричик, С.О.Мусатов), оскільки лабораторія трималась, ми намагалися, як могли, «скрасити» життя Григорія Силевича: уже в останні роки існування лабораторії ми організували нове цікаве дослідження, підготували дві книжки, постійно відбувалися наукові семінари та дискусії.

Я пам'ятаю також, що на свята і у дні народження Григорія Силевича ми влаштовували веселі «капусники», які він дуже любив і під час яких з готовністю веселився разом з нами. Зараз, озираючись на минуле, я дякую долі за те, що у моєму житті був Григорій Силевич і що я була серед тих, хто підтримував його до останніх днів життя.

На моїй книжковій полиці стоїть невеличкий фото-портрет Григорія Силевича. У мене покращується настрій, коли я дивлюсь на нього, і кожного разу мимоволі з'являються теплі, світлі слова подяки.

Останні зустрічі

С.О.Мусатов

Добре відома хрестоматійна постать Григорія Силевича Костюка як одного з фундаторів сучасної психологічної науки на Україні, засновника нашого інституту, заслуженого діяча науки, дійсного члена АПН СРСР, доктора, професора, нагородженого орденами і медалями. Та не менш величною він був і людиною — чуйною і вимогливою, простою і загадковою, поетичною і тверезо-раціональною, а найбільше — порядною і доброзичливою. Ця гармонійність вражала, важко було до неї звикнути, і я, та певен і інші, дуже ніяковіли, вперше розмовляючи з ним. І якщо при цьому думка, яку хотів висловити, ставала «кострубатою», Григорій Силевич не сердився, а навіть допомагав: «Давайте почнемо спочатку», — говорив він у таких випадках. Він умів бути вимогливим, але рідко вдавався до адміністрування. У нього краще виходило по-батьківськи зацікавлено розпитувати, радити, співчувати і підбадьорюва-

ти. А яка у нього була привітна посмішка! В такі миті він, що завжди був таким зосередженим і заглибленим у себе миттєво «повертався» з глибин думок і сміхом, гумором осявав усіх навколо.

Не любив Григорій Силович гучних вітань, підкресленої уваги до себе, а це траплялося і бентежило його до зніяковіння. У дні свого народження, а треба сказати, що в інституті психології традиційно визначними святами були 8 Березня і день народження Григорія Силовича, він з радістю приймав поздоровлення, проте категорично відмовлявся від подарунків, і вмовити його взяти хоч якусь дрібничку було неможливо. Костюк у таких випадках повторював, що для нього найкращим подарунком є наші наукові здобутки, публікації, вдалі експерименти, позитивні відгуки про нашу роботу вчителів, вихователів, цитування наших робіт іншими вченими. І це не лише слова. Він гордо і піднесено вітав кожного працівника з помітною науковою публікацією, захистом дисертації, брав діяльну участь у їх особистих справах. До нього конфіденційно зверталися навіть за порадою у складних родинних справах: радилися, чи виходити заміж за певного співробітника, чи відмовити йому. Всім він допомагав як міг, проймався і такими турботами. Цінували і любили його всі, хто тільки знав його, бодай спілкувався з ним — і технічні працівники, і всесвітньо відомі вчені. Пригадую, як змінилась, полагіднішала Лідія Іллівна Божович, коли я, зовсім незнайома їй людина, яких до неї приходило чимало і всі розраховували на її час і увагу, передавав їй вітання з Києва від Григорія Силовича та його особисте прохання проконсультувати мене з певних наукових питань. Вона не відмовила, а із свого боку, зацікавлено розпитувала мене про наші дослідження, про здоров'я Григорія Силовича. А коли прощались, сказала: «Бережіть Григорія Силовича, він наша опора і надія!».

Невпинна і, на жаль, невблаганна річка часу. Він збігає, інколи нічого вже більше не повертаючи, навіть найдорожчого — лишаяються думки про минуле, ностальгійні спогади. Та життя не знає умовного способу, хоча, мабуть, діяв

би інакше, принаймні ґрунтовніше, краще. Якби ж наперед знати... П'ятого грудня цього року Григорію Силівичу виповнилося б сто років, але вже сімнадцять літ його немає з нами. Багато що відбулося за цей час у житті країни, з кожним з нас, а світле почуття до нього не згасає, і час ніби повертається у той незабутній період, коли Григорій Силівич був поряд, і щоб зустрітися з ним, варто було тільки завітати до його невеличкого кабінету на третьому поверсі. Тут він працював останні роки після того, як залишив у 1972 році посаду директора.

Майже десять його останніх літ ми, співробітники Київської лабораторії розвитку мислення школярів АПН СРСР, були найближчими до нього, нас так і називали — «костюківці». Хоча і вимовляючи це з доволі різними почуттями — від поваги й заздрості — до невдоволення й роздратування. Усяке траплялося, а особливо, коли Григорія Силівича не стало. Однак, головне, що нам пощастило працювати працювати тоді під його безпосереднім керівництвом. І хоча очолював цю лабораторію академік Костюк на громадських засадах, як один з провідних спеціалістів АПН СРСР, уваги нашій роботі і кожному з нас він приділяв не менше, якщо навіть не більше, ніж основному його підрозділу в структурі НДІ психології. Декілька років, аж до ліквідації наша лабораторія розташовувалась поруч з його кабінетом, і спілкування з Григорієм Силівичем стало ще частішим. Він завжди був перевантажений роботою, та все ж знаходив час для бесід, наукових дискусій, навіть розмов про життєві дрібниці. Останнє, якщо вдавалося провести його додому, що ми й практикували, коли Григорій Силівич почав хворіти. Як зараз пам'ятаю, встиг показати Григорію Силівичу матеріали до свого дисертаційного дослідження, в якому реалізовано розуміння стратегій, як механізму творчої діяльності і водночас структури, яка несе відповідальність за операціоналізацію знань, їх перетворення в засоби розв'язування відповідних задач. Крім того, йшлося про формування стратегій, тобто аж ніяк не забулося про роль «добре організованої освіти».

Наставник

С.Я.Карпиловская

Воспоминание безмолвно предо мной
Свой длинный развивает свиток...

А.С. Пушкин

Вначале были рассказы о Наставнике. Затем я увидела его на Ученом совете. Выступающие говорили сложно, придерживаясь «законов жанра». Но вот Он взял слово. И сразу все стало ясно. Он говорил просто о сложном, в Его рассуждениях не было умничания. Хрупкий внешне, говорил Он тихо, погружая тебя в прозрачность своего мышления и порождение смысла.

А потом Он «поселился» рядом с нашей лабораторией. В тиши уединенного кабинета. И это было замечательно. Иногда можно было постучать к Нему и напроситься на встречу... Он кротко улыбался и приглашал к Диалогу. Всегда было ощущение нескончаемой беседы. И всегда было с Ним спокойно и уютно. Расставаться не хотелось. Однажды в

лабораторию вошла улыбающаяся Оксана Ящишин и сказала: «Только что я была у Григория Силыча, и мы пели русские старинные романсы, а потом украинские песни». Как это по-человечески. И просто красиво. К сожалению, я не была Его ученицей. И Он не был моим Учителем. Но в памяти моей души Григорий Силович Костюк живет не только своими прекрасными научными трудами, но и своей кроткой улыбкой, мудрым смирением и Щедростью, как сказал бы великий Авиценна, «продвинутого Возраста».

Спогади про вчителя

Н.В.Чепелєва

Згадуючи Григорія Силовича, я завжди пригадую першу зустріч з ним.

Після закінчення університету я прийшла до інституту психології на роботу, і дуже хвилювалася очікуючи на зустріч з недосяжною для мене людиною — всевітньо знаним вченим, психологом (психологи на наш час були для мене десь поряд з божествами). Коли я зайшла до кабінету директора, мені назустріч підвівся усміхнений, зовсім не страшний, а навпаки надзвичайно симпатичний дідусь (так я подумки потім завжди називала Григорія Силовича), який привітно розпитав мене про коло моїх інтересів, про мене.

Найбільше вразило мене саме те, що він встав мені, дівчиську, назустріч — вже на той час це була майже втрачена звичка вихованої людини. Звичайно, Григорій Силович ніколи не був таким собі добреньким дідусем, а навпаки, досить вимогливою людиною, яка вміла,

коли треба бути твердою та непохитною, особливо відстоюючи свої погляди. Але його проста, привітна, не зверхня манера спілкування будь з ким робила його надзвичайно принадним та приваблювала до себе людей.

Я буду вічно дякувати Григорію Силівичу за те, що він «вивів» мене на проблему розуміння, якою я займаюся, по суті, все своє життя, за те, що він навчив мене усьому — проводити дослідження, писати, спілкуватися, висловлювати свої думки.

Пам'ятаю, як працював Григорій Силівич з аспірантами.

Коли я приносила йому свої перші кострубаті тексти, він завжди починав з того, що казав: «Ваша робота справила на мене дуже приємне враження», знаходив щось позитивне, а вже потім додавав: «Однак у мене є деякі зауваження». Звичайно, ці зауваження були не «деякими», а досить суттєвими, однак, ніколи я не виходила від нього пригніченою, ніколи в мене не опускалися руки, навпаки, з'являлося натхнення і бажання продовжувати роботу.

Вражали ретельність та вимогливість Григорія Силівича.

Він ніколи не «пробігав» нашвидкуруч текст, а читав його дуже уважно, ставлячи на полях помітки. А вже потім разом зі мною виправляв ті чи інші недоліки, добирав вдалі вирази, редагував написане. І треба було бачити, як він радів, коли знаходилося потрібне слово, коли текст набував довшеного вигляду. Вже тоді я розуміла, як мені поталанило з вчителем, яку школу я проходжу.

Після захисту кандидатської дисертації я підійшла до Григорія Силівича і простягнула йому квіти. Він сказав: «Навіщо ви мені даруєте квіти? Квіти сьогодні треба дарувати вам». На це я відповіла: «Ви мій вчитель, а вчителям завжди дарують квіти».

Я дуже жалкую, що не можу зараз підійти до Григорія Силівича, простягнути йому букет квітів, побачити його привітно схилену голову, його приязну посмішку, почути його неповторний голос.

Творчий імпульс на все життя

М.Л.Смульсон

Сьогодні жодного психолога не здивуєш широким використанням поняття «стратегія» стосовно розв'язування задач, мислення, інтелектуальної діяльності.

А в 1967 році, коли я «зеленою» студенткою прийшла після другого курсу на практику до Інституту психології, дослідження стратегій розв'язування задач тільки розпочиналися.

Під керівництвом Григорія Силовича Костюка працювала група молодих енергійних психологів — Валентина Матвіївна Бондаровська, Валентин Олексійович Моляко і Тамара Купріянівна Горобець (нині Чмут). Костюк привіз тоді з-за кордону книгу Брунера «A Study of Thinking» («Дослідження мислення»), яку із захопленням вивчали всі, хто знав англійську мову. Сам Григорій Силович краще знав французьку мову і слідкував за відповідними публікаціями на французькій. Їх було не так багато, тому що

у франкомовній психологічній літературі тоді превалював підхід до інтелекту Ж.П'яже.

Але на початку сімдесятих (я тоді вже працювала в Інституті психології, куди мене теж взяв Григорій Силович всупереч відмові Міністерства освіти — правда, це вже зовсім інша історія, — і мала щастя відвідувати семінар Костюка з загальної психології) якимось після семінару він запросив мене залишитися, дістав із шафи якусь величезну книгу яскраво-зеленого кольору і запитав: «Ви, здається, знаєте французьку?» — «Так». — «То продивіться, будь ласка, якщо у Вас буде час, у матеріалах цього симпозіуму полеміку П'яже і Брунера. Мені здається, що це Вам буде цікаво».

У книзі були зібрані матеріали симпозіуму, який відбувся 1969 року в Парижі і мав надзвичайно модну тоді назву «Les modèles et la formalisation du comportement» («Моделі та формалізація поведінки»). В доповіді на цьому симпозіумі Ж.П'яже висловлював своє ставлення до поняття стратегії розв'язування задач.

Справа в тому, що фундатор психологічних досліджень стратегій Д.Брунер наполягав на тому, що його ідеї близькі до ідей Жана П'яже і поглиблюють те розуміння інтелекту, яке розвинене в працях Женевської школи. Це була суттєва перемога європейської психології над американським біхевіоризмом, який в обличчі Д.Брунера визнавав погляди Ж.П'яже і навіть солідаризувався з ними.

З іншого боку, важко було погодитися з тим, що, як стверджував Д.Брунер, його розуміння стратегій близьке до того, що в системі Ж.П'яже зветься операціями. Під стратегіями Д.Брунер розумів, як відомо, так звані «регулярності в прийнятті рішень», тобто певну послідовність генерації та перевірки гіпотез у процесі розв'язування задач.

В своїй доповіді Ж.П'яже висловив ставлення до стратегій досить коротко, зазначив, що «стратегії Д.Брунера це стратегії читання або відкриття, а наші (операції) — це стратегії трансформації або винаходу».

Отже, різниця досить суттєва, тому що з неї випливає протиставлення суб'єкта як машини, яка навчається,

суб'єкту як джерелу побудов» (Ж.П'яже, 1969, с. 276).

Як бачимо, Ж.П'яже в першу чергу тактовно відзначає вплив кібернетичних підходів, ідей штучного інтелекту, який безумовно відчутний в психологічних дослідженнях Д.Брунера. Однак цим не вичерпується зміст його зауваження.

Після того, як я переклала доповідь П'яже з французької, Григорій Силович висловив свою думку щодо аспектів можливого розвитку цього змісту. Це розуміння стратегій як стратегій творчих, тобто як механізму творчого процесу людини, а не відображення автоматизованої роботи комп'ютера, визначення суб'єкта активності в теорії П'яже як «джерела побудов» тощо.

Однак він зауважував, що всі ці трактування є гіпотетичними і вимагають осмислення і тривалих досліджень. «Думайте, — казав він, — тут є про що подумати. І не забувайте про роль формування, тобто добре організованої освіти».

Пізніше я прочитала в одній з праць Г.С.Костюка (написана вона була значно раніше), що без навчання вищі стадії і фази розумового розвитку, «які характеризуються системою абстрактних, узагальнених і оборотних мисленневих операцій (Ж.П'яже), взагалі не виникають» (Г.С.Костюк, 1989, стор. 85).

Я встигла показати Григорію Силовичу матеріали до свого дисертаційного дослідження, в якому реалізовано розуміння стратегій, як механізму творчої діяльності і водночас структури, яка несе відповідальність за операціоналізацію знань, їх перетворення в засоби розв'язування відповідних задач. Крім того, йшлося про формування стратегій, тобто аж ніяк не забулося про роль «добре організованої освіти».

З чимось Григорій Силович погодився, з чимось — ні. Я зберігаю як одну з цінних реліквій невеличкий папірець із зауваженнями Григорія Силовича, делікатно сформульованими у вигляді запитань.

Значно пізніше висловлювання Ж.П'яже і коментарі Григорія Силовича Костюка дали мені поштовх для ана-

лізу співвідношення між винаходом і відкриттям, який я проводила у зв'язку з дослідженнями винахідництва і розв'язування винахідницької задачі, побудовою системи відповідного інтелектуально-творчого тренінгу.

Безцінними ці коментарі є для мене зараз, коли я досліджую проблеми інтелектуального розвитку молоді, тобто інтелектуального розвитку в тому віці, коли за теорією інтелекту П'яже інтелект і інтелектуальні процеси вважаються цілком сформованими. Григорій Силович Костюк умів надати людині творчий імпульс на все її наукове життя.

Особистість, Вчитель

Г.Долінський

Г.С.Костюк належить до людей, про яких кажуть: Особистість, котра живе в нас, його численних учнях.

Зустрічі з Григорієм Силовичем полишили глибокий слід в душі кожного з його аспірантів, співробітників. Чим полонив нас великий Вчитель? Своєю гуманністю, любов'ю до Життя, до людей, вірою в нас, мудрістю й чистим-чистим сумлінням. Він ніби вивищувався над буденною метушнею, культурою стосунків, створював навколо себе поле тягіння до скарбів мудрості. Григорій Силович мав серце відкрите для всіх, хто з ним спілкувався, і ще — ту добру, щирю посмішку, дарунок і орієнтир усім навколо.

Пригадую його розповіді про наукові здобутки співробітників, як він радів успіхам своїх аспірантів В.Андрієвської, Г.Балла, О.Проскури.

Григорій Силович був нашим Вчителем. Його семінарів ми очікували, як

великих свят, це була неповторна можливість доторкнутись до енциклопедичних знань, до відточеного способу мислення, до джерела мудрості Вчителя. Його тиха, лагідна мова, її витонченість, інформативність, переконливість зачаровували.

Вражала обізнаність Григорія Силовича зі світовою культурою, зокрема з чеською. В пам'яті зберігаються не лише його роздуми про «Велику дидактику» Я.А.Коменського, але й знання чеської історії, діянь вождя чеської реформації Яна Гуса. Пригадую бесіду Григорія Силовича з чеським психологом проф. Й.Лінгарттом на з'їзді психологів у Тбілісі (1971), його обізнаність з працями чеських вчених. На семінарі Григорій Силович якось зауважив, що Ж.П'яже видає більше наукових праць, ніж цілі наукові інститути. Лише згодом з'ясувалось, що ці слова стосуються і нашого Вчителя.

З плином часу ім'я Г.С.Костюка бачиться поряд з іменами великих психологів-гуманістів ХХ сторіччя К.Роджерса, В.Франкла, котрі вчили людей самовдосконаленню, закликали зберегти Життя на Землі.

Саме таким був і наш незабутній Вчитель.

Ми, учні Григорія Силовича, котрі працюють в інших країнах, вважаємо за обов'язок ознайомлювати тутешню психологічну громадськість з науковою спадщиною нашого Вчителя, видатного українського психолога, засновника і першого директора Інституту психології НАПН України академіка Г.С.Костюка.

Т.С. Костюк

як наставник аспірантської
молоді НДІ психології

В.В.Рибалка

У 1974 році до аспірантури НДІ психології МО України прийшло нове поповнення. Тодішніми аспірантами-першокурсниками інституту стали В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, Н.В.Чепелева та автор цих рядків. Нам дуже пощастило — плановий методологічний семінар для аспірантів вів сам академік Г.С.Костюк, видатний, всесвітньо відомий вчений, фундатор першого в Україні психологічного інституту. Особливо вразив і надовго запам'ятовся усім нам ясний і доступний стиль викладання Григорієм Силовичем найскладніших проблем психологічної науки.

До них відносились принцип розвитку у психології, філософські і психологічні аспекти особистості, різноманітні питання загальної та педагогічної психології, психології праці, історичної психології, розробці яких Г.С.Костюк присвятив десятиліття напруженої творчої праці.

Назавжди запали в душу доброзичливість, мудрість патріарха української психологічної науки, теплота його ставлення до наукової молоді інституту. Григорій Силевич любив молодь, пестував її, опікувався нею, піклувався про її професійне становлення, практично допомагав їй. Ніколи не забудеться коротенька, на чверть аркуша, але така дорога записка, яку Г.С.Костюк як член редколегії написав, рекомендуючи нашу, підготовлену разом з В.М.Бондаровською, статтю до журналу «Вопросы психологии». Для мене це була перша велика стаття до провідного психологічного видання.

І коли через декілька років я захищав кандидатську дисертацію, то в атмосфері хвилювання, емоційного напруження таким необхідним і дорогим наприкінці захисту був дружній, тихий, але багатозначущий потиск руки Григорія Силевича, його теплий і променистий, зігріваючий і піднімаючий душу погляд.

Для мене це стало майже єдиним, що залишилось на спогад, закарбувалось у пам'яті від того моменту.

Перечитуючи конспекти тих аспірантських семінарів, записи виступів Г.С.Костюка на Вчених радах Інституту, доповідей на конференціях і з'їздах, його фундаментальні праці, відчуваєш атмосферу наукового спілкування з мудрою могутньою творчою особистістю, живе дихання української психології, яка зростала за його безпосередньої активної участі, завдяки чому був накопичений величезний творчий потенціал нашої науки, і в наш час відбувається її бурхливий поступ на користь України.

Григорій Силівич Костюк

у портретуваннях звіддалеки

Григорій Аврахов

Жовтень 1953-го зачався для мене крутим (і болісним) переломом невблаганної долі. Успішно здолавши нелегкі конкурсні перегони, а надто — штучні бар'єри затяжних недоброзичливців моїх, таки розпочав навчання в аспірантурі Науково-дослідного інституту педагогіки (за спеціалізацією «методика викладання літератури»). Звільна ставалось не так полохливе входження в передпокої храму науки, як зацікавлене впізнання іменитих людей науки. І перше назабутнє враження справив на мене, малотямущого селяка «з глибинки», український психолог Григорій Силівич Костюк. Тішило впізнання шляхетної інтелігентності відомого науковця, що так пасувала до його титулів: члена-кореспондента (а спогодя — дійсного члена) Академії педагогічних наук Російської Федерації, професора, керівника Науково-дослідного інституту психології України. Дізнав і те, що він — автор

кількох публікацій, представлених у нашій «об'єднаній» бібліотеці двох інститутів, розташованих в одному будинку, тільки на різних поверхах. І високості титулів, про які ледве чути міг, і друковані книги «живого» автора справиляли на мене благоговійне враження. Ще б пак! На весь філологічний факультет криворізького педінституту, де я здобувати мав високу освіту, значився тільки один доцент (Ровда).

Було ще два чинні стимули мого виняткового інтересу до Григорія Силевича як стійкого авторитета в галузі психологічної науки, що тільки від середини 40-х років почала активно впроваджуватися в навчальні програми. Усе ще давався взнаки дикий погром педології, що на десятиліття пригальмував розвиток людинознавчих галузей фундаментальної науки. А знателюбне учительство шукало (незрідка самотужки) тривкої опори навчального процесу на вікові психологічні особливості підопічних. Дошукувало бодай наукової пропедевтики з питань раціональних осягань виховного впливу на особистість. Спрагло всотувало досяжні загальові публікації з проблем психологічно-вікового підґрунтя практичної методики викладання. Особливо — предметів гуманітарного циклу.

Отим бо чи не першорядною лектурою пошукача прозеліта були праці Григорія Костюка «Психологія в середній школі. Методичні вказівки» (1948), «Здібності та праця людини. Стенограма публічної лекції» (1950), «Нариси з історії вітчизняної психології XVII-XVIII століть» (1952). А з виходом систематичного курсу «Психологія. Підручник для педагогічних вузів» (1955) гоїним потоком уляглися в записники, а відтак — у свідомість нові для мене психолого-філософські поняття, концептуальні терміни, як-от: «розуміння сутності людини», «про природу переконання», «про природу сумління», «поняття людини, людської особистості»...

Пильну увагу до Григорія Силевича стимулювали ще й кривдні обставини, сказати б, приватного життя. Ще від конкурсних екзаменів стало ясно, що керівництво відділу методики літератури категорично проти зарахування мене

до аспірантури. Мовляв, нездатен, непідготовлений, ба навіть «розово відсталий». Останній спротив чинився на іспиті з методики. Яких тільки неподобств уживалося, аби поставити негативну оцінку, оскільки й найнижчий позитивний бал забезпечував мою перемогу. Але вчинити розправу було їм не під силу.

На противагу екзаменаторам, я мав за плечима 8 років педагогічного стажу, пройшов чи не всі щаблі посадових «рангів»: од учителя початкових класів двокомплектної сільської школи до завідувача районним відділом освіти. Можливо, не блискуче, але вправно відповідав на каверзні запитання; відбиваючись від колючих кпинів про мою «неочитаність» у фаховій літературі, назвав праці відомих методистів — од Т.Ф.Бугайко, М.О. Рибнікової, В.В.Голубкова до авторів поважних книг, присвячених вивченню конкретних письменницьких імен, особливо російських класиків: од Пушкіна, Гоголя, Некрасова до Шолохова. Ставити непрохідну «двійку» було невміч. Тільки ж затята протидія моєму навчанню на цьому не припинилася. Заповзятий рішенець керівника відділу був категорично суворим: новооб'явлений аспірант до наукової праці нездатен і рано чи пізно буде відчислений як «непідходящий».

А суть у тім, що на єдине місце аспіранта за спеціальністю «методика викладання літератури» планувалася інша особа. Отож до мене була задіяна система щораз дошкульніших моральних тортур, спрямованих на витіснення.

Спромоглися добачити в мені не просто фізичну невносправність, а й вроджений гандж розумовий, що вказує себе, — навіть з портрета. І якби, мовляв, горопашний невдаха був начитаний у фізіогноміці, міг би побачити все те, у дзеркало глядячи. Беззахисність підневільної жертви і неспроможність боронити свою честь тільки додавала втіхи коїти моральний поглум.

Агресивною супржницею критиків виступала й номінально значима на відділі «молодшим науковим співробітником» тлуста спокусниця-одиначка (назвемо її Фійоною). Про виконувану нею роботу на засіданнях відділу

ніколи не йшлося. Зате всяк час дуднів її плюгавий лемент про мою ідеологічну «некомпетентність», ба навіть «розумову відсталість». Цьому сприяла надмірна пристрась зачасто скликати засідання (домашні та виїзні), щораз формулюючи схоластичні — до глупоти — надумані «проблеми» (на взірець того, яке значення висловів К.Маркса про «критичну критику» для становлення й розвитку методичної науки).

Завсюдно першим, хоч були аспіранти другого-третього років навчання, викликався я, аби тут же піддати на глузи. Не чув про основоположне вчення архієпископа? Святотатство й політична сліпота! А завчасу нашпигована Фіфайона, нітрохи не вибираючи огудні ярликування, чинила дикий поглум. На що завідувач зловтішно посміхався, а старші віком безмовні фігуранти ніяково хилили сиві голови. Ніхто ж бо не смів бодай словечком перечити агресивно помстливому «кумиру». Копійному зліпку люджерної системи, густо замішаної на пароксизмах взаємопоборювань, скаженого поглину людської одності. Так виглядають сьогочасні потрактування давноминулих подій та лицедіїв. А тоді...

Не знав, не знаходив способів, як боронити особисту гідність. З чого почати? Яким способом одстояти мрійне право навчатися, не звівши нанівець власну потугу резистансу?

Мені жодним чином не властиві були самозамилування, а гострий критицизм власних малоспроможностей сягав подеколи до крайніх меж. Геть усе давалося мені тяжким, виснажливим трудом: аж до нестямку. І коли ширити стали пустоголові розбрехи про «розумовий незлад», мовбито діагностовану в мені хворобу *atrophia cerebri*² (доставали і такий гандж), — то навіть дикі обмови не полишав без реагувань. А раптом...

У болючих роздумах об цім пригадалися давнезні (ще з малецтва) докори мамині: «Не сутуль плечі», «Голову не вішай», «І на молитві стоячи, не колінкуй усердно: Господь

² Зменшення мозку.

наш не любить облястят хитрувань»... Подумалось: може, у тім кособоченні виказувала себе, кажучи маминим словом, «розмислова невстріливість»? Знову вчитуюся в потрактування Григорієм Силовичем зовнішніх прикмет розумової достатності (чи недорозвитку) особистості. І не знаходив жодних підтверджень неповносправності: в дзеркалі та за дзеркаллі.

А тим часом дикі «наїзди» сягнули неймовірного. Давати «здачу», як то належить, не було резону. Хоч явно гасла надія пригальмувати нашестя сумлінним трудом, ретельністю виконання доручень. Натомість згущалися приємки безнадії, що межували з відчаєм. Зріло бажання вчинити демарш: гострим словом виказати всю правду, щоби тут же зозла грюкнути дверима. Хоч усвідомлював, що саме такого «ісходу» настирно домагалися недоброзичливці. А золотиста мрія скінчити аспірантуру, віддатися науковому пошуку, чим жив, на що без жалю швиргнути насмів геть увесь прагматизм родинного затишку, розпродав за безцінь якісь речові достатки... Де вона, всевладна мрійність реалізувати себе, окошитися має?..

Природним було шукати захисту в проф. Сави Христофоровича Чавдарова, якого заповажав од першого побачення. Тільки ж Сава Христофорович не мав (бо не хотів мати) реального впливу на конфліктні ситуації, тут самовладно господарила парторг Барісова. Було навіть рекламовано, хто перебував під щільною опікою парт-дами.

Тоді й назріла спасенна думка податися до Григорія Силовича. Не рятунку шукати, а мудрого совіту, батьківського напуття (хоч званий **батьком** лишень на 23 роки випереджав мене. І на цілу епоху — розумом та хистом)...

Завбачно, наперед обдумав кожен штрих майбутньої розмови. Аби все дізнати за максимальної ощадливості часу.

Григорій Силович без жодних подивувань люб'язно припросив сісти і весь обернувся в слух. Тамуючи своє ніяковіття, питаю, чи може наукова психологія «вчислити» на перспективу розумову достатність (чи неповносправність) особи? Здатність (або нездатність) до інтелектуаль-

ної праці? Кількома фразами окреслив ситуацію, в яку потрапив.

Учений подивовано спитав: «Хто зважився робити такі немилосердні присуди?». Називаю ім'я завідуючого.

«А науковий керівник хто?»

«Мазуркевич, Олександр Романович».

Господар посміхнувся самими куточками вуст. Сказав, що фізіогноміка — доволі химериста наука. Історія знає аж скільки посоромлених оракулів, що самопевно відмовляли майбутнім знаменитим особистостям у будь-якому, навіть ремісничому хисті. Обачливий фізіогном запевне свідчити має розумову відсталість, якщо вона явно прописана вродженими вадами фізичного, фізіологічного планів. Проте й видима неповносправність тілесного не виказує суто розумового ганджу.

Висловив певність, що вибір дисертаційної теми про Лесю Українку не випадковим був, поскільки високе ймення це не надається для кон'юнктурного «зиску» і менш усього — легко досяжного результату. Поскілки в спадщині загалом, навіть у тісному колі визначених шкільною програмою високих напрацювань акумульовано таку глибинну мудрість, життєву філософську осмисленість людської психіки, мотивів поведінки, переливів звичайного, здавалося б, побутовізму в несподівані одкровення й пророцтва. Тим більше подивувала вченого моя гостра вражливність на чісь немудре слово, підступну кривдність намірів та дій. «Ну чому б вам, — сказав, — уже обізнаному з вершинами творчості Лесі Українки, не погукнути до трунарів Мавчиним словом: не хороніть завчасу, бо я живий...» Тої ж миті підхоплюю цитацію давно вкарбованого в пам'ять:

Ні! Я жива! Я буду вічно жити!

Я в серці маю те, що не вмирає!

Григорій Силович: «А чи завважили те, на чію осудну репліку крилато вистрелила Мавка?»

Мусив знітитися, бо не збагнув контекстну значимість ситуації: спричинком бурхливій реакції був жорстокосердий вердикт Марища: «Ти нежива». А коли «Той, що

в скалі сидить» спробував захищати свій «резон»: «По чім ти знаєш те?», Мавка виказує, за словом ученого, імперативну максиму досягнення мети:

По тім, що муку
свою люблю і їй даю життя.
Коли б могла я тільки захотіти
її забути, я пішла б з тобою.
Але ніяка сила в цілім світі,
не дасть мені бажання забуття.

Григорій Силович: «Полюбити власну ідею-муку і не схибнути на жодних випробах життя — то уділ максималістів, які власноруч творять себе. Поправні американці багато настарали квазіафористичної всячини, але в однім (звичайно, не єдиним) вислові стали провидцями: *self made man...*»³

Григорій Силович не тиснув на паралелі очевидного: говорив делікатним натяком. І дуже влучно. Не поминув і солідарних з Марищем мізантропійних русалок водяних, прислужливих у злі болотяних блукальців...

Уже вкотре пориваюся встати, сигналізуючи кінець уроків. Та Григорій Силович жестом припрошує сидіти. Об'явилося, що ми ще й земляки степової Єлисаветградщини: він — з Гайворонського, я — з Червонокам'янського, пізніше влитого, як і було передніш, в Олександрійський район. Радив поцікавитися, звідки походить Кіндрат Сторчак.

«Бо не чужа чужаниця він. Не загнане вітром переко-типолое... Повірте, загаристий гонитель ваш по-чорному заздрить молодечі неофіта, чіпкій настирності до знань, і цілковито можливим осягам таки й наукового сенсу. Адже любов до муки своєї, як об'єкта прикладання всіх зусиль — фізичних і розумово-духовних, — сприятиме знаходженню себе в собі... Ми прикладати сміємо поезійну всезагальність мовленого Лесею Українкою до вузької конкретики життєвих ситуацій, хоч міра ця — космічно глибока: на всі часи. Цілокупний континуум взаємозаперечних станів та

³ *self made man* — я сам зробив; людина, що всім зобов'язана, собі самому.

переходів одних реалій в інші... Хто сьогодні категорично заперечити може, що не доведеться зверхнику нинішніх ситуацій шукати підмоги в колись зневаженого неофітянина. Як об тім сказано в proverbіальній сентенції стосовно занехаювачів криниць. Існує невідомо закономірність узалежнення провинця від колишньої жертви. І не тільки в приємках кримінального злочинства...».

А посміхнувшись, додав: «Не відмовте посильною підмогою, коли те станеться. Бажаю стійкості (і стійності), колего!»

І в тому «колего» було скільки щирої ласки і гойного трунку, яких стачило на десятиліття. Час від часу ставав до уявних перемов із Григорієм Силовичем. І знаходив розраду.

На певнім часовому зрізі до Ніжина, де я працював, завітала Есфір Марієнгоф із проханням від Кіндрата Марковича забезпечити вступ її доньки до Безбородьківського ліцею (тоді ще діяло жорстке свавілля «не пуцать»). І хоч запевне знав, що Ніжинський педінститут намислений яко трамплін до Києва, відмовити не зміг. Бо не дозволило провидне напуття Вчителя.

На тім стою.

Мой

Т.С. Костюк

Э.И.Дранищева

«...Вы произошли от Силы,
Ну а мы потом произошли от Вас»

*(из стихотворения Григорию
Силовичу Костюку от психологов
на посвящённой ему юбилейной
сессии Учёного совета Института
психологии)*

Я пришла в институт психологии с безумно смелой мыслью — поступить в аспирантуру. Безумной смелости хватило на то, чтобы подняться на площадку этажа, где находился этот институт. Там я стала в угол: смелость закончилась, наступило отрезвление. Слева от меня трое аспирантов обсуждали прошедший семинар. Справа разговаривали два сотрудника: один из них рассказывал о конференции психологов.

Я стояла и пыталась понять, что же делать? Меня наполнял другой мир. Не только тот, который был виден, если

смотреть со стороны: благополучная семья, муж, сын, работа, которая нравиться и с которой я справляюсь. Да, это был мой мир. Но наряду с ним существовал и другой мир, тоже мой (связанный с моей работой с преступниками) — беспокойный, в какой-то мере даже страшный, несовместимый с нормальной жизнью. Но работа в этом мире необходима, потому что само его выделение и отделение от всего остального большого мира было условием благополучия этого большого мира жизни людей.

Как придти и не испугать своей «преступной» темой нормальных людей? Как всё, что меня беспокоит, объяснить им? Я чувствовала себя человеком, который сейчас зайдёт в хороший, благопристойный дом и начнёт говорить о неприличных и о грубых вещах, несовместимых с нормальными человеческими отношениями и порядками.

Как суметь объяснить, донести, что эти темы надо тоже изучать? Как убедить, что изучение этого «средоточия зла», этих детей и молодых людей, закрытых в спецшколах и колониях, необходимо для общества, что это неправильно — надолго и наглухо изолировать их общества? Что огрубевший и ожесточившийся в преступной среде молодой человек с ножом конкретно встанет не перед обществом или коллективом, а перед беспомощным безоружным прохожим на улице. Я чувствовала, что годы работы с бумагами под грифом «секретно», с людьми, изолированными от общества и тоже как бы носящими на себе гриф «секретно» (т.е. «изоляция») закрепили в моём сознании невозможность смешивать этот мир с миром нормальных людей. Я ощущала себя беспомощной в своём стремлении, зайдя к человеку, обладающему, как мне представлялось, властью над всей психологической наукой в Украине — директору Института психологии — объяснить ему необходимость того, чтобы в работу института включить тему о несовершеннолетних преступниках.

Отступать некуда, я заставила себя зайти в приёмную директора института и не успела оглянуться и что-то сказать, как секретарь меня завела к директору и усадила в кресло около его стола.

Я медлительна, и тут растерялась. В этой скромной, но изысканно-интеллигентной обстановке с её необычайной атмосферой аристократичности духа, строгой классической науки такой неуместно-несовместимой показалась я себе с принесёнными мною сюда и нарушающими все нормальные и правильные каноны жизни этими понятиями — преступления, преступная личность, воровки-рецидивистки, причины жестокости преступниц. У меня было чувство, что я оскорблю, запятнаю, обижу этот прекрасный мир вокруг сидящего передо мной человека. Отступить было некуда, да от себя и не уйдёшь. Я собралась духом и, бросаясь в пропасть, выпалила: «Я работала в женской колонии с женщинами-рецидивистками, теперь работаю в уголовном розыске Киева с подростками-правонарушителями. Я хотела бы изучать психологию подростков-преступников и понять причины отклонения их от нормы. Вся литература по этой теме — юридическая: как и по какой статье кодекса наказывать правонарушителей-подростков. А ведь чтобы понять причины преступности и организовать её профилактику надо хорошо знать психологию этих людей».

Григорий Силович откликнулся в ту же секунду. «Конечно, тема, которую Вы назвали, — нужная и давно назревшая». И чуть помолчав, добавил: «Вы знаете, что все темы, так или иначе связанные с проблематикой правонарушений или правонарушителей, должны идти под грифом «секретно» или «для служебного пользования»? Я категорически против того, чтобы в нашем институте велись работы под грифом секретности». Далее он сказал, что процессы, которые происходят в обществе, надо исследовать объективно и освещать их в открытой печати — научной, публицистической и др.; результаты исследований должны быть доступны всем — это условие и основа правильного развития и устройства демократического общества и защиты от всех покушений на справедливость и демократизм, которые нередко скрываются за засекреченными постановлениями и «добавлениями» к правовым нормам.

И только позже, знакомясь в печати с открытыми материалами о репрессиях, нарушениях правовых основ государства, извращениях правовой политики и практики работы госучреждений, я поняла, почему так чётко и решительно Григорий Силович отстаивал открытость исследований и публикаций: в такой позиции был его маленький фронт, проявление его активной позиции в борьбе за восстановление в нашем обществе правды и демократии.

Позднее, уже в аспирантуре, мне неоднократно приходилось беседовать с Григорием Силовичем по проблемам моего исследования. Особенно ценными были его комментарии и советы, когда я встречалась с ним, возвратившись из колонии МВД для несовершеннолетних правонарушителей с материалами для диссертации. Возвратившись из «запредельного мира» мне было очень трудно соотносить материалы изучения колонисток, отправленных в колонию за правонарушения, отказ учиться в школе, беспорядочные половые связи и т.д. с традиционно-привычными формами научных материалов. Мои материалы никак не вписывались в обычные рамки. Возможно, во мне говорил бывший сотрудник милиции и юрист по образованию, для которого главные — вина подростка, её доказанность и отсюда — доказанность преступности и аморальности личности подростка и обязательность наказания. И для меня было удивительно, КАК в этом разговоре принимал участие Григорий Силович. Самым удивительным была та неожиданная для меня свобода, с которой Григорий Силович разбирался в моём материале, который я сама с простодушным научного неопита считала невероятно сложным, необычным, исключительным. Я говорила о подростках-преступниках с таким пафосом! Григорий Силович начинал говорить, и эти преступники превращались в обычных девчонок. И главное — они и в МОИХ глазах превращались в этих обычных девчонок со своими историями жизни до колонии и теми временами, когда они ничем не отличались от других детей.

В чём была магия речи Г.С.Костюка?

Очевидно, во-первых, это включённость в собеседника. Его включённость была удивительна. Чувствова-

лось понимание им всех оттенков речи собеседника, оно читалось в его глазах, в кивании головой. Ощущался его полный контакт с собеседником. А ведь как это было дорого, когда то, что важно для тебя, понимает и, может быть, разделяет другой человек! За время моей работы в психологии приходилось не раз беседовать с людьми, достигшими в этой науке высот. И нередко бывало так: человек говорит с тобой, но он не спускается со своих высот, со своего пьедестала; он снисходит до разговора с тобой, но он никогда не забывает о ценности своей личности в своём высоком статусе.

Во-вторых, магию Григория Силовича также составляло то обстоятельство, что при беседе он не просто был включён в рассказываемый материал. Чувствовалось, что он не просто слушает, поглощает информацию, а слушает именно как психолог, как учёный, как научный руководитель. Реплики, которые он подавал, меня просто потрясали: он не только воспринял то, что слышал, он мгновенно уже и переработал это применительно к задаче, стоявшей передо мной как перед исследователем. Он находил тонкие и точные аспекты в исследовании, которые до этого не приходили мне в голову. Будучи названными Григорием Силовичем, эти аспекты сразу же уже казались само собой разумеющимися, такими уместными и естественными, что и самой уже было невозможно поверить, что ещё минуту тому назад я не знала и не подозревала, что эту деталь моего научного материала можно вот так чуть-чуть повернуть, и она заиграет всеми цветами радуги: и эта цифра или этот факт окажутся настолько разносторонне значимыми и показательными.

Чем больше проходило времени, тем дальше от нас — аспирантов (а позже сотрудников) становился Григорий Силович. Это не было отчуждение или формальное дистанцирование от человека, занимающего директорский пост в институте. Чем больше распробовывали мы тяжкого (если работать добросовестно) научного хлеба, тем лучше понимали цену работ Г.С.Костюка.

В интимной обстановке продумывания и организации молодым научным сотрудником своего исследования

(работа над самой идеей, над претворением основных теоретических положений в методические приёмы) постигались не только трудности подбора методов, адекватных научной идее работы. Перед человеком раскрывалась множественность выбора вариантов путей, где и быстрота получения научных результатов, и значимость выводов, их надёжность зависела от научной добросовестности работника: никто, кроме него, не может контролировать и оценивать его собственный выбор путей, ход исследования и плату за него (варианты временных издержек, варианты, требующие разного по величине умственного и физического напряжения, за которым, в свою очередь, всегда стоит разная степень добросовестности в работе и «выкладывания себя»).

С приобретением научного опыта и «научным взрослением» становились различимыми в работах Г.С.Костюка конструкторы, из которых состоит научная работа.

И отношение к работам Григория Силовича становилось уже не таким, каким оно было, когда мы читали эти работы первый раз и старались понять и запомнить их содержание. Со временем выработалось умение «видеть» и понимать особенности стиля изложения материала в научной публикации — статье или монографии, и, в частности, в работах Григория Силовича. Одновременно с этим наступало прозрение относительно содержания и стиля своих работ. И в том, что совсем недавно в своей статье казалось таким умным и хорошим, вдруг проступали, становились чётко и беспощадно видны недостатки стиля и беспомощность новичка. Мы, я и моя подруга, аспирантка Кристина Копыстьянская, так страдали от нарастающего понимания несовершенства своих работ!

Тексты работ Г.С.Костюка, например, по сложной проблеме психологии понимания не только обретали для нас с течением времени и с изучением психологических работ более глубокий смысл. С приобретением опыта работы становился виден стиль работ Григория Силовича и теперь уже можно было оценить простоту и ясность текста, которые, в

сочетании с большой сложностью рассматриваемой психологической проблемы, казались невероятными. Но простота и ясность были, и сложный смысл текста становился понятным. Он «приближался». Но одновременно с этим приходило понимание степени талантливости автора — Г.С.Костюка — как учёного и литератора и огромного расстояния до него как до Личности и до Учёного.

Поразительный парадокс: вместе с этой отдалённостью и дистанцией продолжало существовать ощущение личности Григория Силовича как человека близкого и доступного. И где-то в глубине души — то, о чём как-то суеверно не говорилось, но чётко и определённо чувствовалось — незаменимого.

Когда прошло много лет, и к столетнему юбилею Григория Силовича вышел сборник воспоминаний его учеников и сотрудником, я с радостью в душе читала о том, что, оказывается, у каждого, кто был знаком, работал с Григорием Силовичем был свой, глубоко личный и интимный процесс понимания этой личности и формирования отношения к нему. Каждый отмечал «свой путь» к Г.С.Костюку: не внешнюю сторону — успехи или другие вехи бытия, а именно влияние личности Григория Силовича, внутренний «межличностный» долг и свой личностный рост под влияние этого диалога.

О том, как Григорий Силович работал с аспирантами, опубликовано немало их воспоминаний. Я же расскажу об очень нетипичном случае.

В шестидесятых годах ещё продолжалась практика засекречивания всего, что имело хотя бы косвенное отношение к сведениям о преступности. Служебные документы, даже научные публикации — тексты докладов, статьи, брошюры, книги изымались из общего пользования и хранились под грифами «для служебного пользования», «секретно», «совершенно секретно». Не только цифры, касающиеся количества и категорий совершённых преступлений, а вообще любые тексты, содержащие сведения или упоминания о существовании в государстве преступности, совершении преступлений, не пропускались в открытую печать.

На первом курсе аспирантуры мне была оформлена необходимая справка о допуске к секретным материалам. Оформление этой справки было достаточно долгим и хлопотливым делом. Практически она нужна была для разрешения органами МВД поездок в колонии для несовершеннолетних правонарушителей, которые в то время в Украине ещё находились в ведении Министерства внутренних дел. После оформления первой поездки в колонию в г. Львов, командировки в остальные колонии оформлялись уже «автоматически»: в отделе колоний МВД для несовершеннолетних меня уже хорошо знали. В то время я была одна «штатская» аспирантка на всю Украину, которая занималась правонарушителями-подростками, содержащимися в колониях. И документ о допуске уже не был нужен. Эта справка лежала два или три года без применения, как вдруг в спецотдел, который мне её выдавал, пришла комиссия с проверкой правильности оформления и сохранности документов с грифом «секретно» и документов о допуске к ним. Я кинулась искать справку. Её нет. Вот нет и всё. Сейчас, в теперешнее время трудно объяснить и трудно представить, что такое означает в пятидесятые и шестидесятые годы потерять документ с грифом «секретно».

Тот негатив, который в течении долгого времени формировался и накапливался в обществе в связи со сталинскими репрессиями, формально уже как бы был уничтожен и политической амнистией в пятидесятых годах, и многими постановлениями правительства об изменении подходов к решению вопросов, где раньше были искажения, с демократизацией и гуманизацией этих подходов. Но этот общий подход ещё сохранялся в органах МВД, и это очень чувствовалось.

Состояние моё, в которое я пришла после обнаружения пропажи документа, описать невозможно. Это была пропасть. Это был конец света. Это было такое, что невозможно представить.

Да, материал для диссертации я собрала, диссертация написана. Её не отнимут. И не запретят — на дворе другое

время. Меня до смерти не убьют. Остальное как-нибудь переживу. Но я хорошо знала, что по правилам того времени за утерю секретных документов должен был отвечать не только непосредственный виновник утери, а и его начальник, чья подпись стояла на ходатайстве о выдаче допуска, т.е. директор института Григорий Силович Костюк.

Ощущение, что я подвела Григория Силовича и что у него из-за меня будут неприятности, было невыносимо. В моей жизни раньше не было таких ситуаций — чтобы я так подводила людей. Людей, которые были воплощением доброты, гуманного отношения к другим и понимания других людей. Это чувство по отношению к Григорию Силовичу было не у меня одной, а у всех окружающих.

В институте было немало людей, которые были уважаемы в коллективе. Но применительно к Григорию Силовичу это уважение всегда было окрашено нежностью. Я разговаривала с разными людьми и много раз убеждалась, что люди разного возраста и социального положения, с противоположными чертами характера — все они чувствовали именно нежность. Позже я неоднократно думала о природе этой нежности. Это чувство соседствовало и уживалось с огромным уважением к Григорию Силовичу как учёному и крупному деятелю науки. Оно не мешало воспринимать его как очень значимую личность.

Оно было интересно именно тем, что его испытывали и молоденькие аспиранты — юноши и девушки, и учёные, и преподаватели — профессора и доцента — все эти люди разного возраста.

Вызов явиться в комиссию уже передали третий раз. И я, почти теряя сознание от страха и стыда, пошла на приём к Григорию Силовичу.

В приёмной я поймала себя на том, что уже давно сижу на стуле в углу и пропускаю мимо себя в кабинет директора всех посетителей. Неотвратимость объяснения подняла меня и я, дождавшись выхода очередного посетителя, шагнула в кабинет директора, как на казнь.

Я села в кресло у стола. И сразу бросилась в холодную ледяную воду, отрезая себе все пути к отходу и затягива-

нию наступления моего позора: «Григорий Силович! Я потеряла справку о допуске к секретным документам!»

Он задумался:

— Везде искали?

Сто раз всё обыскала. Только паркет не вскрывала.

Он помолчал. Не было похоже на то, что он рассердился, зол. Скорее огорчён. Спокойно, как-то печально сказал:

— Ну, давайте подумаем, как быть.

Опять помолчал. Потом вздохнул и сказал:

— Напишите снова такую же бумагу с теми же исходящими номерами и датами.

Не смея верить в своё счастье и боясь, что я что-то неправильно поняла, я растерянно выдохнула:

— Что? Как это?

Григорий Силович раздумчиво ответил — то ли мне, то ли себе:

— Утерян же не секретный документ, который содержит закрытые сведения. Утраты никаких содержательных данных нет. Это лишь свидетельство о том, что такому-то человеку можно ознакомиться с закрытыми сведениями. Это как бы Ваша характеристика о том, что Вы серьёзный человек, которому можно доверять.

И улыбаясь одними глазами добавил:

— Ладно. Подтвердим ещё раз Вашу серьёзность и надёжность. Продублируйте справку с данными соответственно журналу выдачи утерянной справки.

Как человек, приговорённый к казни и вдруг неожиданно получивший помилование, я, не помня себя, вышла из кабинета.

Секретарь мне опять напомнила, что меня разыскивает проверяющий.

После того, как девочка в канцелярии срочно оформила для меня этот документ, я пошла его подписывать к Григорию Силовичу. Сейчас он подпишет и я вихрем рвану к проверяющему.

Костюк подписал, протянул мне, но вдруг, не отдавая мне документ, стал внимательно его рассматривать. Потом как-то неуверенно и недовольно сказал:

Очень уж эта справка новенькая. Аж блестит как новый пятак.

И только тут я будто прозрела. Да, это был именно новенький пятак. Снежная белизна нового бланка, свежие краски и отблеск печати. Даже чувствовался какой-то запах типа типографского.

С помощью моей и девочки из канцелярии справка очень быстро приобрела нужный вид.

Ещё две минуты заняло предъявление её проверяющему и процесс его удостоверения в том, что данный документ в наличии имеется соответственно регистрационному журналу. Всё было в порядке.

Сильное нервное напряжение не прошло даром. Более двух недель мне ночью снились кошмары: отсутствие справки, допрос в спецотделе, но главной причиной сильнейшего отчаяния было тягостное чувство моей вины оттого, что из-за меня у Григория Силовича будут неприятности.

Никак и никогда не расплатится за эту доброту и прикосновение к глубине, Личности оставаясь в вечных должниках и страдая (как всегда страдало человечество) от невозможности удержать человека на этой земле, смириться с его уходом.

Муж науки: пріоритети та цінності

Є.П.Верещак

Гортаю, перечитую і замислююся над Матеріалами III-го з'їзду Товариства психологів України, приуроченими до 100-річчя від дня народження академіка Г.С.Костюка. Невблаганно летить час. Вже й 10 авторів, чиї спогади про Григорія Силовича було надруковано в тих Матеріалах, пішли з життя. І це лише ті з них, котрих я добре знав. Отже, як не гірко про це говорити, людей, котрі під його керівництвом вчилися, працювали або хоч знали, дедалі стає все менше. Така вже доля людського роду на цій землі. Саме тому кожен спогад живого сучасника Григорія Силовича, чиє ім'я носить тепер Інститут психології АПН України, має непересічне значення як для збагачення історії нашої психологічної науки, зокрема її ядра — самого Інституту психології, так і для розкриття нових граней особистості вченого, поповнення бодай невеличкими штрихами його біографічного портрету.

Отже, Г.С.Костюк — вчений високої культури, психолог світового рівня, особистість рідкісного таланту і різносторонньої ерудиції. Він мав дар глибокого мислителя, здатність висловлювати свої думки, вести полеміку, діалог, писати про найскладніші психологічні явища мовою для всіх зрозумілою, доступною, барвистою, зацікавленою. Будучи надзвичайно вимогливим до себе та інших, вчив цього й своїх підлеглих. Вчений проявляв виняткову відповідальність не лише за наукову діяльність, але й будь-яку справу, корисну для колективу чи для окремої людини. Водночас Григорій Силевич був справедливим, морально чистим, доступним у спілкуванні з людьми незалежно від їх чинів, рангів, ступенів, звань, досвіду і т. ін.

В Григорія Силевича щасливо поєднувався високий експериментально-дослідницький дар з широким філософським і глибоким теоретико-методологічним мисленням. Він всіляко відстоював єдність навчання, виховання і трудового загартування підрастаючої особистості.

Доброзичливість, толерантність, завидне працелюбство, терплячість, здатність розуміти інших, готовність підтримувати і допомагати їм було для Григорія Силевича одним із найважливіших його життєвих принципів, що давало оточуючим можливість бачити в ньому людину дивовижної внутрішньої краси, гуманності і щирості у взаєминах.

Подвижницько-наукова діяльність, мудрість, високий інтелект, природна інтелігентність, духовна спрямованість також були пріоритетами цінностей вченого. А ще — глибока повага до знань, здатність до розуміння і співпереживання проблем співробітників. Його наукова і організаторська принциповість логічно поєднувалась з м'якістю у взаєминах, делікатністю, а при необхідності — поступливістю. А ще він мав завидну здатність брати удар на себе під час переслідувань інакомислячих. Ці якості передалися йому очевидно від набожної матері, яка прожила 102 роки.

З Божої волі і кришталевої совісті Г.С.Костюка, він не лише не впав під час тоталітарно-командного режиму, але й досяг найвищого злету як вчений-організатор, перший

керівник створеної ним наукової установи, бездоганий наставник молоді творчої генерації науковців. Вчений особливо цінував талановиту молодь, радів її успіхам, ретельно допомагав методично, практично, морально. Він завжди робив спочатку наголос на позитивних моментах НДР науковців, а тоді вже делікатно переходив до «деяких» зауважень. Від цих «деяких» зауважень авторський текст змінювався нерідко до невпізнанності. Естафету такого прискіпливого редагування перейняли у Григорія Силовича й ті наукові співробітники, котрі прийшли в створений ним Інститут через 15-20 років. Ми, хто були аспірантами, пошукачами наукового звання або співробітниками лабораторії Ю.З.Гільбуха на собі це відчули і від душі їм вдячні, як і всім іншим колегам, хто правив наші роботи, давав слухні поради, підтримував добрим словом, керував і керує підрозділами, оперативною роботою в колективі науковців, Інститутом в цілому.

І не дивлячись на зовнішній тиск і диктат, в Інституті панував мир, злагода, толерантність, спокійна творча атмосфера, взаємоповага між співробітниками. Тому й не дивно, що Григорія Силовича намагалися вберегти від надмірно напористих аспірантів, пошукачів наукового ступеня, претендентів на наукового кореспондента тощо його заступники, соратники, маститі вчені. Іноді вони, правда, роблячи благородну справу для поважного мужа науки, не входили у становище потенційного відвідувача директора. «Наш директор, — говорили його оборонці, — прийме вас і після 17-ої години і після 18-ої... Але давайте поберемо його сили. Якщо вам нескладно, то прийдіть, будь ласка, завтра». Добре, якщо це був киянин або мешканець передмістя столиці. А якщо йому довелося здолати не одну сотню кілометрів до Києва, відпрошуватися на один день у керівника своєї установи, а тепер ще й шукати житло в столиці і знову відпрошуватися у свого керівника на периферії, до того ж ще зламати острах від усвідомлення, з ким маєш говорити, з чого починати, як не упустити головного і т. п., то нескладно зрозуміти й стан мандрівника за щастям.

А тепер мова піде про те, що притягнуло мене до таємниць психологічної науки. Мабуть, Г.С.Костюк і його дітище — Інститут, який нині носить його ім'я, справді наділені якоюсь невидимою силою, яка притягувала до себе людей найрізноманітніших початкових інтересів, попередніх професій, різних характерів і доль. Завдяки Божій волі, щасливій долі і знакам, розставленим Творцем на моєму шляху, вже в зрілому віці в Інститут психології. А до цього довелося чимало походити та поїздити в пошуках, як мовиться, місця під сонцем.

Моє перше знайомство з Григорієм Силовичем відбулося на самому початку 70-х років ще при його керівництві Інститутом. Не пам'ятаю, щоб у мене було якесь хвилювання, коли я зайшов до нього із заявою про прикріплення мене до Інституту науковим кореспондентом. Дуже добре пам'ятаю ту простоту, відсутність бодай найменшої зверхності у Григорія Силовича, які сприяли повному спокою і довірі у цій розмові.

Під час другої зустрічі з першим директором Інституту мова йшла про мого наукового керівника. Григорій Силович запропонував Є.О.Мілеряна. Я подякував і, попросивши вибачення, сказав, що маю попередню домовленість з Ю.З.Гільбухом, який погодився, якщо ви дозволите, бути моїм науковим керівником. На цьому варіанті і зупинилися. І, як виявилось трохи пізніше, благодатна інтуїція мене не підвела. Адже Євген Олександрович невдовзі виїхав на багато років до Вірменії, звідки повернувся знову до Києва вже в кінці свого життя. А дистанційного керівництва моїм дисертаційним дослідженням, думаю, ніяк не вийшло б. А далі автор мав щасливу нагоду відвідувати семінари із загальної психології, які проводив в Інституті академік Г.С.Костюк. Слухачами цих семінарів були аспіранти, абітурієнти і пошукачі наукового ступеня. Це була незабутня школа не лише в одержанні початкових знань із загальної психології, але й школа високої загальнолюдської культури спілкування, толерантних взаємин, навичок наукових дискусій, взаємоповаги, рівноправності і справедливості. Для нас — людей без базової психологічної освіти ці семінари

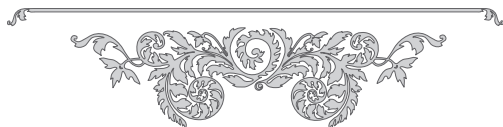
являли собою своєрідний лікнеп прискороеного оволодіння основами загальної психології, що значно полегшувало можливості у складанні кандидатського іспиту з даної дисципліни. По-друге, даний творчо-інтелектуальний тренінг був свого роду стартовим майданчиком для подальшого поглиблення психологічної культури самостійно. По-третє, і це найголовніше, ніхто з нас не боявся помилитися, сказати щось не те, позаяк поруч була надійна опора мудрого наставника.

Так, на одному із семінарів, пригадую, присвяченому психології пам'яті, автор виявив бажання виступити з повідомленням про види пам'яті. Спробував, очевидно, спертися на власний досвід роботи вчителем загально-технічних дисциплін, більш детально зупинитися на практичному значенні в житті людини саме рухової пам'яті в поєднанні з відповідним мисленням. Григорій Силович уважно слухав, іноді робив для себе певні помітки на листку паперу. Коли ж виступаючий завершив свої викладки, вчений запропонував присутнім висловити свої думки, міркування, ставлення до почутого. Першим зголосився висловитися аспірант О.С., який сказав приблизно таке: «Хоча цю трактовку порушеної проблеми можна вважати до деякої міри класичною (ще б не вважати, коли викладка виступаючого Є.В. базувалася на даних підручника «Загальна психологія» за ред. Г.С.Костюка), проте її тлумачення є, як мені здається, застарілим, оскільки вона не відображає сучасного погляду в світлі нинішніх ідей, концепцій і новітньої парадигми пам'яті. Нині слід говорити про види пам'яті як систему теоретичних, практичних і функціональних конструкцій. А вже кожна з них включає певні види, названі товаришем, залежно від того, як, де, і в якій ситуації перебуває конкретна особистість, в яких умовах протікає її діяльність, яку стратегічну мету ставить перед собою дана людина і т. ін.». Дискутанта Григорій Силович також уважно слухав, не перебивав, а по закінченню його поправки зробив більш широкий і поглиблений аналіз з порушеної проблеми. Резюмуючи свою думку, академік, звертаючись до присутніх, завершив словами:

«А тепер скажіть, друзі, чого такого не вистачало в повідомленні Є.В. з того, на чому побудував свій полемічний виступ О.С.? Мені здається, що і доповідач і його опонент говорили про одне й те ж саме, використовуючи при цьому дещо різні підходи. Або, якщо хочете, дещо відмінні між собою тактичні прийоми. Чи може у когось є інше бачення з приводу цієї полеміки?» Слухачі групи мовчали, бо заперечити було нічого. Особливий інтерес, пригадую, у слухачів викликали ті чи інші новинки психологічного життя в світі, про які в замкненому Союзі ні з яких інформаційних джерел не дізнаєшся. Перебуваючи у зарубіжних поїздках на психологічних форумах, читаючи в оригіналі іноземну літературу, Григорій Силович знав безумовно більше, чим міг про це сказати перед великою вітчизняною аудиторією.

Особистісні пріоритети та цінності Г.С.Костюка, котрі пов'язані з його характером — лагідністю, добротою, м'якістю голосу викликали органічну потребу у людей ставитися до вченого з такою ж повагою і делікатністю. Проте не кожен, очевидно, уявляв, як він, ставши директором, зміг би втриматися на планці адекватної інтелігентності у взаєминах з підлеглими. Так, коли Україна набула незалежності і в суспільстві розпочалися демократичні процеси, то один із претендентів на посаду директора Інституту під час демократичних виборів обґрунтовуючи своє бачення в цій ролі, сказав: «Григорій Силович був настільки інтелігентна і делікатна особистість, що коли він обнімав посаду директора, то до нього ніхто не заходив без стуку в двері, у розмові з ним наукові співробітники не дозволяли собі говорити голосно, з вченим завжди розмовляли тихо, напівголоса». Цей натяк кмітливі психологи миттєво розпізнали і відповідним чином зреагували. Чоловік це, мовляв, лише претендує на найвищу посаду в науковій установі, залишав Інститут на багато років, не був жодного дня його керівником, а вже авансом вимагає від потенційних підлеглих високої поваги і безумовної покірності до своєї персони. Тому й не дивно, що коли наукова співробітниця В.А. запитала : «А на повний голос, гучно з вами можна буде розмовляти?», то претендент спочатку навіть

розгубився, не знаючи як краще відповісти. А щодо інтелігентності, простоти і скромності Григорія Силевича, то доцільно пригадати ще й такий момент. Коли після захисту автором дисертації (1981 р.), члени Спеціалізованої вченої ради вітали пошукача з вченим ступенем к.п.н., а його родичі, дякуючи їм, дарували букети квітів, то академік сказав: «Мені не обов'язково, краще молодим». Тут проглядається моральність, якої вчив Спаситель: «Хто найбільший між вами, нехай буде як менший...».

*Т.С. Костюк –
особистість, вчений, громадянин*

Григорій Силівич Костюк – директор Інституту психології

Батьки Григорія Силевича Костюка

Г.С.Костюк у дитинстві

Григорій Силевич Костюк у студентські роки

Випуск 8-го класу досвідної школи №61 ім. І.Франка
Міністерства освіти.
У центрі – директор школи Г.С.Костюк (1928 р.)

Школа № 61 ім. І.Франка Міністерства освіти.
У центрі – директор школи Г.С.Костюк,
письменник С.Васильченко, художник Рокицький

На могилі К.Д.Ушинського (Київ, 1948 р.).
Третій справа Г.С.Костюк, другий зліва
у першому ряду С.Л.Рубінштейн

Перші науковці Інституту психології

VI Міжнародний психологічний конгрес (Брюссель, 1957 р.)

Григорій Силович Костюк, Жан П'яже
(VIII Міжнародний психологічний конгрес, Москва)

Григорій Силлович Костюк,
Євген Олександрович Мілерян (у центрі)

Григорій Силлович Костюк, Володимир Дмитрович Небиліцин

Григорій Сирович Костюк, Анатолій Олександрович Смирнов,
Олексій Миколайович Леонтєв

Виставка у Будинку вчителя
на відзначення 110-ї річниці від дня народження

З М І С Т

<i>До читача</i>	5
<i>Переднє слово</i>	7
Балл Г.О. Григорій Силович Костюк – видатний вчений, фундатор сучасної української психології.....	10
Максименко С.Д. Г.С.Костюк і генетична психологія	21
Список основних праць Г.С.Костюка	24
Спогади про Г.С.Костюка	
Костюк П.Г. Про мого батька.....	31
Міхновська К.Г. Погляд зблизька. Спогади племінниці ..	35
Губко О. Психолог століття	39
Вовчик-Блакитна М.В. Як добре, що він був, що він залишається	48
Алексєєва М.І. Г.С.Костюк – наш редактор	53
Скрипченко О.В. Із спогадів про Григорія Силовича Костюка	55
Ткаченко В.Г. Кращі роки життя.....	62
Сверстюк Є.О. У затишному інституті професора Г.С.Костюка	64
Денисюк А. Краса мудрості	71
Котлярова Л.В. «Ловити місячне світло...»	74
Гродська Н. Перші зустрічі	77

Васильєва О.С., Бутовська В.І. Зачарування інтелектом	80
Чепелєв В.І. Мої зустрічі з Г.С.Костюком	83
Машбиць Ю.І. Григорій Силович, яким я його знав	89
Балл Г.А. Особиста думка	100
Тищенко С.П. Радісна «подорож у психологію»	103
Перепелиця П.С. Трудова і професійна підготовка у турботах Г.С.Костюка	106
Стадненко Н.М. Григорій Силович у моєму житті	109
Обухівська А.Г. Я – остання секретарка Григорія Силовича	112
Яцишин О.О. Будівничий храму української психологічної науки	115
Полякова Г.С. Соціальний талант Г.С.Костюка	118
Моляко В.А. Г.С.Костюк – ескизи к психологическому портрету	125
Проскура В.О. Вчитель	128
Боришевський М.Й. Все створене Г.С.Костюком – невичерпно актуальне, життєдайне	134
Андрієвська В.В. Двадцять років у школі людяності	136
Бондаровська М. Про Г.С.Костюка	144
Ілляшенко Т.Д. Таким я його пам'ятаю	148
Чмут Т.К. Перш за все людина	150
Копистянська Х.Р. Апостол правди і науки	152
Кісарчук З.Г. Людина, яку я пам'ятаю і люблю	161
Мусатов С.О. Останні зустрічі	164
Карпиловская С.Я. Наставник	167
Чепелєва Н.В. Спогади про вчителя	169
Смульсон М.Л. Творчий імпульс на все життя	171
Долінський Г. Особистість, Вчитель	175
Рибалка В.В. Г.С.Костюк – наставник аспірантської молоді НДІ психології	177
Аврахов Г. Григорій Силович Костюк у портретуваннях звіддалеки	179
Дранищева Э.И. Мой Г.С.Костюк	187
Верещак Є.П. Муж науки: пріоритети та цінності	198

Наукове видання

*Г.С. Костюк –
особистість,
вчений,
громадянин*

За редакцією академіка
Максименка Сергія Дмитровича

Упорядник :
канд. психол. наук **В.В. Андрієвська**

Літературна редакція:
канд. психол. наук **С.П. Тищенко**

Комп'ютерна верстка:
О.В. Корнієнко

Підписано до друку 10.12.2010.
Формат 84x108 /32.
Друк офсет. Папір офс. Ум. друк.арк. .
Наклад 300.

Інститут психології ім. Г.С.Костюка АПН України
Код ЄДРПОУ: 26077922. 01033, Київ-33, вул. Паньківська, 2. Тел. +380(44)
288 3320, факс +380(44) 288 1963, e-mail inst psychol@hotmail.com.

ТОВ НВП «Ніка-Центр». 01135, Київ-135, а/с 192
т./ф. (044) 390-11-39; e-mail:psyhea@i.com.ua, www.nika-centre.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №1399 від 18.06.2003